BIBLIOTHECA BUDDHICA.

ÇIKSHĀSAMUCCAYA

A COMPENDIUM OF BUDDHISTIC TEACHING

COMPILED BY

ÇANTIDEVA

CHIEFLY FROM EARLIER MAHĀYĀNA-SŪTRAS.

EDITED BY

C. Bendall M. A.,

PROFESSOR OF SANSCRIT, UNIVERSITY COLLEGE, LONDON; FORMERLY FELLOW OF GONVILLE AND CAIUS COLLEGE, CAMBRIDGE.

III.

ST.-PÉTERSBOURG, 1901.

Commissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences:

J. Glasounof, M. Eggers & Cie. et C. Ricker à St.-Pétersbourg,
N. Oglobline à St.-Pétersbourg et Kief,
M. Klukine à Moscou,
E. Raspopof à Odessa,
N. Karbasnikof à St.-Pétersbourg, Moscou, Varsovie et Vilna,
N. Kymmel à Riga,
Luzac & Cie. à Londres,
Voss' Sortiment (G. Haessel) à Leipsic.

Prix: 1 Rbl. = 2 Mrk. 50 Pf.

Imprimé par ordre de l'Académie Impériale des sciences.
Septembre 1901. N. Doubrovine, Secrétaire perpétuel.

Imprimerie de l'Académie Impériale des sciences.
Vass.-Ostr., 9 ligne, № 12.

तिष्ठन्तु कल्पानि अचिन्तियानि देशेन्तु धर्मं जगतो हिताय ।
हनन्तु क्लेशान् विधमन्तु दुष्खान् समेन्तु रागं तथ दोष मोहम् ॥
ये सत्त्व तिष्ठन्ति अपायभूमौ आदीप्तसंप्रज्वलितास्थिगात्राः ।
शृण्वन्तु ते दुन्दुभिसंप्रवादितं नमोऽस्तु बुद्धाय भणन्तु वाचम् ॥
[1]जातिस्मराः सत्त्वा भवन्तु सर्वे जातीशतं जातिसहस्रकोट्यः ।
[2]अनुस्मरन्तू सततं मुनीन्द्रान् [2]शृण्वन्तु तेषां वचनं ह्युदारं ॥
[3]अनेन चो दुन्दुभिघोषनादिना लभन्तु बुद्धेहि समागमं सदा ।
विवर्जयन्तू खलु पापकर्म चरन्तु [4]कुशलानि शुभक्रियाणि ॥
सर्वत्र क्षेत्रेषु च सर्वप्राणिनां सर्वे च [5]दुष्खाः प्रशमन्तु लोके ।
ये सत्त्व विकलेन्द्रिय अङ्गहीनाः ते सर्वि [6]सकलेन्द्रिय भोन्तु सांप्रतम् ॥
ये व्याधिता दुर्बलक्षीणगात्रा निस्त्राणभूताः शयिता [7]दिशासु ।
ते सर्वि मुच्यन्तु च व्याधितो लघु लभन्तु चारोग्य बलेन्द्रियाणि ॥
ये[8] [9]राजचौरभट तर्जित वध्यप्राप्ता नानाविधैर्भयशतैर्[10]व्यसनोपपन्नाः ।
ते स[100b]र्वि सत्त्व व्यसनागतदुष्खिता हि मुच्यन्तु तैर्भयशतैः परमैः सुघोरैः ॥

---

1) See p. 18.17 of the edition = f. 11. b. 5 of B (see p. 160, n. 5) = 10. b of the MS., a fragmentary palm-leaf copy, cited at p. 162 n. 2 and hereinafter called D.

2) B. and P. have first persons (*anusmareyam*, *çṛṇvīya*, etc.) throughout this passage.

3) *anena cāham kuçalena karmaṇā labheya buddhehi*° B.

4) – resolved to ⏑⏑, here and below, 218, l. 2.

5) So A. D.; *pāpāḥ* B.; *rogāḥ* P.

6) *kuçalendr*° B.

7) So A. sec. man.; the original reading was *çayita daça* (?) *dikṣu*; *niçrāṇa*° *daça diçāsu* P.; *nistrāṇabhuktāç ca daça diçāsu* D.

8) Metre for this stanza Vasantatilaka.

9) °*samatarj*° P.; *saṭha* D.

10) °*padhānā* D.

ये ताडिता बन्धनबद्धपीडिता विविधेषु व्यसनेषु च संस्थिताहि[1] ।
अनेक आयाससहस्र आकुला[2] विचित्रभयदारुणशोकप्राप्ताः ॥
ते सर्वि मुच्यन्त्विह बन्धनेभ्यः संताडिता मुच्यिषु[3] ताडनेभ्यः ।
वध्याश्च संयुज्यिषु जीवितेन व्यसनागता निर्भय भोन्तु सर्वे ॥
ये सत्त्व क्षुत्तर्षपिपासपीडिता लभन्तु ते भोजनपानचित्रम् ।
अन्धाश्च पश्यन्तु विचित्ररूपां बधिराश्च[4] शृण्वन्तु मनोज्ञघोषान् ॥
नग्नाश्च वस्त्राणि लभन्तु चित्रां दरिद्रसत्त्वाश्च निधिं लभन्तु ।
प्रभूतधनधान्यविचित्ररत्नैः सर्वे च सत्त्वाः सुखिनो भवन्तु ॥
मा कस्यचिद्बाधतु दुःखवेदनाः सौख्यान्विताः[5] सत्त्व भवन्तु सर्वे ।
अभिरूपप्रासादिकसौम्यरूपा अनेक सुख संचित नित्य भोन्तु ॥
मनसान्नपानाः[6] सुसमृद्धपुण्याः सह चित्तमात्रेण भवन्तु तेषां ।
वीणा मृदङ्गाः पणवाः सुघोषकाः उत्सा सराः पुष्करिणी तडागाः ॥
[7]सुवर्णपद्मोत्पलपद्मिनीश्च सह चित्तमात्रेण भवन्तु तेषाम् ।
गन्धं च माल्यं च विलेपनं च वासश्च चर्णू कुसुमं विचित्रम् ॥
त्रिष्कालवृक्षेभि[8] प्रवर्षयन्तु गृह्णन्तु ते सत्त्व भवन्तु हृष्टाः[9] ।
कुर्वन्तु पूजां दशसू[10] दिशासु अचिन्तियां सर्वतथागतानाम् ॥

---

1) *daça sthitāni* P.

2) *vyākulā* P.; *āyāsabhayasamākulā* D.

3) For the termination cf. 92.12; *mucyantu ca tāḍanānte* D.

4) °*pān dhīrā* D.

5) *sudarçanāḥ* P.

6) *manaçanta pārāḥ* P.

7) The text shows considerable variation and abridgement compared with that of P., 20.11 and 21.1.

8) So D.P.; °*kṣāhi* A.

9) *tushṭāḥ* P.

10) °*su* libri omnes; but cf. p. 216, note 12, and 217. 8 above.

स बोधिसत्वानथ श्रावकाणां धर्मस्य बोधि प्रतिसृष्टि तस्य[1] ।
नाचां गतिं सत्व विवर्जयन्तु भवन्तु अष्टाक्षणवीतिवृत्ताः[2] ॥
आसादयन्तू जिनराजमुत्तमं[3] लभन्तु बुद्धेहि समागमं सदा ।
सर्वा स्त्रियो नित्य नरा[4] भवन्तु शूराश्च वीरा विदुपण्डिताश्च ॥
ते सर्वि बोधाय चरन्तु नित्यं चरन्तु ते पारमितासु षट्सु ।
पश्यन्तु बुद्धान्दशसू दिशासु रत्नद्रुमेन्द्रेषु[5] सुखोपविष्टान् ।
वैडूर्यरत्नासनसंनिषण्णान् धर्मांश्च शृण्वन्तु प्रकाश्यमानान्[6] ' इति ॥
एषा संक्षेपतो मैत्री ॥ द्वेषसमुदाचारप्रतिपक्षः ॥

मोहानुशयस्य प्रतीत्यसमुत्पाददर्शनं प्रतिपक्षः ॥

तत्र प्रतीत्यसमुत्पादः शालिस्तम्बसूत्रे[7]ऽभिहितः । तत्राध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमु-

---

1) This is the reading of P., with which B. (v. l. *pratisaṃshṭi*) agrees; *bodhi raja nirmala susthitasya* A.: °*nirma su* ‖ *sthit*° D.

2) *ashṭāngikavithiv*° B. P.; °*aṅgikavīta*° D.; *ashṭākshaṇa-vyativ.* A. The genuineness of *akshaṇa* is vouched for by the Tib. མི་ཁོམ་ (137 b. 2).

3) Tib. དཔ་བའི་རྒྱལ་པོ་དམ་པ་ *kṣaṇarājam*° A.; *jinarājamūrtim* P. B.

4) °*tyaratā* P.

5) *ratnottama*[-]*vṛkshasukh*° B. P.; *dānāditoyaiḥ suçodhayitvā* D.

6) So P. (p. 21, *fin*); *te dharma prakāçayantu* D.

7) °*stambhasūtre* MS. I adopt the form which agrees with the Tib. (137. b. 5) ས་ལུ་ལྗང་པའི་མདོ་. Compare KF. 261 'riz verdoyant'. In M. Vyutp. lxv. 77, two of Minaev's authorities read °*stambaka.* The Bodhicar.-ṭīkā pp. 257, 309 (cf. 239. 15 369. 11.) cites portions of this passage calling the work at p. 309 *Çālistamba-puñja.* Nanjio mentions a Çāli-'saṃbhava'-s.° 280 (tr. before A.D. 420) etc. But '-saṃbhava' is apparently an error in the Chinese 'authorized' list; for *so-tān-mo* (Nanjio 867) represents *stamba.* In the Mādhyamikā-vṛitti Ch. XVI, p. 209 (ed. B.T.S.I.) the present passage is cited at length. The more important variants of that text (M.) are cited below.

त्पादस्य [101 a] हेतूपनिबन्धः[1] कतमः।[2] यदिदमविद्याप्रत्ययाः संस्कारा यावज्जातिप्रत्ययं जरामरणमिति। अविद्या चेन्नाभविष्यन्नैव संस्काराः प्राज्ञास्यन्त। एवं यावद्यदि जातिर्नाभविष्यन्न जरामरणं प्राज्ञास्यत। अथ सत्यामविद्यायां संस्काराणामभिनिर्वृत्तिर्भवति। एवं यावज्जात्यां सत्यां जरामरणस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति। तत्राविद्याया नैवं भवति ' अहं संस्कारानभिनिर्वर्तयामीति। संस्काराणामप्येवं न भवति। वयमविद्ययाभिनिर्वृत्ता इति। एवं यावज्जात्या नैवं भवति ' अहं जरामरणमभिनिर्वर्तयामीति। जरामरणस्यापि नैवं भवति ' अहं जात्या निर्वृत्त इति। अथ च सत्यामविद्यायां संस्काराणामभिनिर्वृत्तिर्भवति प्रादुर्भावः। एवं यावज्जात्यां सत्यां जरामरणस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति प्रादुर्भावः॥ एवमाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य हेतूपनिबन्धो द्रष्टव्यः॥ कथमाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्य इति ' [षण्णां धातूनां समवायात्। कतमेषां षण्णां धातूनां समवायात्।][3] यदिदं पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशविज्ञानधातूनां[4] समवायादाध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य प्रत्ययोपनिबन्धो द्रष्टव्यः॥ तत्राध्यात्मिकस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य पृथिवीधातुः कतम इति ' योऽयं कायस्य संश्लेषतः कठिनभावम्[5]अभिनिर्वर्तयत्ययमुच्यते पृथिवीधातुः। यः कायस्यानुपरिग्रहं[6] कृत्यं करोति अयमुच्यते ऽब्धातुः। यः कायस्याशितपीतभक्षितं परिपाचयति अयमुच्यते तेजोधातुः। यः कायस्याश्वासप्रश्वास-

---

1) The attachment of cause to cause (in the chain); Tib. འབྲེལ་པ.

2) **Çāntideva**, as shown by the readings of both A. and Tib., cites the opening clause with undue brevity. The exordium in M. runs more clearly thus: *evam ādhyātmiko* (°*ke* edition) *'pi pratītyasamutpādo dvābhyām eva kāraṇābhyām utpadyate | katamābhyām dvābhyām | hetūpanibandhataḥ pratyayopanibandhataç ca | tatrādhyātmikasya pratītyasamutpādasya hetūpanibandhaḥ katamaḥ | yad idam avidyāpratyayāḥ saṃskarāḥ saṃskārapr° vijñānam*, — and so on, going through the chain.

3) This clause omitted in A., is supplied from M. and Tib. (138. a. 2).

4) Dh.-s. § 58; cf. Pitāputrasamāgama ap. Bodhic.-ṭīk. 327.3 and infra ff. 108-9.

5) So also Tib. སྦྲ་བའི་དངོས་པོ་; *saṃçleshātmake 'pi na bhāvam* M.

6) A new form. Tib. (138. a. 5) ལུས་སྡུད་པ་ 'body-aggregation'.

कृत्यं करोत्ययमुच्यते वायुधातुः । यः कायस्यान्तःसौषिर्यभावमभिनिर्वर्तयत्ययमुच्यते आकाशधातुः । यो नामरूपमभिनिर्वर्तयति [1]नडकलापयोगेन पञ्चविज्ञानकायसंप्रयुक्तं [2]सास्रवं च मनोविज्ञानम् अयमुच्यते विज्ञानधातुः ॥ असत्सु प्रत्ययेषु कायस्योत्पत्तिर्न भवति । यदाध्यात्मिकः पृथिवीधातुरविकलो भवत्येवमप्तेजोवाय्वाकाशविज्ञानधातवश्चाविकला भवन्ति । ततः सर्वेषां समवायात्कायस्योत्पत्तिर्भवति ॥ तत्र पृथिवीधातोर्नैवं भवति ' अहं कायस्य कठिनभाव[3]मभिनिर्वर्तयामीति । अब्धातोर्नैवं भवति ' अहं कायस्यानुपरिग्रहकृत्यं करोमीति । तेजोधातो[101 b]र्नैवं भवति ' अहं कायस्याशितपीतखादितं परिपाचयामीति । वायुधातोर्नैवं भवति ' अहं कायस्याश्वासप्रश्वासकृत्यं करोमीति । आकाशधातोर्नैवं भवति ' अहं कायस्यान्तः सौषिर्यं करोमीति । विज्ञानधातोर्नैवं भवति ' अहमेभिः प्रत्ययैर्जनित इति । अथ च सत्स्वेषु प्रत्ययेषु कायस्योत्पत्तिर्भवति । तत्र पृथिवीधातुर्नात्मा न सत्त्वो न जीवो न जन्तुर्न मनुजो न मानवो न स्त्री न पुमान्न नपुंसकं । न चाहं ' न मम ' न चाप्यन्यस्य कस्यचित् । एवमब्धातुस्तेजोधातुर्वायुधातुराकाशधातुर्विज्ञानधातुर्न सत्त्वो न जीवो न जन्तुर्न मनुजो न मानवो न स्त्री न पुमान्न नपुंसकं न चाहं न मम न चाप्यन्यस्य कस्यचित् ॥ [4]तत्राविद्या कतमा[5] । [6]या एषेव षट्सु धातुष्वेक[7]संज्ञा पिण्ड[8]संज्ञा नित्यसंज्ञा ध्रुवसंज्ञा शाश्वतसंज्ञा सुखसंज्ञा आत्मसंज्ञा सत्त्वजीवमनुजमानवसंज्ञा ' अहंकारममकार-

---

1) Tib. (138. a. 7) སྦུ་གུ 'reed'. Doubtless the arteries are meant; cf. *nāḍī*. In M. this whole sentence is chaotic.

2) New to literature; but see Mahendra on Hemac. Anekārthas. II. 253: *āsravaḥ karmabandhahetuḥ kriyāhiṃsādiḥ* | *tena saha vartate yaḥ skandhaḥ çarīrabhavāpanno rūparasādisamūhaḥ sa sāsravaskandhaḥ.*

3) *Falsa lectio* repeated in M.

4) The following passage is cited in Bodhic.-ṭīkā p. 258 (cited as 'B').

5) *karma* M.

6) *eshām eva shaṇṇāṃ dhātūnām* B. M.

7) *aikyas°* B.

8) So too the Tib.: རིལ་པོ. *susaṃjnā* M. (which I do not understand); om. B.

संज्ञा। एवमादिविविध[म][1]ज्ञानम् इयमुच्यतेऽविद्येति। एवमविद्यायां सत्यां विषयेषु रागद्वेषमोहाः प्रवर्तन्ते। तत्र ये रागद्वेषमोहा विषयेष्वमी उच्यन्ते संस्कारा इति। वस्तुप्रतिविज्ञप्तिर्विज्ञानं। विज्ञानसह[2]जाश्चत्वारोऽरूपिण उपादानस्कन्धास्तन्नाम [-रूपं][3]।[4] चत्वारि च महाभूतानि चोपादाय उपादाय रूपमैकध्यमभिसंक्षिप्य तन्नामरूपं।[4] नामरूपसंनिश्रितानीन्द्रियाणि षडायतनं। त्रयाणां धर्माणां संनिपातः[5] स्पर्शः। स्पर्शानुभवना वेदना[6]। वेदनाध्यवसानं तृष्णा। तृष्णा वैपुल्यमुपादानं। उपादाननिर्जातं [7]पुनर्भवजनकं कर्म भवः। तद्धेतुकस्कन्धप्रादुर्भावो जातिः। स्कन्ध[8]परिपाको जरा [9]विनाशो मरणं। म्रियमाणस्य मूढस्य स्वाभिष्वङ्गस्यान्तर्दाहः शोकः। [10]लालप्यनं परिदेवः। पञ्चविज्ञानकायसंप्रयुक्तम[11]शातानुभवनं दुःखं। [12]मनसिकारसंप्रयुक्तं मानसं दुःखं दौर्मनस्यम्। ये चान्य एवमादय उप[13]क्लेशास्त उपायासाः॥ पे[14]॥

[15]पुनरपरं तत्वेऽप्रतिपत्तिः मिथ्या प्रतिपत्तिः अज्ञानमविद्या। एवमविद्यायां सत्यां

---

1) °*dhajñā*° MS.; but (*m*) *ajñā* must be restored from B. and the Tib. མི་ཤེས་པ (139. a. 2).

2) *sahetaras* M.

3) supplied from B. and M. and Tib.

4) . . . 4) This clause is omitted in B. and Tib. After *copādāya* M. reads: *rūpaṃ tac ca nāma* | *ekamadhyam* [sic] *abhis*°.

5) The same word is used and also illustrated in Mil.-P. 60.10—24.

6) op. cit. 60.25.

7) *tat punarbhave janakakarmabhave hetukaḥ ska*° M.

8) *jātyabhinirvṛttānāṃ skandhānāṃ parip.* B.

9) *jīrṇasya skandhasya vin*° M.

10) Noun-form new. I do not undertand M.'s reading: *çokocchamālopamaṃ paridevaḥ*. The Tib. (139. a. 6) seems to have had some form like *lālapyana*. I understand the rendering to mean: «the uttering of lamentation is the telling to oneself ཚིག་ཏུ་སྨྲ་བ one's state arising from sorrow». *çokārthalapanaṃ* B.

11) Cf. Senart, Mhv. I. 373, and B. R. s. v. 3. शात.

12) *dushkamanasik*° MS. The Tib. separates the sentences (139. a. 7).

13) 'ein kleiner *kleça*' B²; but the Tib. ཉེ་བའི་ཉོན་མོངས་པ and the explanation of *upāyāsa* by Buddhaghosa in Vis.-M. xvii (ap. Warren, Buddhism 191) suggest nearness and intensity as the force of *upa*-.

14) For the omission see B. 259. 8—10 (= M. p. 210).

15) The following passage is also quoted in B. at pp. 309 sqq.

त्रिविधाः संस्काराः अभिनिर्वर्तन्ते । पुण्योपगा अपुण्योपगा आनिञ्ज्यो[1][102 a]पगाश्चेम उच्यन्ते ऽविद्याप्रत्ययाः संस्कारा इति । पुण्योपगानां संस्काराणां पुण्योपगमेव विज्ञानं भवति । अपुण्योपगानां संस्काराणामपुण्योपगमेव विज्ञानं भवति । [2]आनिञ्ज्योपगानां संस्काराणां[2]आनिञ्ज्योपगमेव विज्ञानं भवति । इदमुच्यते संस्कारप्रत्ययं विज्ञानमिति । एवं नामरूपं[3] । नामरूपविवृद्ध्या षड्भिरायतनद्वारैः कृत्यक्रियाः प्रवर्तन्ते । तन्नामरूपप्रत्ययं षडायतनमित्युच्यते । षड्भ्य आयतनेभ्यः षट् स्पर्शकायाः प्रवर्तन्ते ऽयं षडायतनप्रत्ययः स्पर्श इत्युच्यते । यज्जातीयः स्पर्शो भवति तज्जातीया वेदना प्रवर्तते । इयं स्पर्शप्रत्यया वेदनेत्युच्यते । यस्तां वेदयति विशेषेणास्वादयति ' अभिनन्दत्यध्यवस्यत्यधितिष्ठति[4] ' सा वेदनाप्रत्यया तृष्णेत्युच्यते । आस्वादनाभिनन्दनाध्यवसानं[5] । मा मे प्रियरूपशातरूपैर्वियोगो भवत्विति ' [6]अपरित्यागो भूयो भूयश्च प्रार्थना । इदं तृष्णाप्रत्ययमुपादानमित्युच्यते ।[7] एवं प्रार्थयमानः पुनर्भवजनकं [8]कर्म समुत्थापयति कायेन वाचा मनसा ' अयमुपादानप्रत्ययो भव इत्युच्यते । या कर्मनिर्जाता[नां][9] स्कन्धानामभिनिर्वृत्तिः सा भवप्रत्यया जातिरित्युच्यते । यो जात्यभिनिर्वृत्तानां स्कन्धानामुप[10]चयपरिपाकाद्विनाशो भवति ' तदिदं

---

1) For this form (= Pali *ānejja*) cf. Senart Mhv. I. 399; Lal.-v. cited in B². *anaṃhyop°* M.; *ānandopa°* B. With this triple division compare the classes of *karma* cited from Buddhaghosa (Vis.-M. xvii.) by Warren, Buddhism, 179—80.

2) . . . 2) Here MS. *āni°*.

3) *tad eva vijñānapratyayaṃ nāmar°* B. and so M. Here M. (p. 211.1) adds the following clause which doubtless occurs in the original (Çālistamba-) sūtra, but, as the Tib. (139. b. 6) shows, was not quoted by our author from it: *vedanādayo 'rūpiṇaç cattāraḥ* [sic] [,] *saṃskārās tatra tatra bhave nāmayantīti nāma'* | *saha rūpaskandhena ca 'nāmarūpaṃ' ceti nāmarūpam ucyate.*

4) *adhyavasāye tishṭhati* M.

5) *°vasāyasthāna ' ātmapriya° mā bhavatu* B.

6) *nityam aparityāgo bhaved* M.

7) The clause: *yatra vastuni . . . prārthayate sa* here added in M. (211. 8, 9.) is not reproduced in the Tib.

8) *kāryam utthā°* B.

9) So B.

10) འཕེལ་བ (140. a. 4) 'increase, development'; *upanayana* M.; *upaparipākād* [sic] B.

जातिप्रत्ययं जरामरणमुच्यते ॥ पे(1)॥ [एवमयं द्वादशाङ्गः प्रतीत्यसमुत्पादो ऽन्योन्यहेतुको ऽन्योन्यप्रत्ययतो ' नैवानित्यो न नित्यो ' न संस्कृतो नासंस्कृतो(2) ' न वेदयिता ' न क्षयधर्मो न निरोधधर्मो ' न विरागधर्मो(3) ' अनादिकालप्रवृत्तो ऽनुच्छिन्नो ऽनुप्रवर्तते नदीस्रोतवत् ॥ अथ चेमान्यस्य द्वादशाङ्गस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य चत्वारि अङ्गानि संघातक्रियायै हेतुत्वेन प्रवर्तन्ते। कतमानि चत्वारि। यदुत ' अविद्या तृष्णा कर्म विज्ञानं च।] तत्र विज्ञानं बीजस्वभावत्वेन हेतुः ' कर्म क्षेत्र(4)स्वभावत्वेन हेतुः। (5)अविद्या तृष्णा च क्लेशस्वभावत्वेन हेतुः(5)। कर्मक्लेशा विज्ञानबीजं संजनयन्ति। तत्र कर्म विज्ञानबीजस्य क्षेत्रकार्यं करोति। तृष्णा विज्ञानबीजं स्नेहयति। अविद्या विज्ञानबीजमवकिरति [(6)' असतां येषां प्रत्ययानां बीजस्याभिनिवृत्तिर्न भवति(6)] ॥ तत्र कर्मणो नैवं भवति ' अहं विज्ञानबीजस्य क्षेत्रकार्यं करोमीति। तृष्णाया अपि नैवं भवति ' अहं विज्ञानबीजं स्नेहयामीति। अविद्याया अपि नैवं भवति ' अहं विज्ञानबीजमवकिरामीति। विज्ञानबीजस्यापि नैवं भवत्यहमेभिः प्रत्ययैर्जनित इति। (7)अपि तु विज्ञानबीजे कर्मक्षेत्रप्रतिष्ठिते तृष्णास्नेहाभिष्यन्दिते ऽविद्यावकीर्णे [102b] तत्र तत्रोत्पत्त्यायतनसन्धौ(8) मातुः कुक्षौ विरोहति। नाम-

---

1) Here both A. and B. have *peyālam*, omitting the passage in brackets. The omission, however cannot be due to Çāntideva, as the Tib. (140. a. 4—6) in this case reproduces the text preserved in M. (211. 12), which I accordingly print, taking of course the former as my chief guide here.

2) *nāsaṃsk°* not in M.; but the Tib. has འདུས་བྱས་མ་ཡིན་འདུས་མ་བྱས་མ་ཡིན། adding རྒྱུ་མེད་པ་མ་ཡིན་རྐྱེན་མེད་པ་མ་ཡིན, *i. e.* «is not without *hetu* nor *pratyaya*».

3) འགོག་པའི་ཆོས

4) *kshayasv°* M.

5) . . . 5) Om. B. *avidyā vāyu jala tṛshṇā* A.

6) . . . 6) Supplied from Tib. and M.

7) The first part of this clause is somewhat shortened from the text as given in M. (211. 25—26). *°bījam . . . °kīrṇaṁ virohati.* B.

8) *prati [sandhau]* marg. Cf. M.

रूपाङ्कुरस्याभिनिर्वृत्तिर्भवति । स च नामरूपाङ्कुरो न स्वयंकृतो न परकृतो नोभयकृतो नेश्वरादिनिर्मितो न कालपरिणामितो न चैककारणाधीनो नाप्यहेतुसमुत्पन्नः । अथ च मातापितृसंयोगादृतुसमवायादन्येषां च प्रत्ययानां समवायादास्वादानुप्रविद्धं[1] विज्ञानबीजं मातुःकुक्षौ नामरूपाङ्कुरबीजमभिनिर्वर्तयति । अस्वामिकेषु धर्मेष्वममेष्वपरिग्रहेष्वप्रत्यर्थिकेष्वाकाशसमेषु[2] मायालक्षणस्वभावेषु हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् ॥ तद्यथा[3] पञ्चभिः कारणैश्चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते । कतमैः पञ्चभिः ॥ चक्षुश्च प्रतीत्य रूपं चालोकं चाकाशं[4] तज्जं च मनसिकारं च प्रतीत्योत्पद्यते चक्षुर्विज्ञानं ॥ तत्र चक्षुर्विज्ञानस्य चक्षुराश्रयकृत्यं करोति । रूपमारम्बणकृत्यं करोति । आलोको ऽवभासकृत्यं करोति । आकाशमनावरणकृत्यं करोति । तज्जमनसिकारः समन्वाहारकृत्यं[5] करोति । असत्स्वेषु प्रत्ययेषु चक्षुर्विज्ञानं नोत्पद्यते ॥ यदा चक्षुराध्यात्मिकमायतनमविकलं भवति । एवं रूपालोकाकाशतज्जमनसिकाराश्चाविकला भवन्ति । ततः सर्वसमवायाच्चक्षुर्विज्ञानस्योत्पत्तिर्भवति ॥ तत्र चक्षुषो नैवं भवति । अहं चक्षुर्विज्ञानस्याश्रयकृत्यं करोमीति । रूपस्यापि नैवं भवति । अहं चक्षुर्विज्ञानस्यारम्बणकृत्यं करोमीति । आलोकस्यापि नैवं भवति । अहमवभासकृत्यं करोमीति । आकाशस्यापि नैवं भवति । अहं चक्षुर्विज्ञानस्यानावरणकृत्यं करोमीति । तज्जमनसिकारस्यापि नैवं भवति । अहं चक्षुर्विज्ञानस्य समन्वाहारकृत्यं करोमीति । चक्षुर्विज्ञानस्यापि नैवं भवति । अहमेभिः प्रत्ययैर्जनित इति । अथ च पुनः सत्स्वेषु प्रत्ययेषु चक्षुर्विज्ञानस्योत्पत्तिर्भवति प्रादुर्भावः । एवं शेषाणामिन्द्रियाणां यथायोगं कर्तव्यं ॥ तत्र न कश्चिद्धर्मो ऽस्माल्लोकात्परं लोकं संक्रामति । अस्ति च कर्मफल-

---

1) °*baddham* B.

2) This word, attested by the Tib. མཁའ་དང་མཚུངས་ has been mutilated by the copyist of the text of B.; cf. Poussin p. 311, n. 1.

3) The text from here down to *kartavyam*, l. 18 below omitted by the *peyālam* of B. p. 311.1.

4) *āvaraṇahetutvam* marg.; v. infra.

5) *asamanvāhāra* occurs in Divyāvad.; the present noun-form is new, though the verb is common in Buddh. Sk.

प्रतिविज्ञप्तिः '[1] हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात् । यथा[103 a]ग्निरुपादानवैकल्यान्न ज्वलति । एवमेव[2] कर्मक्लेशजनितं विज्ञानबीजं तत्र तत्रोत्पत्त्यायतनप्रतिसन्धौ मातुः कुक्षौ नामरूपाङ्कुरमभिनिर्वर्तयति ' अस्वामिकेषु धर्मेष्वममेष्वपरिग्रहेष्वप्रत्यर्थिकेष्वाकाशसमेषु मायालक्षणस्वभावेषु हेतुप्रत्ययानामवैकल्यात्[3] ॥ तत्राध्यात्मिकः प्रतीत्यसमुत्पादः पञ्चभिः कारणैर्द्रष्टव्यः ॥ कतमैः पञ्चभिः । न शाश्वततो नोच्छेदतो न संक्रान्तितः । परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितस्तत्सदृशानुप्रबन्धतश्चेति ॥ कथं न शाश्वततः । यस्मादन्ये मारणान्तिकाः स्कन्धा अन्य औपपत्त्यंशिकाः । न तु य एव मारणान्तिकाः स्कन्धास्त एवौपपत्त्यंशिकाः स्कन्धा '[4] अपि तु मारणान्तिकाश्च स्कन्धा निरुध्यमाना औपपत्त्यंशिकाः स्कन्धाश्च[4] प्रादुर्भवन्ति । अतो न शाश्वततः ॥ कथं नोच्छेदतः । न च [5]निरुद्धेषु स्कन्धेषु औपपत्त्यंशिकाः स्कन्धाः प्रादुर्भवन्ति नाप्यनिरुद्धेषु । अपि तु मारणान्तिकाश्च स्कन्धा निरुध्यन्ते औपपत्त्यंशिकाश्च प्रादुर्भवन्ति ' तुलादण्डोन्नामावनामवत् । अतो नोच्छेदतः ॥

[कथं न संक्रान्तितः][6] । विसदृशात्सत्त्वनिकायाद्धि [7]सभागाः स्कन्धा जात्यन्तरे ऽभिनिर्वर्तन्ते ' अतो न संक्रान्तितः ॥ [8][कथं परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिर्वृत्तितः][8] परीत्तं कर्म

---

1) *asti ca karmaphalam asti ca vijñaptir hetu*° B.

2) So B., supported by Tib. (141. b. 5); *evam ekakarma*° A.

3) Here B. adds: *evam ādhyātmikasya pratītyasamutpādasya pratyayopanibandho draṣṭavyaḥ*, for which the Tib. has no equivalent. In the next sentence I have added *ādhyātmikaḥ* from B. confirmed by Tib. ནང་གི་ (141. b. 7).

4) . . . 4) This passage is omitted by B., but rendered in the Tib. (142. a. 2).

5) *pūrvani*° B.

6) Inserted from B. and Tib. (འཕོ). *Saṃkrānti* 'transition' [of the *pudgala* from one world to another] gave its name to a Buddhistic school, according to Wassiljev 232 (256).

7) *shabhā*° A. My correction is founded on the Tib. (142 a. 4) སྐལ་པ་མཉམ་པ་ and on the reading of B.: °*yād visabhāgāḥ*, which must be corrected similarly. *ddhi* and *dvi* are very easily confused in Nepalese MSS. The clause in M. runs: *visadṛçāḥ sattvanikāyāḥ sabhāgatāyāṃ satyāṃ jātim abhinirvartayati* (°*anti*?).

8) . . . 8) Sic Tib. B.

क्रियते ' विपुलः फलविपाकोऽनुभूयते ' अतः परीत्तहेतुतो विपुलफलाभिनिवृत्तिः ॥ [कथं तत्सादृशानुप्रबन्धतः[1] ।] यथा वेदनीयं कर्म क्रियते ' तथा वेदनीयो विपाकोऽनुभूयते ' अतस्तत्सदृशानुप्रबन्धतश्चेति[2] ॥ यः कश्चिद्भदन्त शारिपुत्रेमं प्रतीत्यसमुत्पादं भगवता सम्यक्प्रणीतमेवं यथाभूतं सम्यक्प्रज्ञया सततसमितमजीवं निर्जीवं[3] यथावदविपरीतमजातमभूतमकृतमसंस्कृतमप्रतिघमनावरणं शिवमभयमहार्यमव्ययमव्युपशममस्वभावं[4] पश्यति । असत्यतस्तुच्छत[5] रिक्ततो ऽसारतो ऽघतो ऽनित्यतो दुःखतः शून्यतो ऽनात्मतश्च समनुपश्यति ' स न पूर्वान्तं प्रतिसरति ' किमहमभूवमतीते ऽध्वन्याहो स्विन्नाभूवमतीतेऽध्वनि । को न्वहमभूवमतीतेऽध्वनि ॥ अपरान्तं वा पुनर्न प्रतिसरति ' किं नु भविष्याम्यनागतेऽध्वन्याहो स्विन्न[6] भविष्याम्यनागतेऽध्वनि ' को नु भविष्यामीति । प्रत्युत्पन्नं वा पुनर्न प्रतिसरति । किं स्विदिदं कथं स्विदिदं । के सन्तः के भविष्या[103 b]म इति[7] ॥

आर्यदशभूमकेऽप्युक्तं । तत्राविद्यातृष्णोपादानं च क्लेशवर्त्मनो ऽव्यवच्छेदः । संस्कारा भवश्च कर्मवर्त्मनो ऽव्यवच्छेदः । परिशेषं दुःखवर्त्मनो ऽव्यवच्छेदः । अपि तु खलु पुन-

---

1) Sic M. B.

2) Here the quotation ends in B. In M., though the opening phrase of the next chapter (Ch. 17, p. 213.5) contains a reminiscence of the following sentence, the quotation is only resumed at the end of the whole work (p. 222.7). The following passage has been collated with a MS. of the **Madhy.-vṛitti** (Cambr. Add. 1483) called M².

3) *ajīvaṃ nirjīvam* A. with marginal gloss ***nirātmakam***; but the Tib. has merely སྲོག་མེད་པ་དང་སྲོག་དང་བྲལ་བ་ (142. a. 7) 'without life and bereft of life'; and our reading is confirmed by M. (222.8).

4) So M.; the letters are nearly eaten away in our MS., but the Tib. མི་ཟད་པ makes the reading certain.

5) *°tā 'sārato* M².

6) *çvid* A. hic et infra.

7) In the Tib. the question is somewhat extended, corresponding to the text of the **Çālistamba** as quoted in M. and M² (= Cambridge MS. of **Madhy-vṛ.**) *kva santaḥ ' kva bhavishyāmaḥ | ayaṃ satvaḥ kuta āgataḥ sa itaḥ cyutaḥ* [*itya-cyu°* M.].

यदुच्यते ऽविद्याप्रत्ययाः संस्कारा इति ' एषा पूर्वान्तिका[1]पेक्षा ॥ विज्ञानं यावद्वेदनेति । एषा प्रत्युत्पन्नापेक्षा । तृष्णा यावद्भव इति ' एषा ऽपरान्तिकापेक्षा ऽत ऊर्द्धमस्य प्रवृत्तिरिति । पे ॥ तस्यैवं भवति ' संयोगात्संस्कृतं प्रवर्तते । विसंयोगान्न प्रवर्तते । सामग्र्याः संस्कृतं प्रवर्तते । विसामग्र्या न प्रवर्तते । हन्त वयमेवं बहुदोषदुष्टं संस्कृतं विदित्वाऽस्य संयोगस्यास्याश्च सामग्र्या व्यवच्छेदं करिष्यामो ' न चात्यन्तोपशमं सर्वसंस्काराणामधिगमिष्यामः सत्त्वपरिपाचनतायै ' इति ॥ इदं संक्लेशान्मोक्षशोधनं ॥

॥ इति शिक्षासमुच्चये चित्तपरिकर्मपरिच्छेदो द्वादशमः ॥ १२ ॥

XIII.

स्मृत्युपस्थानपरिच्छेदः त्रयोदशः ।

एवं कर्मण्यचित्तः स्मृत्युपस्था[2]नान्यवतरेत् ॥

तत्राशुभप्रस्तावेन[3] कायस्मृत्युपस्थानमुक्तम् ॥

तदेव च भेदलेशेन धर्मसंगीतिसूत्रे ऽभिहितं ।[4] पुनरपरं कुलपुत्र बोधिसत्त्व एवं काये स्मृति[5]मुपस्थापयति । अयं कायः पादपादाङ्गुलिजङ्घोरुत्रिकोदरनाभिपृष्ठवंशहृदयपार्श्वपार्श्वका[6]हस्ततलकलाचीबाह्वंसग्रीवाहनुललाटशिरःकपालमात्रसमूहः कर्मभवकारकोपचितो

1) A new form, but attested by the Tib. སྔོན་གྱི་མཐའ་ལ་བལྟོས་པ་ (142. b. 5).

2) The present chapter follows the regular four-fold division of the subject; cf. Dh.-s. § 44 and to the authorities there quoted (p. 44) add the Pali sutta on the subject (Mahāsatipatthāna-s., Dīghan. № 22; tr. Warren, 353 sq. = Majjh-n. № 10 (i. p. 55 ed. P.T.S).

3) °*bhāpra*° MS; Tib. མི་སྡུག་པའི་སྐབས་ནས་

4) The two following extracts occur also in Bodhic. ṭīkā IX. pp. 324-5.

5) *kāyasmṛ* B-ṭ. (but see p. 401 note).

6) So MS.; *pārṣukā* (?) B-ṭ.; cf. Poussin's note 7. The Tib. translates *pārçvapārçvakā* རྩིབ་ལོགས་དང་། སོག་པ་ (143 a 4): 'rib and scapula'; but in tho Buddh.

नानाक्लेशसंकल्पविकल्पशतसहस्राणामात्रासभूतो(1), बहूनि चात्र द्रव्याणि समवहितानि, यदुत(2), केशरोमनखदन्तास्थिचर्मपिशितवपास्नायुमेदोवशालसीकायकृन्मूत्रपुरीषामाशयरुधिरखेटपित्तपूयसिङ्घाणकमस्तकलुङ्गानि, एवम्बहुद्रव्यसमूहः। तत्कोऽत्र कायः। तस्य प्रत्यवेक्षमाणस्यैवं भवति, आकाशसमो ऽयं कायः, स आकाशवत् काये स्मृतिमुपस्थापयति। सर्वमेतदाकाशमिति पश्यति। तस्य कायपरिज्ञानहेतोर्न भूयः क्वचित्स्मृतिः प्रसरति। न विसरति, न प्रतिसरतीति॥

पुनरुक्तं। अयं कायो न पूर्वान्तादागतो, न परान्ते संक्रान्तो न पूर्वान्तापरान्तावस्थितो ऽन्यत्रासद्वि[104 a]पर्याससंभूतः कारकवेदकरहितो नाद्यन्तमध्ये प्रतिष्ठितमूलः, अस्वामिकः(3), अममः, अपरिग्रहः, (3)आगन्तुकैर्व्यवहारैर्व्यवह्रियते काय इति देह इति भोग इति आश्रय इति शरीरमिति कुणप इति आयतनमिति। असारको ऽयं कायो मातापितृशोणितशुक्रसंभूतो ऽशुचिपूतिदुर्गन्धस्वभावो रागद्वेषमोहभयविषादतस्कराकुलो नित्यं शतनपतनभेदनविकिरण(4)विध्वंसनधर्मा, नानाव्याधिशतसहस्रनीत इति॥

आर्यरत्नचूडे ऽप्याह। अनित्यो बतायं कायो ऽचिरस्थितिको मरणपर्यवसान इति ज्ञात्वा न कायहेतोर्विषमया(5) जीवति। सारं चैवादत्ते। स त्रीणि साराण्यादत्ते। कतमानि

Trigl. f. 33 b *pārçvikaḥ* (*m*) is rendered རྩིབ་མ 'rib'. *pārçvakā* as a fem. though irreg. in form is supported by the Pali *phāsukā*. But taking into account the similarity of *çva* and *çu* in MSS., *pārçukā* seems to me a probable reading, though Senart (Mhv. II. 520) appears to object to the byform *pārçukā* which is better attested.

1) *āvāso* B-ṭ.

2) This list differs somewhat from the similar series at 209.8 supra. It begins and ends like the Pali list there cited, and like it consists of 32 numbers.

3) . . . 3) cf. 225.4. supra.

4) *vikaraṇa* MS.; but cf. Tib. རྣམ་པར་ཐོར་བ (143. b. 5), and Divyāv. 180.23 and 281.30 where the compound is closely similar.

5) So MS. Read *vishamatayā* (cf. Divy. 384.19)? Tib. མི་མཐུན་པའི་འཚོ་མི་སྤྱོད་ 'does not lead a life of inharmoniousness'.

त्रीणि। कायसारं भोगसारं जीवितसारं च। सो ऽनित्यः काय इति सर्वसत्वानां दासत्वशिष्यत्वमभ्युपगम्य किङ्करणीयतायै उत्सुको भवति। अनित्यः काय इति सर्वकाय दोषवङ्क[1]शाठ्यकुहनां न करोति। अनित्यः काय इति जीवितेनाश्वासप्राप्तो जीवितहेतोरपि पापं कर्म न करोति। अनित्यः काय इति भोगेषु तृष्णाध्यवसानं न करोति। सर्वस्वपरित्यागीव भवतीति॥ पुनरपरं कुलपुत्र बोधिसत्वः काये कायानुदर्शनस्मृत्युपस्थानं[2] भावयन् सर्वसत्वकायांस्तत्र स्वकाय उपनिबध्नाति। एवं चास्य भवति। सर्वसत्वकाया मया बुद्धकायप्रतिष्ठानप्रतिष्ठिताः कर्तव्याः। यथा च तथागतकाये[3] नास्रवस् तथा स्वकायधर्मतां प्रत्यवेक्षते। सो नास्रवधर्मताकुशलः सर्वसत्वकायानपि तल्लक्षणानेव प्रजानातीत्यादि॥

वीरदत्तपरिपृच्छायामप्युक्तम्[4]। यदुतायं कायो ऽनुपूर्वसमुदागतो ऽनुपूर्वविनाशो परमाणुसंचयः शुषिर उन्नामावनामी नवव्रणमुख[5]रोमकूपस्रावी वल्मीकवदाशीविषनिवासः' अज्ञातशत्रुः[6]' मर्कटवन्मित्रद्रोही' कुमित्रवद्विसंवादनात्मकः। फेनपिण्डवत्प्रकृतिदुर्बलः। उदकबुद्बुद[7]वदुत्पन्नभग्नविलीनः' मरीचिवद्[7]विप्रलम्भात्मकः' कदलीवन्निर्भुज्यमानासारकः[8]' मायावद्वञ्चनात्मकः' राजवदाज्ञाबहुलः' शत्रुवदवतारप्रेक्षी' चोरवद्विश्वसनीयः। वध्यघातकवदननुनीतः[9]। अमित्रवदहितैषी। वधकवत् [104b] प्रज्ञाजीवितान्त-

1) **Senart**, Mhv. i. 450.

2) ལུས་ཀྱི་རྗེས་སུ་ལྟ་བ་ *anudarçana* (with *falsa lect.* °*nā*) is added in marg.

3) *kāyo* MS.

4) Cf. 34. 16 supra.

5) Cf. the *navadvāro mahāvano* of the verse cited in Mil. 74. 16; *navadvāra* of the body is pre-Buddhistic.

6) The Tib. appears to have read °*çatror markaṭa*°.

7) . . . 7) These two similes occur together at **Dhammap.** st. 170; cf. **Buddhaghosa** ad loc. (**Fausb.** p. 336).

8) *mānushye kadalistambhaniḥsāre . . jalabudbudasannibhe* **Yājñ.** III. 8.

9) Read probably *anunītaḥ* Tib. རྗེ[ས]སུ་ཆགས་པ་མེད་པ་ 'quite void of love' (144 b 7).

रायकरः ' शून्यग्रामवदात्मविरहितः ' कुलालभाण्डवद्भेदनपर्यन्तः ' मूत्रोडीव[1]न्नानाशुचिपरिपूर्णः ' मेदकस्थालीवदशुचिस्रावी ॥ पे ॥ व्रणवद्घट्टनासहिष्णुः ' शल्यवत्तु[2]दनात्मकः ' जीर्णगृहवत्प्रतिसंस्कारधार्यः । जीर्णयानपात्रवत्प्रतिसंस्कारवाह्यः । आमकुम्भवद्यत्नानुपाल्यः ॥ पे ॥ नदीतटवृक्षवच्चलाचलः ' महानदीस्रोतोवन्मरणसमुद्रपर्यवसानः ' आगन्तुकागारवत्सर्वदुःखनिवासः ' अनाथशाला[3]वदपरिगृहीतः ' चारकपालवदुत्कोचसाध्यः ॥ पे ॥ बालदारकवत्सततपरिपाल्यः ॥

पुनराह ।

एवंविधं कायमचौक्षराशिं ' रूपाभिमानी बहु मन्यते यः ।
प्रज्ञायमानः स हि बालबुद्धिः विष्ठाघटं या[4]ति वहन्विचेताः ॥
पूयप्रकारं वहतेऽस्य नासा ' वक्त्रं कुगन्धं वहते सदा च ।
चिक्का[5]स्तथाक्ष्णोः क्रिमिवच्च जन्तोः ' कस्तत्र रागो बहुमानता वा ॥
अङ्गारमादाय यथा हि बालो ' घृष्येदयं यास्यति शुक्लभावम् ।
याति क्षयं नैव तु शुक्लभावं बालस्य बुद्धिर्वितथाभिमाना ॥
एवं हि यः चौक्षमतिर्मनुष्यः चौक्षं करिष्येऽहमिदं शरीरम् ।
मूढर्तितं तीर्थशताभिषिक्तं याति क्षयं मृत्युवशादचौक्षम्[6] ॥

1) See p. 210, note 3.

2) Cf. S. Paul's σκόλοψ τῇ σαρκὶ ἵνα . . κολαφίζῃ 2 Cor. xii. 7.

3) The **Kāçikā** on **Pāṇ.** II. 4. 24 cites without explanation the forms *anāthasabhā* and *anāthakuṭī*, which would seem to be analogous.

4) *jāti* MS.; but Tib. (144. b. 5) འགྱུ

5) Cf. B² and **Apte** s. v. *cikkaṇa*. चिपका occurs in Marathi in the sense of the 'gum' of the eyes; and the Chinese version of the sūtra (as Mr. **Watters** tells me) speaks of 'bleared eyes' in this passage.

6) The original sūtra, as Mr. **Watters** informs me from an examination of the Chinese version, passes at this point into prose, and gives a list of 44 ways of regarding the body.

तथा प्रभङ्गुरः[1]। प्रस्रवन्बोधिसत्त्वेन कायः प्रत्यवेक्षितव्यो नव व्रणमुखैर्यावत्। आवासो बोधिसत्त्वेन कायः प्रत्यवेक्षितव्यः ' अशीतिक्रिमिकुलसहस्राणाम्॥ पे ॥[2] परभोजनो बोधिसत्त्वेन कायः प्रत्यवेक्षितव्यः ' वृकशृगालश्वपिशिताशिनां। यन्त्रोपमो बोधिसत्त्वेन कायः प्रत्यवेक्षितव्यः ' अस्थिस्नायुयन्त्रसंघातविनिबद्धः। अस्वाधीनो बोधिसत्त्वेन कायः प्रत्यवेक्षितव्यः अन्नपानसंभूत[3] इति विस्तरः॥

तत्रैव ज्ञेयं। वेदना स्मृत्युपस्थानं तु यथा तावदार्यरत्नचूडसूत्रे[4]। इह कुलपुत्र बोधिसत्त्वो वेदनासु वेदनानुपश्यनास्मृत्युपस्थानं भावयन् वेदितसुखाश्रितेषु सत्त्वेषु महाकरुणां प्रतिलभते। एवं च प्रतिसंशिक्षते[5]। तत्सुखं यत्र वेदितं नास्ति स सर्वसत्त्ववेदितप्रहाणाय वेदनासु वेदनास्मृत्युपस्थानं भावयति। वेदितनिरोधाय च सत्त्वानां संनाहं संनह्यति। आत्मना च वेदि[105 a]तनिरोधं नार्पयति ' स यां कांचिद्वेदनां वेदयते तां सर्वां महाकरुणापरिगृहीतां वेदयते ' स यदा सुखां वेदनां वेदयते तदा रागचरितेषु सत्त्वेषु महाकरुणां प्रतिलभते आत्मनश्च रागानुशयं[6] प्रतिजहाति। यदा दुःखां वेदनां वेदयते तदा द्वेषचरितेषु सत्त्वेषु महाकरुणां प्रतिलभते आत्मनश्च दोषानुशयं प्रजहाति। यदा ऽदुःखासुखां वेदनां मोहचरितेषु सत्त्वेषु महाकरुणां प्रतिलभते ' आत्मनश्च मोहानुशयं प्रजहाति। स सुखायां वेदनायां नानुनीयते ' अनुनयसमुद्घातं[7] चार्जयति[8]। दुःखायां वेदनायां न प्रतिहन्यते प्रति-

---

1) This form is cited by B. & R. from [M.-] Vyutp. In Mhv. III. 338. 1 Senart prefers (cf. contra varr. lectt., p. 337 ad fin.) the form *prabhanguṇa*' comparing Pali *pabhanguṇa* (also °*ngu*).

2) This indicates the passing over of fourteen similitudes (nos. 16-28) in the original list.

3) This similitude, which recalls the famous «man ist was man isst» is no. 32 only in the full list.

4) With this extract compare and contrast (in respect of Mahāyāna-teaching) M. Satipp. s. § 17 = Majjh. i. 59.

5) For the *parasmaip.* v. Mhv. II. 314. 16.

6) བག་ལ་ཉལ་བ, cf. Wassiljev p. 241 (265) n. 2 'propensity', as in Pali.

7) 'Removal' as in Pali, M. Vyutp. 82. 6.

8) °*irpyayati* MS., a sec. m.

घसमुद्घातं चार्जयति[1] । अदुःखासुखायां वेदनायां नाविद्यागतो भवति ' अविद्यासमुद्घातं चार्जयति । स यां काश्चिद्वेदना वेत्ति सर्वां तामनित्यवेदितां वेत्ति ' सर्वां तां दुःखवेदितां वेत्ति ' अनात्मवेदितां वेत्ति । स सुखायां वेदनायामनित्यवेदितो भवति ' दुःखायां वेदनायां शल्यवेदितो भवति ' अदुःखासुखायां वेदनायां शान्तिवेदितो भवति । इति हि यत्सुखं तदनित्यं यद्दुःखं सुखमेव तत् । यददुःखासुखं तदनात्मकमित्याद ॥

आर्याक्षयमतिसूत्रेऽप्युक्तं । दुःखया वेदनया स्पृष्टः सर्वपापाक्षणोपपन्नेषु सत्त्वेषु महाकरुणामुत्पादयति ॥ पे ॥ अपि[2] तु खलु पुनरभिनिवेशो वेदना परिग्रहो वेदनोपादानं वेदनोपलम्भो वेदना विपर्यासो वेदना विकल्पो वेदनेत्यादि ॥

धर्मसंगीतिसूत्रेऽप्युक्तं ॥

[3]वेदनानुभवः प्रोक्तः ' केनासावनुभूयते ।
वेदको वेदनादन्यः[4] पृथग्भूतो न विद्यते ॥
एवं स्मृतिरुपस्थेया वेदनायां विचक्षणैः ।
यथा बोधिस्तथा ह्येषा शान्ता शुद्धा प्रभास्वरा[5] ॥

एतत्समासतो वेदनास्मृत्युपस्थानम् ॥

चित्तस्मृत्युपस्थानं तु यथार्यरत्नकूटे[6] । स एवं चित्तं परिगवेषते[7] ' कतरत्तु चित्तं । रज्यति वा दुष्यति वा मुह्यति वा[8] ' किमतीतमनागतं[8] प्रत्युत्पन्नं वेति । तत्र यदतीतं

---

1) *aryayati* MS.; see below.
2) This clause is also quoted in Bodhic.-ṭīkā (IX.) 336. 8.
3) Cf. Bodhic.-ṭ., ibid.
4) *vedanā vedyā* Bṭ.; but our reading is supported by the Tib. (145 b. — 146). For *vedanād* (masc. or neutr.) comp. Mhv. III. 448. 18 (var. lect.) and the Pali *vedanam*.
5) *svabhāvataḥ* Bṭ.; but Tib. འོད་གསལ་.
6) This extract is quoted in Bodhic. ṭikā 338. 8 sqq. with the introductory phrase *Āryaratnakūṭādishv abhihitam*, as if to mark a quotation from a sūtra of the Ratnakūṭa-class, possibly the Ratnacūḍa.. See p. 235 note 1 below.
7) *gavesh°* Bṭ.
8) *cittaṃ sarāgaṃ ... sadosaṃ ... samohaṃ.* M. Satipp.s. § 18; Majjh. i, 59 ad fin.

तत्क्षीणं। यदनागतं तदसंप्राप्तं ' प्रत्युत्पन्नस्य स्थितिर्नास्ति। चित्तं हि काश्यप नाध्यात्मं न बहिर्धा नोभयमन्तरेणोपलभ्यते। चित्तं हि काश्यपारूप[1]मनिदर्शनमप्रतिघमविज्ञप्तिक[1]मप्रतिष्ठम[105 b]निकेतं। चित्तं हि काश्यप सर्वबुद्धैर्न दृष्टं ' न पश्यन्ति न द्रक्ष्यन्ति यत्सर्वबुद्धैर्न दृष्टं। न पश्यन्ति न द्रक्ष्यन्ति ' कीदृशस्तस्य प्रचारो द्रष्टव्यः। अन्यत्र वितथपतितया संज्ञया धर्माः प्रवर्तन्ते। चित्तं हि काश्यप मायासदृशमभूतपरिकल्पनया[2] विविधामुपपत्तिं[3] परिगृह्णाति॥ पे॥ चित्तं हि काश्यप नदीस्रोतःसदृशमनवस्थितमुत्पन्नभग्नविलीनं। चित्तं हि काश्यप दीपार्चिःसदृशं हेतुप्रत्ययतया प्रवर्तते। चित्तं हि काश्यप विद्युत्सदृशं क्षण[4]भङ्गानवस्थितम्। चित्तं हि काश्यपाकाशसदृशमागन्तुकैः क्लेशैरुपक्लिश्यते[5]। पे॥ चित्तं हि काश्यप पापमित्रसदृशं सर्वदुःखसंजननतया। पे। चित्तं हि काश्यप मत्स्यबडिशसदृशं दुःखे सुखसंज्ञया। तथा नीलमक्षिकासदृशमशुचौ शुचिसंज्ञया। चित्तं हि काश्यप प्रत्यर्थिक[6]सदृशं विविधकारणाकरणतया। चित्तं हि श्रोणोत्कारण[7]सदृशं सदा विवरगवेषणतया ' एवं चोरसदृशं सर्वकुशलमूलमुषणतया। चित्तं हि काश्यप रूपारामं पतङ्गनेत्रसदृशम्। चित्तं हि काश्यप शब्दारामं संग्रामभेरीसदृशं। चित्तं हि काश्यप गन्धारामं वराह इवाशुचिमध्ये। चित्तं हि काश्यप रसारामं रसावशेषभोक्तृचेटीसदृशं। चित्तं हि काश्यप स्पर्शारामं मक्षिकेव तैलपात्रे। चित्तं[8] हि काश्यप परिगवेष्यमाणं न लभ्यते। यन्न लभ्यते तन्नोपलभ्यते। यन्नोपलभ्यते तन्नैवातीतं नानागतं न प्रत्युत्पन्नं। यन्नैवातीतं नानागतं न प्रत्युत्पन्नं तत् त्र्यध्वसमतिक्रान्तं। यत्त्र्यध्वसमतिक्रान्तं तन्नैवास्ति न नास्तीत्यादि॥

---

1) . . . 1) M. Vyutp. § 101. 51-53. 76.

2) °*panatayā* Bṭ.

3) སྐྱེ་བ་ (re-)birth, as in Pali.

4) cf. Jñānaçrī ap. Sarvadarç. p. 15 (tr. Cowell p. 20).

5) *kleçopakleçair upalipyate* Bṭ.

6) རྒོལ་བ་ (146. b. 4) Pali *paccatthika* 'enemy'.

7) cf. Mhv. I. 253 1-3.

8) See also the somewhat abbreviated quotation in Madhy-vṛ. 11. 17.

आर्यरत्नचूडसूत्रेऽप्याह[1] । स[2] चित्तं परिगवेषमाणो नाध्यात्मं चित्तं समनुपश्यति । न बहिर्धा चित्तं समनुपश्यति । न स्कन्धेषु चित्तं समनुपश्यति । न धातुषु चित्तं समनुपश्यति । नायतनेषु चित्तं समनुपश्यति । स चित्तमसमनुपश्यंश्चित्तधारां पर्येषते । कुतः चित्तस्योत्पत्तिरिति । तस्यैवं भवति आलम्बने सति चित्तमुत्पद्यते । तत्किमन्यदालम्बनम्[3] । अथ यदेवालम्बनं तदेव चित्तं । यदि तावदन्यदालम्बनमन्यच्चित्तं ' तद्द्वि[4]चित्तता भविष्यति । अथ यदेवालम्बनं तदेव चित्तं । तत्कथं चित्तं चित्तं समनुपश्यति । न हि चित्तं चित्तं समनुपश्यति । तद्यथा न तयैवासिधारया [106 a] सैवासिधारा शक्यते छेत्तुम् । न तेनैवाङ्गुल्यग्रेण तदेवाङ्गुल्यग्रं स्प्रष्टुं शक्यते । नैव चित्तेन तदेव चित्तं शक्यते द्रष्टुम् ॥ पे ॥ पुनरपरं कुलपुत्र यदुपद्रुतप्रद्रुतानवस्थितप्रचारस्य वानरमारुतसदृशस्य । पे[5] । दूरंगमचारिणो ऽशरीरस्य लघुपरिवर्तिनो विषयलोलस्य षडायतनगोचरस्यापरापरसंप्रयुक्तस्य चित्तस्यावस्थानमेकाग्रता ऽशरणमविशरणं[6] शमथैकाग्रता ऽविक्षेप इयमुच्यते चित्तस्य स्मृतिरिति ॥

---

1) This passage is quoted in Bodhic. ṭikā p. 261, where the °*ratnabhūta*° of La V.-Poussin's transcript (v. note 3) should probably be corrected to °*cūḍā*°. Though similar in style, as we see from the foregoing extract, the Ratnakūṭa and Ratnacūḍa are distinct works, and the latter is doubtless the same as the Ratnacūḍaparipṛcchā (cf. Abhidh.-koça ap. Poussin l. c.), though here called by the Tib. མདོ not ཞུས. It should however be noted that Ratnakūṭa is not only the name of one or more sūtras, but also of the division or class of sūtras to which the Ratnacūḍa belongs (K. F. 212—14, 218; Nanjio 23, 23(47)).

2) *svac*° Bṭ.

3) As to the spelling of this difficult word I have decided, since our text is composed of elements varying in their origin, to follow the MS. in each passage. The Tib. equivalent is unvarying, viz. དམིགས. The MSS. of the Mhv. give little help; see esp. I. 120. 10 and II. 260. 15 with the notes thereon. For the reading compare Tathāgataguhya-sūtra ap. Madhy-vṛ. pp. 128-9. At p. 129. 22 of that text read apparently: *evam evālambanataç cittam jvalati ' anālambanataḥ çāmyati.*

4) *tadvi*° MS.; but cf. Bṭ. and Tib. (147. a. 6).

5) The Tib. (147. b. 1) preserves two further similes: of a river-current and of an oil-lamp.

6) So MS.; but Tib. མི་འཕྲོ་བ། རྣམ་པར་མི་འཕྲོ་བ་, as if from सरण. Cf. infra निःसर° 236. 7.

आर्याक्षयमतिसूत्रेऽप्युक्तं । विठपनायां मया योगः करणीयः[1] । इयं च चित्तधर्मता न विहातव्या । तत्र कतमा चित्तधर्मता । कतमा विठपना । मायोपमं चित्तमित्युच्यते चित्तधर्मता । यत्पुनः सर्वस्वं परित्यज्य सर्वबुद्धक्षेत्रपरिशुद्धये परिणामय[त]ीतीयमुच्यते विठपनेत्यादि ॥

धर्मस्मृत्युपस्थानं तु ॥

यथा तावद्[2]त्राह । धर्मे धर्मानु[3]दर्शी विहरन्बोधिसत्त्वो न कंचिद्धर्मं समनुपश्यति । यतो न बुद्धधर्मा यतो न बोधिः ' यतो न मार्गो ' यतो न निःसरणं । स सर्वधर्मानिःसरणमिति विदित्वाऽनावरणं नाम[4] महाकरुणासमाधिं समाप[5]द्यते । स सर्वधर्मेषु सर्वक्लेशेषु च कृत्रिमसंज्ञां प्रतिलभते । निःक्लेशा एते धर्मा । नैते सक्लेशाः । तत्कस्य हेतोः । तथा ह्येते नीतार्थे समवसरन्ति ' नास्ति क्लेशानां संचयो ' न राशीभावः ' न रागभावो न द्वेषभावो न मोहभाव ' एषामेव क्लेशानामवबोधाद्बोधिः । यत्स्वभावाश्च क्लेशास्तत्स्वभावा बोधिरित्येवं स्मृतिमुपस्थापयतीति ॥

आर्यरत्नचूडेऽप्युक्तम् । इह कुलपुत्र बोधिसत्त्वस्य धर्मे धर्मानुपश्यना स्मृत्युपस्थानेन विहरत एवं भवति । धर्मा एवोत्पद्यमाना उत्पद्यन्ते । धर्मा एव निरुध्यमाना निरुध्यन्ते ॥ न पुनरत्र कश्चिदात्मभावे सत्त्वो वा जीवो वा जन्तुर्वा पोषो[6] वा पुरुषो वा पुद्गलो वा मनुजो वा यो जायते वा जीर्यते वा च्यवते वोत्पद्यते वा । एषा धर्माणां धर्मता ' यदि समुदानीयन्ते ' समुदागच्छन्ति । अथ न समुदानीयन्ते न समुदागच्छन्ति । यादृशाः समुदानी-

1) *nīyam* MS.

2) For *atraiva*; *i. e.* in the same sūtra དེ་ཉིད་ལས་. The same passage is quoted in **Bodhic.** ṭīkā (IX.) 339. 8-11.

3) °*ānupaçyī* Bṭ.

4) om. Bṭ.

5) *pratilabhate* Bṭ.

6) This form occurs in the similar enumeration at **M. Vyutp.** § 207.

यत्ते तादृशाः समुदागाच्छन्ति कुशला वा ऽकुशला वा [106 b] आनिञ्ज्या[1] वा । नास्ति धर्माणां समुदानेता । न चाहेतुकानां धर्माणां काचिदुत्पत्तिरित्यादि ॥

तत्रैवाह । स कियद्गम्भीरानपि धर्मान्प्रत्यवेक्षमाणास्तां सर्वज्ञताबोधिचित्तानुस्मृतिं न विजहाति ॥

आर्यललितविस्तर[2]सूत्रेऽप्युक्तम् ।

संस्कार[3] अनित्य अध्रुवा आमकुम्भोपमभेदनात्मकाः ।
परकेलि[4]कयाचितोपमाः पांशुनगरोपमता च कालिका ॥
संस्कार प्रलोप धर्मिमे[5] वर्षकालि चलितं विलेपनं[6] ।
नदिकूल इवा[7] सवालुकं प्रत्ययाधीन स्वभावदुर्बलाः ॥
संस्कार[8] प्रदीप अर्चिवत् क्षिप्रउत्पत्ति निरोधधर्मकाः ।
अनवस्थितमारुतोपमाः फेन[9]पिण्डावदसारदुर्बलाः ॥

---

1) I preserve the ă of the MS. (cf. *ăniṅgya*) though in Mhv. *āniñja* and *āniñjya* occur as adj.

2) This extract has been collated with two Cambridge MSS., Add. 2195 (the oldest MS. known, called C) fol. 86. b. and Add. 2194 (D.) f. 83. c. It has also been compared with Foucaux's text (p. 158) and translation (p. 172), with the printed text (P.) p. 209. 2 and with the extracts in the Bodhic.-tīkā (Bṭ) 341.

3) Metre: Vaitālīya with the first syllable of the second *pāda* regarded as common (*āmăkūmbh°*, *sārvăsāmsk°*).

4) So C. P. *keraka* A. Tib. (148. b. 7) with which Foucaux's text agrees) རྒྱས. Possibly the meaning is 'trick' or 'charm; 'la fortune empruntée à un autre' Foucaux.

5) i. e. *dharm' ime*; cf. p. 47, n. 4.

6) *lepane* A. After the caesura –⏑–⏑ for the more usual ⏑⏑––. *kāli tāñca lepanāṃ* C.

7) So all the MSS.

8) Compare Bodhic. ṭikā 341. 15 sqq. (cf. p. 402).

9) Scan *phĕna*. The reading *phalapiṇḍa* in Mdhy.-vṛ. 205. 3, 10 cited by Poussin p. 402 is erroneous; cf. M.-Vyutp. p. 43, n. 2. A similar corruption (*phana°*) is found also in C.

संस्कार निरीक्ष शून्यकाः कदलीस्कन्धसमा निरीक्षतः[1] ।
मायोपम चित्तमोहना बालोल्लापनरिक्त[2]मुष्टिवत् ॥
[3]हेतूभि च प्रत्ययेभि वा सर्व संस्कारगतं प्रवर्तते ।
अन्योन्यप्रतीत्यहेतुतः तदिदं बालजनो न बुध्यते ॥
यथ मुञ्ज प्रतीत्य बल्बजं रज्जु व्यायामबलेन वर्तिता ।
घटियन्त्र सचक्र वर्तते तेषेकैकशु[4] नास्ति वर्तना ॥
तथ सर्वभवाङ्गवर्तनी[5] अन्योन्योपचयेन[6] निःश्रिता ।
एकैकशु तेष[7] वर्तनी पूर्वापरान्ततो[8] नोपलभ्यते ॥
बीजस्य[9] सतो[10] यथाङ्कुरो न च यो बीज[11] स चैव अङ्कुरो[12] ।
न च[13] अन्य ततो न चैव तत् ' एवमनुच्छेद अशाश्वत धर्मता ॥

---

1) So **A.** *a sec. manu*, a reading greatly preferable to that of **Rāj. Mitra** w(ith wh. **C.** agrees) or of **Poussin**, as it corresponds with the Tib. བརྟགས་ན «quand on l'examine».

2) See **Poussin** p. 341, n. 12. **C.**'s reading *-uktā* (for *riktā* or *ṛktā*) explains the origin of *ulkā* in **P.**

3) So rightly (for metre) **C.**; for lengthened *u* (in finals, however) compare p. 216, n. 8 above.

4) So **A**; for var. lectt. cf. **Bṭ. C.** with **P.**

5) All the MSS. have °*nī* (°*inī* **C. Bṭ.**), here and below, as contrasted with °*nā* above; cf. contra **Poussin**, p. 342, n. 2.

6) *anyamanyopa* **C. P.** **Poussin**'s correction to °*ppacaya* is not supported by the Tib., wh. has ཚོགས་པ.

7) So **A. C.**; cf. **Poussin** p. 342, n. 1. *teshu* **P. D.**

8) ––⏑ for ⏑–⏑ (normally ⏑⏑–; see above); scan *tatŏ* or read *tata* with **C.**; °*rāntanta* **D.** °*rāntaṃ* **P.**

9) The two following stanzas and also the three (239. 6-10) *cakṣuç ca*° are marked for omission (but not obliterated) in the MS. (**A.**), and are accordingly omitted in the transcript. Possibly their exclusion was due to some reader of the **Bodh.-ṭīkā**, where (with many others) they are omitted. Their omission is however not sanctioned by our Tib. version (148. b. 5), which agrees throughout with **Foucaux**'s Tib. text of the **Lal.-v.** As to an omission in the Tib., see below, p. 240.

10) *sati syāt* marg.

11) *so vijasya* **A.**

12) *saṃkramas tu na cintyaḥ* marg.

13) All the texts of the **Lal.-v.** omit *anya*, and are otherwise corrupt. The

संस्कार अविद्यप्रत्ययाः ते च[1] संस्कार न सन्ति तत्त्वतः।
संस्कार अविद्य चैव हि शून्य एते प्रकृती[2] निरीहकाः॥
मुद्रात्प्रतिमुद्र दृश्यते मुद्रसंक्रान्ति न चोपलभ्यते।
न च तत्र न चैव[3] सान्यतो एवं[4] संस्कारनुच्छेदशाश्वताः॥
चक्षुश्च प्रतीत्य[5] रूपतः[6] चक्षु विज्ञानमिहोपजायते।
न च चक्षुषि रूपनिश्रितं रूपसंक्रान्ति न चैव चक्षुषि॥
नैरात्म्यशुभाश्च[7] धर्मिमे ते[8] पुनरात्मेति शुभाश्च कल्पिताः।
विपरीतमसद्विकल्पितं चक्षुविज्ञा[6]न ततोपजायते॥
वि[9]ज्ञान निरोधसंभवं विज्ञ उत्पाद[10]व्ययं विपश्यति।
[11]अकहिंचि गतमनागतं शून्य मायोपम[12] योगि पश्यति॥

---

above reading of A. is fully confirmed by the sense, and by the Tib. texts, which have: དེ་ལས་གཞན་མེད་དེ་ཡང་མ་ཡིན་ཏེ. In the second pāda scan *ĕvam* (⏑⏑⏑– for –⏑–).

1) *tĕ; te saṃsk°* C. D. P.

2) So C.; cett. (contra metrum) *°tī*.

3) So A., Bṭ. (342. 4) and Tib.; all the Lal.-v. texts are corrupt.

4) The reading of Bṭ. *eva(ṃ) saṃskāra u(c)cheda çāçvatāḥ* is metrical justifiable, but is unsupported by the Tib., which implies *anucch°* and *a-çaçv°*. If the above reading be accepted, we must read and scan: *ĕvă(ṃ) saṃskār' ănŭ(c)ched' ăçāçv°*. The reading of C. D. *°saṃskārānu°* becomes thus the unmetrical correction of a scribe who did not understand the Pali-Prakritic elision.

5) *pratirūpataḥ sadā* A.

6) *cakshur* MSS.

7) i. e. *nairātmya-açubhāç ca* (cf. Tib.) *dharmā ime. dharmi ye* C. D. P.

8) Scan *tĕ* (⏑⏑⏑– for ––⏑–). For this reading (confirmed by Tib.), C. D. P. have *na punar°*.

9) *na vijñāna virodh°* A.

10) *vijñānotpāda°* C. A.

11) *akahaṅgatam* A.

12) So A., with Tib.; C. D. P. have the corruption *yo vip°*.

अरणिं [1] पथ [107 a] चोत्तरारणिं हस्तव्यायामत्रयेभि संगतिं [1] ।
इति प्रत्ययतो ऽग्नि जायते जातु कृतुकार्यु लघू [2] निरुध्यते ॥
अथ पण्डितु कश्चि मार्गते कुत यमागतु [3] कुत्र याति वा ।
विदिशो दिशि सर्व मार्गतो न [4] गतिर्नाप्यगतिश्च लभ्यते ॥
स्कन्धायतनानि धातवः तृष्णा अविद्या [5] इति कर्मप्रत्ययाः ।
सामग्रि तु सत्वसूचना सा च [6] परमार्थतु नोपलभ्यते [7] ॥
कण्ठोष्ठ प्रतीत्य तालुकं जिह्व परिवर्तिरवर्ति [8] अक्षरा ।
न च कण्ठगता न तालुकैः अक्षरैकैक [9] तु नोपलभ्यते ॥
सामग्रिप्रतीत्यतश्च सा वाचमनबुद्धिवशेन निश्चरी ।
मनवाच अदृश्यरूपिणी बाह्यतोऽभ्यन्तरि नोपलभ्यते ॥
उत्पादव्ययं विपश्यतो वाचरुतघोषस्वरस्य पण्डिताः ।
क्षणिकां वशिकां [10] तदोदृशीं सर्ववाचः [11] प्रतिश्रुतकोपमाः ॥

---

1) . . . 1) Accusatives governed by *paçyati* in last stanza; unless *pratyayato* is to be understood as equivalent to *pratītya* in the similar passage below (l. 7).

2) *laghu* C. P.; °*ghur* Bţ., corrected by Poussin to °*ghuṃ*. Cf. 216, n. 8.

3) *yam* for *ayam*; Tib. (both versions) འདི་ནི་ Poussin's *yo* = *vāyu* seems far-fetched.

4) So A.; *nāgati nāsya gatiç ca* C.P Bţ The Tib. must have had some reading *nāgatir* (translated as if *na āgatir*) *nāpi gati*°.

5) *avidyā ti* Poussin, for metre; but *tṛishṇā āvi*° (–⏑⏑⏑) is not more irregular for –⏑– than ⏑⏑⏑– noted above. With *vidy*° compare *ădv*° at 195. 16.

6) Poussin, omits this word for metre; but see last note.

7) At this point ends chapter XIII in our Tib. version; and also the citation from Lal.-v. in Bţ.

8) *avartti* (omitted in defiance of metre by C. P.) apparently stands for *āvartate*. Foucaux: བྱུང་ 'nait'.

9) °*kas tu* MSS. P.

10) B² quotes the meaning 'empty' for this. Foucaux's Tib. translator appears to have read *kshaṇikā-rasikāṃ*.

11) *sarvārthāç ca* A.

यथ तन्त्रि[1] प्रतीत्य दारु च हस्तव्यायामत्रयेभि[2] संगतिम् ।
तुणवीणसुघोषकादिभिः शब्दो निश्चरते तदुद्भवः ॥
अथ पण्डितु कश्चि मार्गते कुतो ऽयमागतु कुत्र याति वा ।
विदिशो दिश सर्वमार्गतः शब्दमनागमनं न लभ्यते ॥
तथ हेतुभि प्रत्ययेभि च सर्वसंस्कारगतं प्रवर्तते ।
योगी पुन भूतदर्शनात् शून्य संस्कार निरीह पश्यति ॥
स्कन्धायतनानि धातवः शून्यअध्यात्मिक शून्यबाह्यकाः ।
सत्वात्मविविक्तनालया[3]ः धर्माकाशस्वभावलक्षणाः ॥

लोकनाथव्याकरणे[4]ऽप्युक्तम् ॥

शून्या अनामका धर्माः नाम किं परिपृच्छसि ।
शून्यता न क्वचिद्देवा न नागा नापि राक्षसाः ॥
मनुष्या वाऽमनुष्या वा सर्वे तु एंष विद्यते ।
नाम्ना हि नामता शून्या नाम्नि नाम न विद्यते ॥
अनामकाः सर्वे धर्माः नाम्ना तु परिदीपिताः ॥
यो हि स्वभावो नाम्नो वै न स दृष्टो न च श्रुतः ।
न चोत्पन्नो निरुद्धो वा कस्य नामेह पृच्छसि ॥
व्यवहारकृतं नाम प्रज्ञप्तिर्नामदर्शिता ।
रत्नचित्रो ह्ययं नाम्ना रत्नोत्तमपर इति ॥

॥ इति शिक्षासमुच्चये स्मृत्युपस्थानपरिच्छेदस्त्रयोदशः ॥

---

1) °*ntra* C. P. °*ntrī* A.

2) cf. note 21 supra.

3) *satvā viviktam anālayāḥ* C. D. P.; the Tib. (Foucaux, text 160. 18) implies a reading like ours, which must be understood: *sarv' ātmavivikt' anālayāḥ*.

4) This quotation is not reproduced in the Tib. version, in which the Chapter ends at the point above noted. The work now cited is apparently not known, unless it be identical with the original of K. F. p. 256, no. 8.

XIV.

आत्मभावपरिशुद्धिः परिच्छेदश्चतुर्दशः ॥

उक्तानि स्मृत्युपस्थानानि । एवं योग्यचित्तो [1]दशसु दिक्षु शेष[107 b]स्य जगतो दुःख-सागरोद्धरणाभिसंबोध्युपायो व्योम[2]पर्यन्तत्रैकाल्यसर्वधर्मवशवर्तितायैव तु पुनः सर्वधर्म-शून्यता[1]मवतरेत् । एवं हि पुद्गलशून्यता सिद्धा भवति । ततश्च छिन्नमूलत्वात् क्लेशा न समुदाचरन्ति ॥

यथोक्तमार्यतथागतगुह्यसूत्रे । [3]तद्यथापि नाम शान्तमते वृक्षस्य मूलच्छिन्नस्य सर्वशाखा पत्रपलाशाः[4] शुष्यन्ति । एवमेव शान्तमते सत्कायदृष्ट्युपशमात्सर्वक्लेशा उपशाम्यन्तीति ॥

शून्यताभावनानुशंसास्त्वपर्यन्ताः ॥

यथा तावच्चन्द्रप्रदीपसूत्रे ।[5]

सो ऽसौ शिक्ष[6] न जातु त्रसती[7] सुगतानां ।
सोऽसौ शूरु न जातु इस्त्रिणां वशमेती ।

---

1 . . . 1) The Tib. (149. a. 6) seems to imply a reading like *yogyacittatayā çūnyatām*, omitting the intervening and rather complicated phrase.

2) °*mā*.

3) This passage is also quoted in the Bodhic.-ṭīkā (IX.) 317. 21 and Mādhy.-vṛtti 129. 7.

4) So A. The word is both neuter (as in Skt.: cf. Bodhic.-ṭ., l. c., note 8) and masc. in Pali.

5) Metre ⏑⏑—⏑⏑-⏑-⏑- | ⏑⏑—— || not identified, but corresponding with the first pāda of Upasthitapracupita. As to the sūtra see Tāranātha, tr. Schiefner, p. 156.

6) *sikshāsu* (?) marg. (gloss.).

7) Tib. འདོར 'reject'. qu. correct *trasyate*?

सो ऽसौ शासनि प्रीति विन्दते सुगतानां ।
योऽसौ धर्मस्वभाव ज्ञानती सुप्रशान्तं ॥
सोऽसौ नेह चिरेण भेष्य[ति] द्विपदेन्द्रः ।
सोऽसौ वैद्यभिषक्[1] भेष्यते सुखदाता ।
सोऽसौ उद्धरि शल्य सर्वशो दुःखितानां[2] ।
योऽसौ धर्मस्वभाव ज्ञानती सुप्रशान्तं ॥
सोऽसौ क्षान्तिबलेन उद्गतो नरचन्द्रः ।
सोऽसौ लोष्टकदण्ड ताडितो न च कुप्यी ।
सोऽसौ छिद्यति अङ्गमङ्गशो न च क्षुभ्यी[3] ।
योऽसौ धर्मस्वभाव ज्ञानती सुप्रशान्तं ॥
नासौ दुर्गतिषू पतिष्यती अनुव्यञ्जन ।
नित्यं लक्षणधारि[4] भेष्यती अभिरूपः ।
पञ्च्यो[5] तस्य अभिज्ञ भाविता इमि नित्यं ।
पुरतः सो सुगतान स्थास्यती स च शूर ' इत्यादि ॥

भगवत्यामप्युक्तं[6] । पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्वेन महासत्वेन बुद्धकायं निष्पादयि-

---

1) So the MS. (which has been corrected here) against metre and sandhi. A short syllable such as *ca* has dropped out.

2) MS., as usual, *dushkh*°.

3) *kshubhī* or *kshusī* MS. The Tib., both here in and at the end of the previous line represents some form equivalent to ***kshubhyati*** — འཁྲུག་མི་འགྱུར.

4) ***i. e. nityam anuvyañjana lakshaṇadhārī*** The Tib. has (149. b. 4) | དེ་ནི་ནམ་ཡང་ངན་འགྲོར་སྐྱེ་བར་འགྱུར་མ་ཡིན | རྟག་ཏུ་ (= *nityam*)°.

5) མངོན 'conspicuous' (149.b.5.). A derivative from $\sqrt{}$ ***pac*** 'vyaktikaraṇe' (Dhp.), a root not hitherto found uncompounded.

6) Compare the closely similar language of the extract from the Mahatī Prajñāpāramitā, f. 120a infra.

तुकामेन द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणान्यशीतिं चानुव्यञ्जनानि प्रतिलब्धुकामेन सर्वत्र जातौ जातिस्मरतां बोधिचित्ताविप्रणाशतां बोधिसत्त्वचर्याऽसंप्रमोषतां प्रतिलब्धुकामेन सर्वपापमित्रपापसहायान् विवर्जयितुकामेन सर्वबुद्धबोधिसत्त्वकल्याणमित्राण्यारागयितु(1)-कामेन सर्वमारमारकायिकदेवतानिर्जेतुकामेन सर्वावरणीयानि शोधयितुकामेन सर्वधर्मानावरणतां प्रतिलब्धुकामेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यं। पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन ये दशसु दिक्षु बुद्धा भगवन्तस्तिष्ठन्ति ते मे वर्णं भाषेर[108 a]न्निति प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यं। पुनरपरं शारिपुत्र बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेनैकचित्तोत्पादेन पूर्वस्यां दिशि गङ्गानदीवालुकोपमान् लोकधातून्समतिक्रमितुकामेन। पे। एवं सर्वदिक्षु प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यमित्याद्यति विस्तरः॥

तत्र यथा निरात्मानश्च सर्वधर्माः ' कर्मफलसंबन्धाविरोधश्च निःस्वभावता च यथादृष्टसर्वधर्माविरोधश्च ' तथा पितृपुत्रसमागमे दर्शितम्। (2)षड्धातुरयं महाराज पुरुषः षट्स्पर्शायतनः ' अष्टादशमनउपविचारः। (3)षड्धातुरयं महाराज पुरुष इति। न खलु पुनरेतदुक्तं। किं वैतत्प्रतीत्योक्तं (3)षडिमे महाराज धातवः। कतमे षट्। तद्यथा पृथिवीधातुरब्धातुस्तेजोधातुर्वायुधातुराकाशधातुर्विज्ञानधातुश्च। इमे महाराज षड् धातवः॥ यावत् षडिमानि महाराज स्पर्शायतनानि। कतमानि षट्। चक्षुः स्पर्शायतनं रूपाणां दर्शनाय। श्रोत्रं स्पर्शायतनं शब्दानां श्रवणाय। घ्राणं स्पर्शायतनं गन्धानामाघ्राणाय। जिह्वा स्पर्शायतनं रसानामास्वादनाय। कायस्पर्शायतनं स्प्रष्टव्यानां स्पर्शनाय। मनःस्पर्शायतनं धर्माणां विज्ञानाय। इमानि च महाराज षट् स्पर्शायतनानि॥ पे॥ अष्टादशेमे महाराज मनउपविचाराः। कतमेऽष्टादश। इह पुरुषश्चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा ' सौमनस्यदौर्मनस्योपेक्षास्थानीयान्युपविचरति। एवं श्रोत्रादिषु वाच्यं। तेन प्रत्येकमिन्द्रियषट्केन सौमनस्यादित्रयाणां

---

1) cf. 30. n. 3 supra, also Senart, Mhv. III. 472. The Tib. has མཉེས་པར་བྱ་བ' 'to give pleasure to'.

2) This passage is cited in Bodhic.-ṭīkā ('B') 326 fin — 328.

3) . . . 3) The readings of B. are defective throughout these clauses.

भेदा[द्][1]ष्टादश मनउपविचारा भवन्ति । पे । कतमश्च महाराजाध्यात्मिकः पृथिवीधातुः । यत्किंचिदस्मिन्काये ऽध्यात्मं कक्खटत्वं[2] खरगतमुपात्तं । तत्पुनः कतमत् । तद्यथा । केशा रोमाणि नखा दन्ता इत्यादि । अयमुच्यते ऽध्यात्मिकः पृथिवीधातुः ॥ कतमश्च महाराज बाह्यः पृथिवीधातुः । यत्किंचिद्बाह्यं कक्खटत्वं खरगतमनुपात्तमयमुच्यते बाह्यः पृथिवीधातुः । तत्र महाराजाध्यात्मिकः पृथिवीधातुरुत्पद्यमानो न कुतश्चिदागच्छति निरुध्यमानो न क्वचित्संनिचयं गच्छति । भवति महाराज स समयो [108 b] यत्स्त्री अध्यात्ममहं स्त्रीति कल्पयति । साध्यात्ममहं स्त्रीति कल्पयित्वा बहिर्धा पुरुषं पुरुष इति कल्पयति । सा बहिर्धा पुरुषं पुरुष इति कल्पयित्वा संरक्ता सती बहिर्धा पुरुषेण सार्धं संयोगमाकाङ्क्षते । पुरुषो ऽप्यध्यात्मं पुरुषो ऽस्मीति कल्पयतीति पूर्ववत् । तयोः संयोगाकाङ्क्षया संयोगो भवति । संयोगप्रत्ययात्कललं जायते । तत्र महाराज यश्च संकल्पो[3] यश्च संकल्पयिता ' उभयमेतन्न संविद्यते । स्त्रियां स्त्री न संविद्यते । पुरुषे पुरुषो न संविद्यते । इति ह्यसन्नसद्भूतः संकल्पो जातः । सो ऽपि संकल्पास्वभावेन न संविद्यते । यथा संकल्पस्तथा संयोगो ऽपि कललमपि स्वभावेन न संविद्यते । यश्च स्वभावतो न संविद्यते तत्कथं कक्खटत्वं जनयिष्यति । इति हि महाराज संकल्पं ज्ञात्वा कक्खटत्वं वेदितव्यं [यथा][4] कक्खटत्वमुत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति । [5]निरुध्यमानं न क्वचित्संनिचयं गच्छ[5]तीति । भवति महाराज समयो यदयं कायः श्मशानपर्यवसानो भवति । तस्य तत्कक्खटत्वं संक्लिद्यमानं निरुध्यमानं न पूर्वां दिशं गच्छति । न दक्षिणां ' न पश्चिमां ' नोत्तरां ' नोर्ध्वं ' नाधो ' न तु विदिशं गच्छति । एवं महाराजाध्यात्मिकः पृथिवीधातुर्द्रष्टव्यः । भवति महा-

1) supplied from B.

2) *khakkh°* Poussin, who compares the *kharatvaṃ* of Pañcakrama I. 61 and M. Vyutp. ci. 6. Cf. et. Mhv. I. 339.16 (where both *kakkhaṭatva* and *kharatva* occur), Divy. 518.2 (*khakkh°*) and Pali *kakkhaḷa* (Dh.-sṇi § 648). In non-Buddhistic Sanskrit the word appears to occur only in Harsha-c. (Thomas, JRAS. '99. p. 494).

3) *yaç ca saṃkalpate* B.

4) omitted in A.

5) . . 5) This clause is omitted in B. and Tib.

राज स समयो यदाकाशीभूते लोकसंनिवेशे ब्राह्मं विमानं संतिष्ठते महारत्नमयं। तन्महाराज कक्खटत्वमुत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति। चक्रवाडमहाचक्रवाडाः संतिष्ठन्ते दृढाः सारा एकघना वज्रमयास्तेषामपि कक्खटत्वमुत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति। सुमेरवः पर्वतराजानो युगंधरा निमिंधरा ईषाधारा[1] यावत्कालपर्वताः संतिष्ठन्ते। सर्वश्च त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुः संतिष्ठते। चतुरशीतियोजनसहस्राण्युद्वेधेन[2]। मध्ये चाष्टषष्टि योजनशतसहस्रं महापृथिवी संतिष्ठते। तदपि महाराज कक्खटत्वं समुदागच्छत्[3] कुतश्चिदागच्छति। भवति महाराज स समयो यदा ऽयं लोकः संवर्तते ' तदेयं महापृथिवी [109 a] अग्निना वा दह्यते ऽद्भिर्वा क्लिद्यते वायुना वा विकीर्यते। तस्या अग्निना दह्यमानाया मषिरपि न प्रज्ञायते तद्यथा ऽपि नाम सर्पिषो वा तैलस्य वा ऽग्निना दह्यमानस्य न मषिर्न छायिका[4] प्रज्ञायते एवमेवास्यास्त्रिसाहस्रमहासाहस्राया लोकधातोरग्निना दह्यमानाया नैव मषिर्न छायिकावशिष्टा प्रज्ञायते। एवमद्भिर्लवणाविलयवद्वायुना वैरम्भ[5]वाताभिहतशकुन्तवत्पृथिव्या न किंचिदवशिष्टं प्रज्ञायत इति पठ्यते। तत्र महाराज पृथिवीधातोरुत्पादो ऽपि शून्यः व्ययो ऽपि शून्य उत्पन्नो ऽपि पृथिवीधातुः स्वभावशून्य। इति हि महाराज पृथिवीधातुः पृथिवीधातुत्वेन नोपलभ्यते ऽन्यत्र व्यवहारात्। सो ऽपि व्यवहारो न स्त्री न पुरुषः। एवमेवैतन्महाराज यथाभूतं सम्यक्प्रज्ञया द्रष्टव्यं। तत्र कतमो ऽब्धातुः ' यदिदमस्मिन् काये ऽध्यात्मं प्रत्यात्ममापः। अब्गतं ' आप्त्वं स्नेहः। स्नेहगतं स्नेहत्वं द्रवत्वमुपगतमुपात्तं॥ तत्पुनः कतमत्। तद्यथा। अश्रु[6] स्वेदः खेटः सिङ्घाणकं

1) The exact form seems doubtful. See M.-Vyutp. § 194. 5 and Minaev's crit. note ad loc. with the whole passage. Compare also Mhv. II. 300. 17—19 and Jāt. VI. 125. 13.

2) Mhv. I. 196. 2.; Pali *ubbedha*.

3) °*an* MS.

4) The form *chārikā* (from *kshāra*) occurs in Pali and at Mhv. II. 325. 9 (*mashiṃ chārikāṃ vā*) ubi varr. lectt. *cchāyi vā*, *cchā ikā vā*.

5) Divy. 105. 26. The Pali form is *Verambha* (Jāt. III. 255. 6 or (*si vera lect.*) °*ba* (ibid. III. 484. 10, 30). Cf. J. P. T. S. 1884. p. 101.

6) Cf. 209. 9—11 supra.

वशा लसीका मज्जा मेदः पित्तं श्लेष्मा पूयः शोणितं क्षीरं प्रस्राव इत्यादिरयमुच्यते स्वाध्यात्मिको ऽब्धातुः। पे॥ भवति महाराज स समयो यत्प्रियं दृष्ट्वा ऽश्रु प्रवर्तते। दुःखेन चाभ्याहतस्य धर्मसंवेगेन वा ऽश्रु प्रवर्तते। वातेन वा ऽक्षि प्रस्यन्दते। यावत्स महाराजाब्धातुर्न कुतश्चिदागच्छति। भवति महाराज स समयो यदाध्यात्मिको ऽब्धातुः परिशुष्यति। स परिशुष्यन्निरुध्यमानो न क्वचिद्गच्छति। पे। विवर्तमाने खलु पुनर्लोके समन्ताद्द्वात्रिंशत्पटला अभ्रघनाः संतिष्ठन्ते संस्थाय सर्वावन्तः ' त्रिसाहस्रमहासाहस्रं लोकधातुं छादयन्ति। यतः पश्चादन्तरकल्पानीषाधारो[1] देवो वर्षति। एवं पञ्च गन्नप्रमेहो देवो वर्षति ' पञ्चाच्छिन्नधारः ' पञ्च स्थूलबिन्दुकः। तत इयं महापृथिवी यावद्ब्रह्मलोकादुदकेन स्फुटा भवति। स महाराज तावान्महानब्धातुरुत्पद्यमानो न कुतश्चिदागच्छति। भवति महाराज स समयो यदयं लोकः संवर्तते। संवर्तमाने खलु पुनर्लोके द्वितीयस्य[2] सूर्यस्य प्रादुर्भावो भवति। द्वितीयस्य सू[109 b]र्यस्य लोके प्रादुर्भावादुत्साः सरांसि कुनद्यश्च शुष्यन्ति। एवं तृतीयस्य महोत्सा महानद्यः। चतुर्थस्यानवतप्तं महासरः सर्वेण सर्वमुच्छुष्यति। चतुर्थस्य सूर्यस्य प्रादुर्भावान्महासमुद्रस्य योजनिकमप्युदकं परित्तयं पर्यादानं गच्छति। द्वियोजनिकमपि त्रिचतुःपञ्चदशविंशति-त्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशद्योजनिकमपि यावच्चत्वारिंशद्योजनसहस्रमुदकमवशिष्टं भवति। यावद्द्वितालमात्रं ' यावत्कण्ठमात्रं। यावद्गोष्पदमात्रमुदकमवशिष्टं भवति। भवति महाराज स समयो यन्महासमुद्रे पृथितपृथितान्यवशिष्टानि भवन्ति। पे॥ भवति महाराज स समयो यन्महासमुद्रे ऽङ्गुलिस्नेहमात्रम[3]प्युदकं नावशिष्टं भवति। स महाराज तावानब्धातुर्निरुध्यमानो न क्वचिद्गच्छति। पे। तस्य खलु पुनर्महाराजाब्धातोरुत्पादो ऽपि शून्यः। व्ययो ऽपि शून्यः तिष्ठन्नपि सो ऽब्धातुः

1) Name of a Nāga in M. Vyutp. § 168.24. The other names seem not to occur.

2) This passage is closely related to Aṅg.-n. VII. lxii. §§ 3—6 (PtIV. p. 100). Plurality of suns was a common notion from Vedic times onwards: cf. Ṛv. X. 88. 18 et al. ap. B. R. s. v. *sūrya*. Other parallels from Pali sources may be found in Minaev's article in Zap. IX. 213. 99.

3) The fluid in a finger-joint is probably meant. The Pali has *aṅgulipabbamattam . . . udakam.*

स्वभावशून्य इति हि महाराजाब्धातुरब्धातुत्वेनोपलभ्यते ऽन्यत्र व्यवहारमात्रात् । सो-ऽपि व्यवहारो न स्त्री न पुरुषः पूर्ववत् ॥ ० ॥ आध्यात्मिकस्तेजोधातुः कतमः ॥ यत्कि-चिदस्मिन्काये तेजस्तेजोगतमूष्म[1]गतमुपगतमुपात्तं । तत्पुनः कतमत् । येनायं काय आत-प्यते संतप्यते । येन वास्याशितपीतखादितानि सम्यक्सुखेन परिपाकं गच्छन्ति । यस्य चोत्स[2]दत्वाज्ज्वरितो ज्वरित इति संख्यां गच्छति ॥ पे ॥ बाह्यस्तेजोधातुः कतमः । यद्बाह्यं तेजस्तेजोगतमूष्मगतमुपगतमुपात्तं । तत्पुनः कतमत् । यन्मनुष्या अरणीसहगतेभ्यो [3]गर्भ-लसहगतेभ्यो वा गोमयचूर्णेन वा कार्पासपिचुनावासमन्वेषन्ते यदुत्पन्नं ग्राममपि दहति ग्रामप्रदेशमपि दहति यावद्द्वीपं वा कक्षं तृणानां वा दावं वा काष्ठं वा यावद्दहन्पर्येती-त्यादि । तत्र महाराजाध्यात्मिकस्तेजोधातुरुत्पद्यते न कुतश्चिदागच्छति निरुध्यमानो न क्वचित्संनिचयं गच्छति । इति ह्यभूत्वा भवति भूत्वा च प्रतिविगच्छति स्वभावरहित-त्वात् ॥ ० ॥ एवं यत्किंचिदस्मिन्काये वायुर्वायुगतं लघुत्वं समुदीरणत्वं । तत्पुनः कतमत् । तद्यथा ऊर्ध्वंगमा वायवो ऽधोगमाः पार्श्वाशयाः पृष्ठाशयाः कुक्षिगमाः शस्त्रकाः [110 a] क्षुरकाः सू[4]चकाः पिप्पलका वाताष्ठीला[5] वातगुल्मा आश्वासप्रश्वासा अङ्गानुसारिणो वा-यव[6] इत्यादि । सन्ति बहिर्धा पूर्वे वायवो दक्षिणाः पश्चिमा उत्तरा वायवः सरजसः अरजसः परीत्ता मह[7]द्गता वायव इति । भवति महाराज स समयो यन्महा[8]वायुस्कन्धः समुदागतः ।

---

1) *shmāga*° MS., hic et infra.

2) 'Excess' Tib. (153. b. 3) ལྷག་ཆེན་: cf. Mhv. II. 319. 21.

3) The original reading is indistinct. The middle syllable has been corrected in the margin to *rdū*. The Tibetan has རྩྭ 'grass'. *garmut* and *garmud* occur as plant-names, the former meaning also a kind of grass. *garalaṃ tṛṇapūle* occurs in Hemac.

4) Cf. *sūcibhir iva nistodaḥ* Suçr. Nid. I. 10 (on diseases from *vāta*).

5) °*tāṣṭh*° MS. See Suçr. Nid. I. 22. *ashṭhīlāvad ghanam . . . unnatam* ' *vā-tāshṭhīlāṃ vijānīyād.*

6) *vāpaya* MS.; but རླུང་དག་ Tib.

7) Divy. 227. 4; cf. Ch. s. v. *mahanto* ad fin.

8) *mahārājavāyusk*° MS.; but the Tib. has simply རླུང་གི་ཕུང་པོ་ཆེན་པོ་ (154. a. 3).

वृक्षाग्रानपि पातयति । कुड्यानपि पर्वताग्रानपि पातयति । पातयित्वा निरुपादानो विगच्छति । यं सत्वाश्चीवरकर्णिकेन[1] वा विधमनकेन[2] वा तालवृन्तेन[3] वा पर्येष्यन्ते । यावदयमुच्यते बाह्यो वायुधातुः । तस्याप्युत्पत्तिः पूर्ववत् ॥०॥ आध्यात्मिक आकाशधातुः कतमः । यत्किंचिदस्मिन्काये ऽध्यात्मं प्रत्यात्ममुपगतमुपात्तमाकाशगतमिहाभ्यन्तरसंख्याभूतं ' अस्फुटमस्फरणीयं त्वङ्मांसशोणितेन । तत्पुनः कतमत् । यदस्मिन् काये चक्षुः सुषिरमिति[4] वा यावन्मुखं वा मुखद्वारं वा कण्ठं वा कण्ठनाड्या वा येन चाभ्यवहरति यत्र चावतिष्ठते । येन चास्याशितपीतखादितास्वादितमधस्तात्प्रघरति[5] । अयमुच्यत आध्यात्मिक आकाशधातुः । एवं बाह्येऽपि यदस्फुटमस्फरणीयं रूपगतेनापलिगुण्ठं सुषिरभावमच्छिद्रं ' अयमुच्यते बाह्यः आकाशधातुः ॥ भवति महाराज स समयो यत्कर्मप्रत्ययादायतनानि प्रादुर्भवन्ति तान्याकाशधातुं परिचारयन्ति । तत्र संख्या भवत्याध्यात्मिक आकाशधातुरिति । स न कुतश्चिदागच्छति । भवति समयो यद्रूपं बिभर्ति सर्वमाकाशीभवति । तत्कस्य हेतोः ' अनयो ह्याकाशधातुः स्थिरो ऽचलः । तद्यथा महाराजासंस्कृतो निर्वाणधातु[ः] ' एवमेवाकाशधातुः सर्वत्रानुगतो द्रष्टव्यः । तद्यथापि नाम महाराज पुरुष उत्थले देशे उदपानं वा कुटकं[6] वा कूपं वा पुष्करिणीं वा खानयेत् । तत्किं मन्यसे महाराज यत्तत्राकाशः कुतस्तदागतमिति । आह । न कुतश्चिद्भगवन् । भगवानाह । तद्यथापि नाम महाराज स पुरुषः पुनरेव तदुदपानं वा यावत्पुष्करिणीं वा पूरयेत् । तत्किं मन्यसे महाराज यत्तदाकाशं क्वचिद्गतमिति । आह । न क्वचिद्गतं भगवन् । तत्कस्य हेतोः ' न ह्याका-

1) Tib. གོས་ཀྱི་ཐ་མ་ 'the lower part of the robe' probably the lower hem or corner cf. Ch. s. v. *kaṇṇo* and Mahāvagga viii. 11. 1.

2) *bhastrādi* marg. Tib. སྦུད 'bellows'.

3) °*tānavṛ*° MS.

4) The form *çushira* predominates in the MS.

5) cf. Divyāv., Index.

6) Tib. རྫིང 'pond', a word used again for *pushkariṇīṃ*.

श[110b]धातुर्गमने वा आगमने वा प्रत्युपस्थितः। न स्त्रीभावेन न पुरुषभावेन प्रत्युपस्थितः। भगवानाह। इति हि महाराज बाह्याकाशधातुरचलः ' अविकारः। तत्कस्य हेतोः ' शून्यो ह्याकाशधातुराकाशधातुत्वेन ' विरहित आकाशधातुराकाशधातुत्वेन। न पुरुषभावेन न स्त्रीभावेन प्रत्युपस्थितः। एवमेव यथाभूतं सम्यक्प्रज्ञया द्रष्टव्यं ॥ ॥ तत्र कतमो विज्ञानधातुर्या चक्षुरिन्द्रियाधिपतेया। रूपारम्बणप्रतिविज्ञप्तिः। यावदिति[1] हि महाराज या काचिद्वर्णसंस्थानप्रतिविज्ञप्तिरयमुच्यते चक्षुर्विज्ञानधातुः। पे।[2] इति हि या षडिन्द्रियाधिपतेया षड्विषयारम्बणा विषयविज्ञप्तिरयमुच्यते विज्ञानधातुः। स खलु पुनरयं महाराज विज्ञानधातुर्नेन्द्रियनिश्रितो न विषयेभ्य आगतो न मध्ये ऽन्तरस्थायी स नाध्यात्म बहिर्धा नोभयमन्तरेण। स खलु पुनरयं महाराज विज्ञानधातुर्वस्तु प्रतिविज्ञप्य निरुद्धः। स उत्पद्यमानो न कुतश्चिदागच्छति निरुध्यमानो न क्वचिद्गच्छति। तस्य खलु पुनर्विज्ञानधातोरुत्पादोऽपि शून्यः। व्ययोऽपि शून्यः ' उत्पन्नोऽपि विज्ञानधातुः स्वभावशून्यः। इति महाराज विज्ञानधातुर्विज्ञानधातुत्वेन शून्यो नोपलभ्यते ऽन्यत्र व्यवहारात्। सोऽपि व्यवहारो न स्त्री न पुरुषः ' एवमेतद्यथाभूतं सम्यक्प्रज्ञया द्रष्टव्यं ॥ तत्र महाराज कतमच्चक्षुरायतनं। यच्चतुर्णां महाभूतानां प्रसादः[3]। तद्यथा पृथिवीधातोरब्धातोस्तेजोधातोर्वायुधातोर्यावत् ' तत्र पृथिवीधातुप्रसादश्चक्षुरायतनं नाब्धातुप्रसादो न तेजोधातुप्रसादो न वायुधातुप्रसादश्चक्षुरायतनं। तत्कस्य हेतोः ' न हि पृथिवीधातुप्रसादः कस्यचिद्धर्मायतनं वा आयतनप्रतिलम्भेन वा प्रत्युपस्थितः। एवं यावन्न वायुधातुप्रसादः कस्यचिद्धर्मस्यायतनं वा आयतनप्रतिलम्भेन वा प्रत्युपस्थितः। तत्कस्य

---

1) This expression denotes an abridgement of the text of the sūtra quoted as reproduced in the Tib., examples of colour (yellow, red, piebald) and condition (tall, short, thick, thin) being there given.

2) The passage omitted is an analogous one respecting perception by the ear (Tib. 155. a. 4—6).

3) Tib. དད་པ 'sphere', a usage not in lexx. SK. or Pali. But compare the parallel passage in Dh.-Sṇi. § 597: *kataman taṃ rūpaṃ cakkhāyatanaṃ? yaṃ cakkhuṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo.*

हेतोः, निश्चेष्टा ह्येते धर्मा निष्ठापारा निर्वाणसमा, इति हि महाराज एकैकतो धर्मान्मृग्यमाणान् चक्षुरायतनं नोपलभ्यते(1) ऽन्यत्र व्यवहारात्। तत्कस्य हेतोः, शून्यो हि पृथिवीधातुप्रसादः पृथिवीधातुप्रसादेन। यावच्छून्यो वायुधातुप्रसादो वायुधातुप्रसादेन। ये च धर्माः स्वभावेन शून्याः [111a] कस्तेषां प्रसादो वा क्षोभो वा। येषां न प्रसादो न क्षोभ उपलभ्यते, कथं ते रूपं द्रक्ष्यन्ति। इति ह्यत्यन्ततया चक्षुरायतनं शून्यं चक्षुरायतनस्वभावेन तत्पूर्वान्ततो नोपलभ्यते॥ अपरान्ततोऽपि नोपलभ्यते। अनागमनतां गमनतां चोपादाय स्थानमप्यस्य नोपलभ्यते स्वभावविरहितत्वात्। यश्च स्वभावेन न संविद्यते। न तत् स्त्री न पुरुषः, तेन का मन्यना। मन्यना(2) च नाम महाराज मारगोचरः। अमन्यना बुद्धगोचरः। तत्कस्य हेतोः, मन्यनापगता(3) हि सर्वधर्माः। पे। तत्र महाराज कतमच्छ्रोत्रायतनं, यच्चतुर्णां महाभूतानां प्रसादो, यावदिति हि महाराज सर्वधर्मा विमोक्षाभिमुखा धर्मधातुनियता आकाशधातुपर्यवसाना अप्राप्तिका अव्यवहारा अनभिलाप्या अनभिलपनीयाः। यत्र महाराज इन्द्रियाणि प्रतिहन्यन्ते ते विषया इत्युच्यन्ते। चक्षुर्हि रूपे प्रतिहन्यते तस्माद्रूपाणि चक्षुर्विषया इत्युच्यन्ते। एवं श्रोत्रं शब्देष्वित्यादि। तत्र चक्षू रूपे प्रतिहन्यत इति निपातः। प्रतिहन्यना(4) तेषां निर्दिष्टा। तथा हि चक्षू रूपेषु त्रिविधं निपततीति। अनुकूलेषु शुभसंज्ञया, प्रतिकूलेषु प्रतिघसंज्ञया, नैवानुकूलेषु न प्रतिकूलेषूपेक्षया। एवं मनो धर्मेष्वित्यादि। न इमे विषया मनोगोचरा इत्युच्यन्ते। अत्र हि मनश्चरति, उपविचरति(5)। तस्मान्मनोगोचरा इत्युच्यन्ते। यदेतन्महाराज मनोऽप्रतिकूलेषु रूपेष्वनुनीतं चरति। तेनास्य राग उत्पद्यते। प्रतिकूलेषु रूपेषु प्रतिहतं चरति तेनास्य

1) *bhyate* MS.

2) Not in lexx., rendered རློམ་སེམས་ 'pride', or self-consciousness. The equivalent Pali *maññanā* is explained in Dh.-Sṇi § 1116.

3) Compare passages like 221. 5—10 supra.

4) This has somewhat the appearance of a word coined for the occasion; perhaps like *manyanā* above. For the meaning cf. the use of *paṭihan* in Dh.-Sṇi §§ 598 sqq.

5) Compound new to Skt., but cf. Pali *upavicāra*, Dh.-Sṇi § 8.

द्वेष उत्पद्यते। नैवानुकूलेषु न प्रतिकूलेषु संमूढं चरति। तेनास्य मोह उत्पद्यते। एवं शब्दादिष्वपि त्रिविधमारम्बणमनुभवति पूर्ववत्॥ तत्र महाराज मायोपमानीन्द्रियाणि, स्वप्नोपमा विषयाः। तद्यथापि नाम महाराज पुरुषः सुप्तः स्वप्नान्तरे जनपदकल्याण्या स्त्रिया सार्धं परिचरेत्। स शयितविबुद्धो जनपदकल्या[111 b]णीं स्त्रियमनुस्मरेत्। तत्किं मन्यसे महाराज संविद्यते स्वप्नान्तरे जनपदकल्याणी स्त्री। आह। नो हीदं भगवन्। भगवानाह। तत्किं मन्यसे महाराजापि नु स पुरुषः पण्डितजातीयो भवेत्, यः स्वप्नान्तरे जनपदकल्याणीं स्त्रियमनुस्मरेत्, तया वा सार्धं क्रीडितमभिनिवेशेत्। आह, नो हीदं भगवन्। तत्कस्य हेतोः। अत्यन्ततया हि भगवन् स्वप्नान्तरे जनपदकल्याणी न संविद्यते नोपलभ्यते। कुतः पुनरनया सार्धं परिचरणा। अन्यत्र यावदेव[1] स पुरुषो विघातस्य क्लमथस्य भागी स्यात्, यस्तामभिनिविशेत्[2]॥ [3]भगवानाह। एवमेव महाराज बालो ऽश्रुतवान् पृथग्जनश्चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा सौमनस्यस्थानीयान्यभिनिविशेत्। सो ऽभिनिविष्टः समनुनीयते ऽनुनीतः संरज्यते। संरक्तो रागजं कर्माभिसंस्करोति[4], त्रिविधं कायेन चतुर्विधं वाचा त्रिविधं मनसा[4]। तच्च कर्माभिसंस्कृतमादित एव क्षीणं निरुद्धं विगतं विपरिणतं न पूर्वां दिशं निश्रित्य तिष्ठति। न दक्षिणां न पश्चिमां नोत्तरां नोर्ध्वं नाधो नानुविदिशं, नेह न तिर्यक्, नोभयमन्तरा। तत्पुनः कालान्तरेण मरणकालसमये प्रत्युपस्थिते[5], जीवितेन्द्रियनिरोधे आयुषः परिक्षयात्तत्सभागस्य कर्मणः क्षीणस्याचरम-

---

1) This expression, which recurs below (112 a), is rendered གཞན་དུ་ན་གང (156. b. 7). It seems to mean: «least of all, in another case, would he ..». Somewhat similar uses of *yāvat* are given Mhv. Index, s. v.

2) For this whole simile cf. Mhv. III. 37—38, and the Bhadrakalpāvadāna (which has taken the text from the Mahāvastu. Cf. S. d'Oldenburg Buddhist Legends (Russian) pp. 19—20 and pp. 139—140 where a parallel from the Vikramodaya is adduced).

3) This passage is also quoted in Bodhic-ṭ. (IX) pp. 308—9. Cf. Poussin's note 6, where Madhy-vṛ. p. 41 (Ch. vi. init.) is compared, doubtless an abridgement of the opening sentences of this extract.

4) . . 4) Poussin compares M. Vyutp. § 91.

5) *upatishṭhate* Bṭ.

विज्ञानस्य निरुध्यमानस्य मनस आरम्बणीभवति। तद्यथापि नाम शयितविबुद्धस्य जनपदकल्याणीति [मनस आरम्बणं[1] भवति' इति] हि महाराज चरमविज्ञानेनाधिपतिना[2] तेन च कर्मणा आरम्बणेनौपपत्त्यंशिकद्वयप्रत्ययं[3] प्रथमविज्ञानमुत्पद्यते' यदि वा नरकेषु यदि वा तिर्यग्योनौ यदि वा यमलोके यदि वा आसुरे काये यदि वा मनुष्येषु यदि वा देवेषु' तस्य च प्रथमविज्ञानस्य औपपत्त्यंशिकस्य समनन्तरनिरुद्धस्यानन्तरसभागा चित्तसंततिः प्रवर्तते। यत्र विपाकस्य प्रतिसंवेदना प्रज्ञायते' तत्र यश्चरमविज्ञानस्य निरोधस्तत्र च्युतिरिति संख्यां गच्छति[4]। यः [112a] प्रथमविज्ञानस्य प्रादुर्भावस्तत्रोपपत्तिः। इति हि महाराज न कश्चिद्धर्मो ऽस्माल्लोकात्परं लोकं गच्छति। च्युत्युपपत्ती च प्रज्ञायेते[5]' तत्र महाराज चरमविज्ञानमुत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति॥ निरुध्यमानं न क्वचिद्गच्छति। कर्माप्युत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति। निरुध्यमानं न क्वचिद्गच्छति। प्रथमविज्ञानमप्युत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति निरुध्यमानं च न क्वचिद्गच्छति। तत्कस्य हेतोः। स्वभावविरहितत्वात्। चरमविज्ञानं चरमविज्ञानेन शून्यं। कर्म कर्मणा शून्यं। प्रथमविज्ञानं प्रथमविज्ञानेन शून्यं। च्युतिश्च्युत्या शून्या। उपपत्तिरुपपत्त्या शून्या। कर्मणां चावन्ध्यता[6] प्रज्ञायते[7] विपाकस्य च प्रतिसंवेदना न चात्र कश्चित्कर्ता न भोक्ता ऽन्यत्र नामसंकेतात्।

---

1) I supply these words from the Tib. (157. a. 5) which reads: °སད་པའི (*vibuddhasya*) ཡུལ་གྱིས་བཟང་མོ་ (*janapadakalyāṇi*) དང་འདྲ་བར ('likeness to') ཡིད་ཀྱི (*manasaḥ?*) དམིགས་པར་འགྱུར་རོ་ དམིགས is the regular equivalent of *ārambaṇa*, as usually. I have left *iti* instead of any word more directly suggesting likeness, as I conjecture that the *lacuna* (common to A. and B.) arose through the recurrence of the syllables — *iti* (°*kālyāṇīti* and °*bhavatīti hi*).

2) M. Vyutp. cxv. 4, cxvi. 2.

3) cf. 226, 7—8 supra. °*kaṃ dvaya*° MS.

4) °*khyā bhavati* Bt.

5) *prajñāyate* A; cf. B. p. 309, Poussin's n. 6.

6) *abādhyatā* B; but Tib. འབྲས་བུ་མེད་པར་མི་འགྱུར.

7) *prajñāy*° A.

तद्यथापि नाम महाराज पुरुषः सुप्तः स्वप्नान्तरे शत्रुणा सार्धं संग्रामयेत्। स शयितविबुद्धः ' तमेवानुस्मरेत्। तत्किं मन्यसे महाराज संविद्यते स्वप्नान्तरे शत्रुः। शत्रुणा वा सार्धं संग्राम इति। आह। नो हीदं भगवन्। भगवानाह। तत्किं मन्यसे महाराजापि नु स पुरुषः पण्डितजातीयो भवेत् ' योऽसौ स्वप्नान्तरे शत्रुमभिनिविशेत्[1]। शत्रुणा वा सार्धं संग्रामं[2]। आह। नो हीदं भगवन्। तत्कस्य हेतोः। अत्यन्ततया हि भगवन् स्वप्ने शत्रुर्न संविद्यते कुतः पुनस्तेन सार्धं संग्रामः। अन्यत्र यावदेव स पुरुषो विघातस्य क्लमथस्य च भागी स्यात् यस्तमभिनिविशेत्। भगवानाह। एवमेव महाराज बालोऽश्रुतवान् पृथग्जनश्चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा दौर्मनस्यास्थानीयान्यभिनिविशते ऽभिनिविष्टः सन्प्रतिहन्यते। प्रतिहतः संतुष्यति। दुष्टो दोषजं कर्माभिसंस्करोतीति पूर्ववत्। तद्यथापि नाम महाराज पुरुषः [112b] सुप्तः सूप्नान्तरे पिशाचेन परिपात्यमानो भीतः संमोहमापद्यते। स शयितविबुद्धस्तं पिशाचं तं च संमोहमनुस्मरेत्। तत्किं मन्यसे महाराज संविद्यते स्वप्ने पिशाचः संमोहो वा। यावदेवमेव महाराज बालोऽश्रुतवान् पृथग्जनश्चक्षुषा रूपाणि दृष्ट्वा उपेक्षास्थानीयान्यभिनिविशते ऽभिनिविष्टः सन् मुह्यति मूढो मोहजं कर्माभिसंस्करोतीति पूर्ववत्। तद्यथापि नाम महाराज पुरुषः सुप्तः स्वप्नान्तरे जनपदकल्याण्या गायन्त्या मधुरं गीतस्वरं मधुरं च तन्त्रीस्वरं च शृणुयात्। सा तेन गीतवादितेन परिचारयेत्। स शयितविबुद्धस्तदेव गीतवादितमनुस्मरेत्। तत्किं मन्यसे महाराजापि नु स पुरुषः पण्डितजातीयः स्वप्नान्तरे जनपदकल्याण्या गीतवादितमभिनिविशेत्। आह। नो हीदं भगवन्। भगवानाह। तत्कस्य हेतोः। अत्यन्ततया हि भगवन् स्वप्नान्तरे जनपदकल्याणी स्त्री न संविद्यते नोपलभ्यते ' कुतः पुनरस्या गीतवादितं। अन्यत्र यावदेव स पुरुषो

---

1) མངོན་པར་ཞེན་པ་ 'greatly desire'; cf. 252.10, where the Tib. is the same, and infra l. 17.

2) Correct to *saṃgrāmayet* ut supra; or supply a word like *kuryāt*. Tib. (157. b. 6) འཐབ་པར་འགྱུར་བ་

विघातस्य क्लमथस्य च भागी स्यात्' यस्तद[1]भिनिविशेत्। भगवानाह। एवमेव महाराज बालो ऽश्रुतवान् पृथग्जनः श्रोत्रेण शब्दान् श्रुत्वा सौमनस्यस्थानीयान्यभिनिविशते' इति पूर्ववत्। एवं गन्धादिषु त्रिधा त्रिधा वेदितव्यम्॥ पे॥ अत्र महाराज मानसं निवेशयितव्यं। किमित्यहं सदेवकस्य लोकस्य चक्षुर्भवेयं' उल्का प्रदीप आलोकभृतः' कूलं नौस्तीर्थं' नायकः परिणायकः दैशिकः सार्थवाहः। परो भवेयं। मुक्तो मोचयेयमाश्वस्त आश्वासयेयं परिनिर्वृतः परिनिर्वापयेयमिति। पूर्वा हि कोटि[2]र्महाराज न प्रज्ञायते ऐश्वर्याधिपत्यानामनुभूय मानानां' इति हि महाराज मायोपमानीन्द्रियाण्य[113a]तृप्तान्यतर्पणीयानि' स्वप्नोपमा विषया अतर्षका अतृप्तिकराः॥ अत्रानन्तयशश्चक्रवर्तिनः कथा स्वर्गाच्च पतिते तस्मिन्सराजकैः पौरैः परिवृत एवं पठ्यते। तद्यथा ऽपि नाम महाराज सर्पिर्मण्डो वा नवनीतमण्डो वा तप्तायां वालुकायामुपनिक्षिप्तो ऽवसीदति। न संतिष्ठते' एवमेव महाराजानन्तयशा अवसीदति न संतिष्ठते। अथ राज्ञा प्रियंकरो राजानमनन्तयशसं तथावसीदन्तं' उपसंक्रम्यैतदवोचत्। किं वयं महाराज लोकस्य व्याकुर्यामः[3]। किं राज्ञो ऽनन्तयशसः सुभाषितमिति। स आह। वक्तव्यं' महाराजानन्तयशाश्चतुर्द्वीपेषु राज्यैश्वर्यं कारयित्वा ऽबन्ध्यमनोरथतामनुभूय सर्वद्रुमाकालफलतां सर्वोपद्रव[4]प्रश्रब्धिसर्वसत्त्वाबन्ध्यमनोरथतां गन्धोदकवर्षं हिरण्यवर्षं सुवर्णवर्षं सर्वोपकरणवर्षं चानुभूय चतुरो महाद्वीपानध्यावसित्वा शक्रस्यार्धासनमाक्रम्यातीच्छया न मुक्तो[5] ऽतृप्त एव कामैः कालगत इति। एवं त्वं महाराज व्याकुर्या इत्येवमुक्त्वा च राजा ऽनन्तयशाः कालमकार्षीत्। पे॥ त-

---

1) *tam* MS.

2) མཐའ་ 'limit'; cf. Senart, Mhv. i. 472.

3) sic MS.

4) See note to f. 117 b. below. Tib. རྒྱུན་ཆད་ (159 a) 'interrupted flow'.

5) *mumukto* or *yuyukto* MS. Tib. (159 b 2) འདོད་པ་ཆེན་པོས་མ་བཏང (?)' 'not free from great desire'. The Tib. is also uncertain, as the last word may be བཏད་

स्मात्तर्हि ते महाराज मरीचिकायामुदकस्वभावो नाभून्न भविष्यति न चैतर्हि विद्यते। एवमेव महाराज रूपवेदनासंज्ञासंस्कारविज्ञानां स्वभावो नाभून्न[1] भविष्यति न चैतर्हि विद्यत इत्यादि ॥

पुनरप्युक्तं। एतावच्चैतत्[2] ज्ञेयम्। यदुत संवृतिः[3] परमार्थश्च। तच्च भगवता शून्यतः सुदृष्टं सुविदितं सुसाक्षात्कृतं। तेन स सर्वज्ञ इत्युच्यते। तत्र संवृतिर्लोकप्रचारतस्तथागतेन दृष्टा। यः पुनः परमार्थः सो ऽनभिलाप्यः। [113b] अनाज्ञेयो ऽविज्ञेयो ऽदेशितो ऽप्रकाशितो यावदक्रियो यावन्न लाभो नालाभो न सुखं न दुःखं न यशो नायशः। न रूपं नारूपमित्यादि ॥

तत्र जिनेन जगस्य कृतेन
संवृति देशित लोकहिताय।
येन जगत्सुगतस्य सकाशे
संजनयीह प्रसादसुखार्थे ॥
संवृति प्रज्ञमयी नरसिंहः
षड्गतयो भणि सत्त्वगणानां।
नरकतिरश्च[4] तथैव [च][5] प्रेतान्
अ[ा]सुरकाय नरांश्च मरूंश्च ॥
नीचकुलांस्तथ उच्चकुलांश्च
आढ्यकुलांश्च दरिद्रकुलांश्चेत्यादि ॥

---

1) °*năbhūn*° MS.

2) This passage is twice cited in Bodhic.-ṭikā (IX.) pp. 246 and 380.

3) ཀུན་རྫོབ. Cf. Wass. 321 (293): «die Hülle, durch welche hindurch man die eigentlichen Kennzeichen des Gegenstandes wiederfindet». See Nāgārjuna ap. Nāmas.-ṭikā ap. Minaev, Rech. p. 226 n. 1, and Bodhic. IX. 2 with ṭikā (Poussin p. 244. 10).

4) ◡◡ for –.) *narakagatiç ca* B (p. 380.14).

5) omitted in A.

पुनश्चोक्तं । कतम एष धर्मो यो भगवता व्याकृतो ऽनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ । किं रूपमुत वेदना आहो स्वित्संज्ञा उताहो संस्कारा अथ विज्ञानं भगवता व्याकृतमनुत्तरायां सम्यक्संबोधाविति । तेषामेतदभूत् । न रूपं यावन्न[1] विज्ञानं भगवता व्याकृतमनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ । तत्कस्य हेतोः ' अनुत्पादो हि रूपमनुत्पादो बोधिः । तत्कथमनुत्पादो ऽनुत्पादमभिसंबुध्यते ' एवं यावद्विज्ञानम् ॥ पे ॥ तदेवमनुपलभ्यमानेषु सर्त्रधर्मेषु कतमो ऽत्र बुद्धः ' कतमा बोधिः ' कतमो बोधिसत्वः ' कतमद्व्याकरणम् । शून्यं हि रूपं रूपेण यावद्विज्ञानं ॥ पे ॥ यावदेव व्यवहारमात्रमेतत् ' नामधेयमात्रं संकेतमात्रं संवृतिमात्रं प्रज्ञप्तिमात्रं ' नालमत्र पण्डितैरभिनिवेश उत्पादयितव्य इति ॥

तथात्रैवाहुः । निर्माणरतयो देवा यथा वयं भगवन् । भगवतो भाषितस्यार्थमाजानीमः । सर्वधर्मा भूतकोटिरनन्तकोटिरनावरणकोटिरप्रतिष्ठितकोटिरित्यादि ॥ सर्वधर्मा भगवन् बोधिः । स्वभावविरहिता बोद्धव्याः । अन्तश आनन्तर्याण्यपि बोधिः । तत्कस्य हेतोः ' अप्रकृतिका हि भगवन् बोधिरप्रकृतिकानि च पञ्चानन्तर्याणि[2] । तेनोच्यते आनन्तर्याणि बोधिरिति ' तथा विहस्यन्ते भगवन् ये केचित् परिनिर्वातुकामाः । तत्कस्य हेतोः । यदि कश्चित्संसारप्रतिप[114a]न्नो भवेत् ' स निर्वाणं पर्येषत इति ॥

पुनरुक्तं । भूतकोटिरिति भगवन् यदुक्तं निर्माणरतिभिर्देवैस्तत्र वयं भूतमपि नोपलभामहे । किं पुनरस्य कोटिम् । तत्कस्य हेतोः । यो हि कश्चिद्भगवन् भूतमुपलभते ' कोटिमपि स तस्योपलभते द्वये चासौ चरतीति ॥

तथात्रैव सहा[ं]पतिब्रह्मणा शास्ता स्तुतः ॥

[3]सुपिति यथ नरः क्षुधाऽभिभूतः शतरसभोजनभुञ्जिनो च तृप्तः ।
न पि च क्षुध[4] न भोजनं न सत्वः सुपिन यथैव निदृष्ट सर्वधर्माः ॥

---

1) *yāvat* denoting omission.

2) Cf. 17 20—18. 7 supra.

3) Metre: Pushpitāgra.

4) The MS. has the regular but unmetrical *nāpi . . . kshudhā*.

भणि नरु पठने मनोज्ञवाचं प्रियु भवती न च संक्रमोऽस्ति वाचं ।
न च वचन न चास्य रक्त वाचामुपलभसे न च तत्र संशयोऽस्ति ॥
शृणोति यथ मनोज्ञ वीणाशब्दं मधुर न चास्ति स्वभावतः स शब्दः ।
तथ इमि विदु स्कन्ध प्रेक्षमाणो न लभति भावु स्वभावतः सुमेधाः ॥ पे ॥
यथ नरु इह शङ्खशब्द श्रुत्वा विमृशति विद्व कुतो य प्रादुभूतः[1] ।
न च लभति स्वभाव शून्यभावं तथ त्वय दृष्ट[2] नरेन्द्र सर्वधर्माः ॥
यथ नरु इह भोजनं प्रणीतं विमृशति अङ्गशु[3] सिद्धमस्वभावम् ।
यथ रसु तथ ते ऽङ्ग तत्स्वभावास्तथ त्वय दृष्ट महर्षि सर्वधर्माः ॥
यथ नरु इह इन्द्रयष्टि[4] दृष्ट्वा विमृशति अङ्गशु निःस्वभाव शून्यम् ।
विमृशतु यथ यष्टि ते ऽङ्ग शून्यास्तथ त्वय दृष्ट महर्षि सर्वधर्माः ॥
पुरवरु[5] यथ अङ्गशो विभज्य नगरु स्वभावतु नामतो न लब्धम् ।
यथ नगरु तथाङ्ग सर्वशून्यास्तथ त्वय दृष्ट नरेन्द्र सर्वधर्माः ।
मुदित यथ नरागु[6] मुक्त भेरी हर्ष जनेति स्वभावशून्यशब्दा ।
स्वरु य[थ][7] तथ तेऽङ्ग तत्स्वभावं तथ त्वय दृष्ट महर्षि सर्वधर्माः ॥

---

1) °*durbh*° MS., contra metrum.

2) *shṭi* MS.; but see below.

3) *aṅgaço bhāgaças* marg.

4) འཇའ = *indrāyudha* 'rainbow'.

5) *gandharva* [-pura] marg. 'mirage'; but Tib. renders simply གྲོང་ཁྱེར་མཆོག་ 'large town'.

6) The Tib. (161. a. 5) has སྐྱེས་བུ་དགའ་བར་ 'for the joy of men' which suggests a reading *narāṇā* (for *narāṇāṃ*, *ṇ* mistaken for *g*); or can *narāga* stand for *nararāga*?

7) MS. *svarupatatha* here and *svarupathata* here and *svarupatha tatha* below but Tib. ཇི་ལྟར་སྒྲ་བཞིན་དེ ...

(1) *************************************

****

हनतु यथ नरस्य तां हि भेरीं प्रतिघु न विद्यति नापि स्नेहधातुः ।
विमृशतु भेरीव(2) तेऽङ्ग तत्स्वभावास्तथ त्वय दृष्ट नरेन्द्र सर्वधर्माः ॥
हनतु यथ नरस्य तां हि भेरीं स्वरु न स मन्यति रामयामि लोकम् ।
स्वरु यथ तथ तेऽङ्ग तत्स्वभावाः [114 b] तथ त्वय दृष्ट नरेन्द्र सर्वधर्माः ॥
हनतु यथ नरस्य तस्य भेर्या[।] न पि स्वरु अङ्गशु(3) नापि स स्वतन्त्रः ।
स्वरु यथ तथ ते ऽङ्ग तत्स्वभावास्तथ त्वय दृष्ट महर्षि सर्वधर्माः ॥

पुनश्चोक्तं ।

(4) सत्त्वारम्बणनायकेन कथिता मैत्री शुभाभावना ।
सत्त्वश्चास्य विभावितः सुविदितं निःसत्त्व सर्वं जगत् ।
तत्रैवं द्विपदोत्तमो अकलुषो निःसंशया मानसः ।
तेन त्वा सुगतं विभावितमतिं पूजेम पूजारिहम् ॥
दुःखं चासुगता(5) दशद्दिशिगतं नैवं परीदृश्यते ।

---

1) Both our Tib. version (161. a. 6) and the Chinese translation of the Pitṛputrasamāgama here add another verse, which Mr. Watters renders, from the latter source: «when a man strikes a drum, the sound does not come from the ten regions [Tib. ཕྱོགས], and vanishing does not go to those regions . . .»

2) These words are unmetrical; possibly the reading was *vimṛcatu na ça* 'nor could it reflect'. Mr. Watters renders the Chinese: 'The drum has no feeling of hatred or affection, it does not analyse the nature of the causal circumstances'. The Tib. does not reproduce this stanza.

3) *aṅgatu* MS.

4) Metre: Çārdūlavikrīḍita.

5) So the MS. With *daçaddiça* compare 155 a. infra and the verse-passage in Daçabhūmīçvara, Ch. VIII sub fin. (Camb. Add. 867 f. 97. b. 7.) The Tib. must have read something like: *duḥkhaṃ* .. *Sugato daça diça gato* . . . *na paçyati* (?).

सत्वेषू करुणा च नाम भणिता देवा[1]तिदेव त्वया।
एवं भो जिनपुङ्गवा जिनमतं अज्ञात याथा[2]वतः।
तेन त्वां द्विपदोत्तमा नरवराः पूजेम पूजारिहम्॥
[3]सत्वानेव न दुष्खं शाक्यमुनिना यस्यापनीतं दुखं।
ज्ञातास्ते मुदिताश्च हृष्टमनसो ऽरतीश्च तैर्नोदिताः॥
एवं बुद्धनयं अचिन्तियनयं याथावतो ज्ञानतो।
[तस्मात्][4] पूजिय त्वां नराण प्रवरं प्रापेम प्राप्तं फलं॥
कायः कायविवर्जितेन मुनिना नासादितो मार्गतां।
नैवं ते स्मृतिनायका न भणिता नैव प्रमुष्टा स्मृतिः।
उक्तं चो सुगतेन भावपथिमाः[5] कायं गता भावनाः।
एवं बुद्धनयं विदित्व सुगता पूजा कृता तायिनः॥
भावेथः शमथं विपश्यनम[6]यं मार्गं दुखा शान्तये।

---

1) Cf. Kern, Saddh.-P. p. xxv.

2) *yādhā*(?)*tavaḥ* MS. But the Tib. version of this line ends ཇི་བཞིན་ཀུན་དུ་འཚལ. Comparing this with the ending of the version of l. 6 below ཇི་བཞིན་འཚལ་, I have restored *yāthāvataḥ* ('exactly', Morris in J.P.T.S. 1889, p. 208; — not hitherto found in Skt.). This must be preceded (acc. to the Tib.) by some tense-form of √*jñā*. If *ajñāta* is genuine, it may be taken as an aorist (?) and the preceding nasalized vowel scanned long. Cf. *buddhanayaṃ* below, and several instances in the Bhadracarīpraṇidhāna (f. 131. b infra).

3) i. e. *satvānā*(*m*)*eva*. So I understand the Tib.: 'no pain is given by Çākyamuni to beings, who indeed takes pain away from them'. MS.: *satvo naiva*, with the following three *aksharas* obliterated and doubtful.

4) I have supplied this, for the metre, from the Tib. དེས་ན་ 'therefore'.

5) °*māṃ* . . *gatāṃ* MS. The Tib. renders the phrase: The Sugata has said: 'meditation directed towards the body leads to [further] meditation' (161. b. 5). Cf. Ch. s. v. *satipaṭṭhāna*. *-pathima* is not quoted.

6) Cf. Mhv. I. 120. 10. *dukhā* apparently for *duḥkhānāṃ*.

शान्तास्ते भगवन् सवासनमला[1] येही जगत् क्लिश्यते ।
शमथश्चाथ विपश्यना[2] न च मला सर्वेऽति शून्या मुने ।
अस्मिन्देवगणा न काङ्क्ष क्वचना पूजेन्तु त्वां नायकं ' इत्यादि ॥

पुनरुक्तं । शून्यं हि चक्षुश्चक्षुःस्वभावेन । यस्य च धर्मस्य स्वभावो न विद्यते सोऽवस्तुकः । योऽवस्तुकः सो ऽपरिनिष्पन्नः यो ऽपरिनिष्पन्नः स नोत्पद्यते न निरुध्यते । पे ॥ यन्निषप्यधसु नोपलभ्यते न तच्चक्षुर्नेन्द्रियं कथं तस्य व्यवहारो ज्ञेयः । तद्यथापि नाम रिक्तमुष्टिरलीकः । यावदेव नाममात्रं नो तु खलु परमा[115a]र्थतो रिक्तमुपलभ्यते न मुष्टिः । एवं चक्षुश्चेन्द्रियं च रिक्तं मुष्टिसदृशमलीकमसद्भूतं तुच्छं मृषामोषधर्मं बालोपलापनं मूर्खसंमोहनम् यावदेव नाममात्रम् ॥

पुनरत्रैवाह ।

स्वप्नान्तरे महावृष्टिरास्रवाणां प्रवर्तना ।
दर्शिता ते महावीर आस्रवोत्पत्तिपण्डिताः ॥
स्वप्ने यथा शिरश्छेदो दृष्टस्ते आस्रवक्षयः ।
दर्शितः सर्वविज्ञानां सर्वदर्शिन्नमो ऽस्तु ते ॥

अत्रैव च द्रुमेण[3] किन्नरराजेन भगवान्पृष्टः प्रत्याह । यद्वदसि शून्यतां च व्याकरणं चाप्यहं न जानामि । स्याद्यदि किंचिदशून्यं न भवेज्जिनेनास्य व्याकरणम् ॥ किंकारणं ' तथा हि ' स्थितं भवेत्तत्स्वके भावे ' कूटस्थनिर्विकारं । न तस्य वृद्धिर्न परिहाणिः । न क्रिया न च कारणम् । यत्स्वभावशून्यमादर्शमण्डले सुपरिशुद्धे संदृश्यते प्रतिबि-

1) Apparently: 'impurities connected with desire'.

2) Cf. Pugg. Paññ. p. 61 § 26.

3) Cf. Bhadrakalpāv., Ch. XXIX (d'Oldenburg pp. 43—47 and 80, with reff. to Avadānakalpal. [ii. p. 319, ed. B. Ind.] Divy., Mhv., and to Schiefner-Ralston, Tibetan Tales pp. 44—74). Cf. also Bkah-hgyur, Mdo XII. 6.

म्यम् । तथैव द्रुम जानीह्येमान्(1) धर्मान् । अविकारं धर्मधातुमिमां च पूजां द्रुमा[ङ्कशो]विचारयसि । अङ्कशो निरीक्ष्य(2) पूजां ' कतमे ऽविकारिणो ऽङ्गाः ॥

यदपि च निरीक्षकत्वं क्रियां च न ज्ञानसे मया प्रोक्तं ।
शकटाङ्ग संनिपातं निरीक्ष्य शकटस्य चैव क्रियां ॥
कर्म च मे आख्यातं कर्ता न विद्यते दशसु दिक्षु ।
वातेरितादिव तरोर्यथा हि निवर्तते वह्निः ॥
न च मारुतो न च तरुश्चेतयति हुताशनं च यत्नने ।
न निवर्तते(4) वह्निस्तथैव कर्मस्य कर्तारः ॥

(5)यदपि वदसे न च संचय पुण्यस्य हि विद्यते ' सुचरितस्य समुदागमश्च ।(6) बोधिसत्त्वस्यापि शृणु क्रमन्त त्वं । यथा भणासि मनुष्याणामायुःपरिमाण[ं] वर्षशत[ं] जीविन् ' न चास्ति वर्षपुञ्जी । अयमपि समुदागमस्तद्वदिति ॥

भगवत्यामप्युक्तं । किं पुनरायुष्मन् सुभूते उत्पन्नो धर्म उत्पद्यते उतानुत्पन्नः । सुभूतिराह । नाहमायुष्मन् शारिपुत्र उत्पन्नस्य धर्मस्योत्पत्तिमिच्छा[115 b]मि न चानुत्पन्नस्येति ॥

---

1) °*jānīmā*° MS.; but Tib. ཤེས་པར་གྱིས་

2) I have endeavoured to correct this corrupt passage (originally metrical?) n accordance with the Tib. *āgantu nirīkṣu* was the reading in the second clause. Tib. ཡན་ལག་རྣམས་ལ་བརྟག་ (162 b. 1).

3) The metre of these stanzas would seem to be a variety of Āryā. If the text be correct, the final extra syllable at end of the line is in the alternate lines omitted and there are further licenses as to the sandhi and scansion of the vowel *e*.

4) *ma* MS. The line is unmetrical, and doubtful; the words between *cetayati* and *tathaiva* are not represented in the Tib.

5) The Tib. renders the remainder of the quotation also as if metrical.

6) The reading of this clause is very doubtful; the Tib. has simply དེ་ཚུལ་ཡང་ དག་མཉན་པར་གྱིས་ *hunc in modum fac ut rite audias. kramanta* for *kramataḥ*?

धर्मसंगीत्यामप्युक्तं ।[1] तथता तथतेति कुलपुत्र शून्यताया एतदधिवचनं । सा च शून्यता नोत्पद्यते न निरुध्यते । आह । यद्येवं धर्माः शून्या उक्ता भगवता तस्मात्सर्वधर्मा नोत्पत्स्यन्ते न निरोत्स्यन्ते । निरारम्भो बोधिसत्त्वः । आह । एवमेव कुलपुत्र तथा यथाभिसंबुध्यसे सर्वधर्मा नोत्पद्यन्ते न निरुध्यन्ते । आह । यदेतदुक्तं भगवता ' संस्कृता[2] धर्मा उत्पद्यन्ते निरुध्यन्ते चेत्यस्य तथागतभाषितस्य को ऽभिप्रायः । आह । उत्पादनिरोधाभिनिविष्टः कुलपुत्र लोकसंनिवेशः । तत्र तथागतो महाकारुणिको लोकस्योत्त्रास[3]पदपरिहारार्थं व्यवहारवशादुक्तवानुत्पद्यन्ते निरुध्यन्ते चेति । न चात्र कस्यचिद्धर्मस्योत्पादो न निरोध इति ॥

पुनरत्रैवोक्तं । तत्र भगवंश्चक्षूरूपेषु न रणति श्रोत्रं[4] । शब्देषु ' यावन्मनोधर्मेषु न रणति ' स धर्मः । तत्र कथं चक्षूरूपेषु न रणति । संसर्गाभावात् । न हि चक्षूरूपेण संसृज्यते । यावन्न मनोधर्मेण संसृज्यते । यन्न संसृज्यते तन्न रणति । अद्वितीयस्य भगवन् धर्मस्य रणं[5] नास्ति । अद्वितीयाश्च भगवन्सर्वधर्माः परस्परं न जानन्ति न विजानन्ति । न कल्पयन्ति न विकल्पयन्ति । न संभवन्ति न विसंभवन्ति । न हीयन्ते न वर्द्धन्ते । न रज्यन्ति । न विरज्यन्ति । न संसरन्ति न परिनिर्वान्ति नैते कस्यचित् । नैषां कश्चित् । नैते भगवन् धर्मा उद्विजन्ते न संक्लिश्यन्ते न व्यवदायन्ते । एवमहं भगवन् जानाम्येवमवबुध्ये । यदप्यहं भगवन्नेवं वदामि । एवमहं जानाम्येवमहं बुध्यामीति । आयतनानामेष विकारः । न च भगवन्नायतनानामेवं भवति । अस्माकमेष विकार इति । यो ह्येवं जानाति स न केनचित्सार्द्धं विवदति । यन्न विवदति तच्छ्रमणधर्ममनुसरतीति । तथा धर्मदर्शनं [116a] बुद्धदर्शनं सर्वस-

---

1) This passage is cited also in Bodhic.-ṭīkā (IX.) 377.16.

2) Dh.-sṇi § 1085. *sambhṛtā* Bṭ. here, and below *utpādaniṣedhābhiniv°*, both unsupported by Tib. The same applies to *nirālambo* just before (377.19).

3) *°sya trāsa°* Bṭ.

4) Punctuation suggested by the Tib. (163 a. 3), which is more expanded here (cf. 93. n. 1), and probably implies a somewhat different text.

5) Only allowed as a neuter (in Skt. and Pali) in the derived sense of 'battle'. The marginal corrector would have us read the (probably inadmissible) form *raṇanam*.

त्वदर्शनं सर्वसत्त्वहेतुप्रत्ययादर्शनं शून्यतादर्शनं शून्यतादर्शनमदर्शनं । अदर्शनं भगवन्सर्वधर्माणां दर्शनं सम्यग्दर्शनमिति ॥

कथमनधिष्ठाना संवृतिर्युक्ता । कथं पुनरयुक्ता ' यथाऽसति स्थाणौ पुरुषभ्रान्तिः । कस्य पुनः शून्यतावादिनः परमार्थतः स्थाणुः सिद्धो यदाश्रयात्पुरुषभ्रान्तिः स्याद् ' अमूला एव च सर्वधर्मास्तत्त्वतो मूलानुपपत्तेः ॥

तथा चोक्तमार्यविमलकीर्तिनिर्देशे[1] । अभूतपरिकल्पस्य किं मूलं । आह । विपर्यस्ता संज्ञा मूलं । आह । विपर्यस्तायाः संज्ञायाः किं मूलं । अप्रतिष्ठानं मूलं । आह । अप्रतिष्ठायाः किं मूलं । आह । यन्मञ्जुश्रीरप्रतिष्ठानं न तस्य किंचिन्मूलमिति ह्यप्रतिष्ठानमूलप्रतिष्ठिताः सर्वधर्मा इति ॥

इयं समासतः प्रज्ञापारमिता चित्तशुद्ध्यर्थिना भावयितव्या । भावयित्वा च क्लेशरिपुरणाकुशलेन भवितव्यं ' न स्वगृहशूरेण ॥

यथोक्तमार्यधर्मसंगीतिसूत्रे । न शून्यतावादी लोकधर्मैः संह्रियते ऽनिश्रितत्वात् । न स लाभेन संहृष्यति । अलाभेन न विमना भवति । यशसा न विस्मयते ऽयशसा न संकुचति[2] । निन्दया नावलीयते[3] । प्रशंसया नानुनीयते । सुखेन न रज्यते दुःखेन न विरज्यते । यो ह्येवं लोकधर्मैर्न संह्रियते स शून्यतां जानीत इति ॥ तथा शून्यतावादिनो न क्वचिदनुरागो न विरागः । यस्मिन्रज्येत तच्छून्यमेव जानीते ' शून्यमेव पश्यति । नासौ शून्यतां जानीते यः क्वचिद्धर्मे रज्यते वा विरज्यते वा तथा नासौ शून्यतां जानीते यः केनचित्सार्द्धं विग्रहं विवादं वा कुर्याच्छून्यमेव जानीते तच्छून्यमेव पश्यतीत्यादि ॥

एतत्संक्षेपाच्चित्तशोधनम् ॥

---

1) See reff. at p. 6, n. 5, and add I-tsing (Chavannes 'Mémoire' pp. 170—1), where we find the work along with the Saddharmapuṇḍarīka, 'psalmodié . . jusqu'à mille fois'.

2) 'shrink' from fear (Jāt.-m. p. 21.4) or shame (B.R. s. v. *saṃkoca*).

3) cf. 100. n. 8 supra, where the Tib. has the same equivalent.

अथैवमपि परमविशुद्धिधर्मदर्शने सति ' इह पञ्चकषायसंक्लिष्टस्य(1) कल्याणमित्रावसादितस्य वा संक्षेपेण तावत्कुत्र [116b] यत्नं कृत्वा शीघ्रं चित्तशुद्धिर्भवति । आत्मबहुमान-परावज्ञात्यागे ऽनयोर्मूलमात्मसत्त्वदृष्टिः । सा चैतदभ्यासात्सुकरं प्रहीयत इति परगौरवमात्मावज्ञा चैवं भावनीया ॥

यदि सत्त्वो यदि स्कन्धाः समता सर्वथा स्थिता ।
एकस्य हि परात्मत्वं विरुद्धं संभवेत् कथं ॥
विनालम्बनमप्येतदाचरन्त्येव देहिनः ।
अनादिकल्पनाभ्यासात्किमभ्यासस्य(2) दुष्करम् ॥
एवमभ्यासवश्यत्वे तुल्ये कस्मात्सुखोदयम् ।
परगौरवमुत्सृज्य स्वसुखायान्यदिष्यते(3) ॥
चिन्तामणिर्यथोक्ताश्च सन्ति गौरवहेतवः ।
न तु(4) मे गौरवात्सौख्यमिहापि जनदुर्भगात् ॥
तस्मात्सत्त्वान्तरे यद्वदूनमत्सरमानिनः ।
आत्मन्येकत्वतो वृत्तिर्भावयेत्तद्विपर्ययम् ॥
आत्मनो बहुमानोऽयं स्तुतिनिन्दादिसेकतः(5) ।
वर्धते नारकवशात्(6)सेकान्नरकवह्निवत् ॥

1) Dh.-s. § 91.

2) cf. Bodhic. VI. 14.

3) *içyati* MS.; Tib. འདོད་བྱེད་ (164. b. 4).

4) *na tvā 'me* MS.

5) new in this metaphorical sense, i. e. excitation, as of fire by oil.

6) *°ça se°* MS. Tib. དམྱལ་བའི་ཆུལ་ཞག་གིས་ །

[1]शब्दस्तावदचित्तत्वान्मां स्तौतीति न संभवः ।
परः किल मयि प्रीत इत्ययं मे मतिभ्रमः ॥
तत्तुष्ट्येव मम प्रीतिः सामान्ये न सदाऽस्तु सा ।
तत्सुखेन न चेत्कार्यं तेन तुष्टेन किं मम ॥
[2]अन्यत्र मयि वा प्रीत्या किं हि मे परकीयया ।
न मे परेण तुष्टेन काये सौख्यमिहाण्वपि ॥
एवं ज्ञात्वा प्रहातव्या कल्पना निर्विबन्धना ।
अकीर्तिनिन्दा सत्कारा एवं ज्ञेयाश्च निष्फलाः ॥
न धर्मो नायुरारोग्यं न बलं वन्दनादिभिः ।
यद्वदुत्प्रास्यमानस्य[3] विकारैरन्यकायिकैः ॥
हृष्टस्याथ विषण्णस्य लाभालाभौ समोदयौ ।
विवर्ण्यं निष्फलं तस्माद्भवेयं शैलमानसः ॥

संस्तवत्यागाच्च शीघ्रं चित्तविशुद्धिर्भवति ' इति ॥

तत्रापि चिन्त्यते ।

निमित्तोद्ग्रहसंभूता प्रत्यभिज्ञा पुनः पुनः ।
उत्पादयत्यनुनयं जायते प्रतिघोऽप्यतः ॥
प्रतिघानुनयौ यस्य तस्य पापमवारितम् ।
अभ्याख्यानानि चित्राणि मात्सर्यं चेर्ष्यया सह ॥

---

1) This st. occurs at **Bodhic.** VI. 94. with *varr. lectt. sa māṃ staut{īty} a-sambh°* and *ity etat prītikāraṇam*. But the Tib. rendering of the last passage བློ་གྲོས་འཁྲུལ་ presupposes the reading of our text.

2) = **Bodhic.** VI. 95 a.

3) This word, of which I find no equiv. in the Tib., confirms the conj. of **Cowell & Neil** at **Divy.** 17.11 ('mock').

लाभादिकामता मान इत्याद्यावर्तते बहु ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संस्तवं प्र[117a]करेन्मुनिः ॥
सादृश्यादन्यदप्येतद्[1]वारिस्रोतोवदीक्ष्यते ।
तदेवेदमिति भ्रान्त्या तत्वे तिष्ठाम्यतो बलात् ॥
अवस्तु चैतत्सादृश्यं दुष्टं च जनयिष्यति ।
अहं चैतच्च सर्वं च न चिरान्न भविष्यति ' इति ॥

आत्मभावपरिशुद्धिश्चतुर्दशः परिच्छेदः ॥ ॥

XV.

भोगपुण्यशुद्धिः पञ्चदशः परिच्छेदः ॥

[2]शिक्षासमुच्चयस्यात्मशुद्ध्यनन्तरं भोगशुद्धिः संचयाभावात् ' पृथगिह लेखिता ।[2]

भोगशुद्धिं च जानीयात्सम्यगाजीवशोधनात् ॥

यथोक्तमार्योग्रपरिपृच्छायाम् । इह गृहपते गृही बोधिसत्त्वो धर्मेण भोगान्पर्येषते नाधर्मेण । समेन न विषमेण । सम्यगाजीवो भवति न विषमाजीव इति ॥

आर्यरत्नमेघेऽप्युक्तं । न बोधिसत्त्वो दायकं दानपतिं दृष्ट्वेर्यापथमारचयति । कथं नेर्यापथमारचयति । न शनैर्मन्दं मन्दं क्रमानुत्क्षिपति न निक्षिपति युग[3]मात्रप्रेक्षिकया सविश्र-

---

1) *varā* MS.

2) ... 2) These introductory clauses are wanting in Tib.

3) See Lal.-v. 230.17 for *yugamātraprekṣin* and compare the passage generally. For *prekṣikā* see 52.18.

स्तप्रेक्षिकया ऽनाभोगप्रेक्षिकया। एवं कायकुहनां[1] न करोति। कथं वाक्कुहनां न करोति। न बोधिसत्त्वो लाभहेतोर्लाभनिदानं मन्दभाणी मृदुभाणी न प्रियभाणी भवति। नानुवर्तनवचनानि निश्चारयति[2]। पे॥ कथं न चित्तकुहनां करोति। बोधिसत्त्वो दायकेन दानपतिना वा लाभेन प्रवार्यमाणो[3] वा चाल्पेच्छतां दर्शयति' चित्ते न स्पृहामुत्पादयति। अन्तर्दाह एष कुलपुत्र यदाचाल्पेच्छता चित्तेन लाभकामता। एवं हि कुलपुत्र बोधिसत्त्वः कुहनलपन[4]लाभापगतो भवति। पे। न बोधिसत्त्वो दानपतिं वा दृष्ट्वा निमित्तं[5] करोति। विघातो मे चीवरेण' विघातो मे पात्रेण' विघातो मे ग्लानभैषज्येन। न च तं दायकं दानपतिं वा किंचित्प्रार्थयते। न वाचं निश्चारयति। एवं हि बोधिसत्त्वो निमित्तलाभापगतो भवति। यावन्न बोधिसत्त्वो दायकं दानपतिं दृष्ट्वा एवं वाचं निश्चारयति। अमुकेनामु[117b]केन वा मे दानपतिना ऽमुकं वस्तु प्रतिपादितं तस्य च मया ऽमुक उपकारः कृतः। तेन मे शीलवानयमिति कृत्वा इदं चेदं च दत्तं बहुश्रुत इति' अल्पेच्छ इति कृत्वा। मया च तस्य कारुण्यचित्तमुपस्थाप्य परिगृहीतं। पे॥ तत्र कायदततिर्यड्डुत लाभहेतोर्लाभनिदानमाधावनपरिधावनं दौःशील्यसमुदाचरणं च। चित्तदततिर्यड्डुत प्रार्थना'

---

1) cf. 130.3,6, here rendered ཚུལ་འཆོས་ 'hypocrisy' (165. b. 4) Dr. Zachariæ calls my attention also to Anarghar° IV. st. 11.

2) 'utters', like Pali *niccāreti*.

3) བསྐུལ་ནས་ 'tempted' 'pressed to accept' — a sense which also suits Divy. 116. 17.

4) Cf. M. Vyutp. § 127. 57 where the form *lapanā* follows *kuhanā*. The Tib. ཁ་གསག (not in Jäschke, but cf. Saratch. Das s.v.) doubtless has the meaning of 'babbling' which B² (Nachtr.) assigns to *lapanā*. With the whole compound cf. Rāṣṭrapālaparip. [6. a] cited in Camb. Cat. p. 206. 27 (= 17. 5, ed. Bibl. Buddhica, where read °*lap*° for °*lep*°).

5) 'gives a hint' as in Pali.

लाभिनां च ब्रह्मचारिणामन्तिके व्यापाद[1]बहुलता । एवं हि बोधिसत्त्वो विषमपर्येष्टिलाभापगतो भवति । पे ॥ इह बोधिसत्त्वो न तुलाकूटेन न मानकूटेन न विश्रम्भ[2]घातिकया न धूर्ततया लाभमुपार्जयति । एवं हि बोधिसत्त्वो ऽधर्मलाभापगतो भवति । पे । ये ते लाभा स्तौपिकसंसृष्टा वा धार्मिकसंसृष्टा वा सांघिकसंसृष्टा वा ऽदत्ता वा ऽननुज्ञाता वा ' तान् न प्रतीच्छति न स्वीकरोति । एवं हि बोधिसत्त्वो ऽपरिशुद्धलाभापगतो भवति ' यावल्लब्ध्वा लाभं न ममायते ' न धनायते ' न संनिधिं करोति । कालानुकालं च श्रमणब्राह्मणेभ्यो ददाति ' मातापितृमित्रामात्यज्ञातिसालोहितेभ्यः कालानुकालमात्मना परिभुङ्क्ते परिभुञ्जानश्चारक्तः परिभुङ्क्ते ' स्वनध्यवसितो[3] न चालभ्यमाने लाभे खेदचित्तमुत्पादयति । न परितप्यति न च दायकदानपतीनामन्तिके ऽप्रसादचित्तमुत्पादयतीत्यादि ॥

तत्रैषाप्यस्य[4] बोधिसत्त्वस्य भोगशुद्धिरात्मभावशुद्धिवत्परहिताय भवेत् ॥

यथोक्तमार्यविमलकीर्तिनिर्देशे । पुनरपरं भदन्त शारिपुत्र ये प्रविशन्तीदं गृहं तेषां समनन्तरप्रविष्टानां[5] सर्वक्लेशा न बाधन्ते ऽयं द्वितीय आश्चर्याद्भुतो[6] धर्मः ॥

पुनरत्रैवोक्तं । अथ ततो भोजनात्सर्वावती सा पर्षत्तृप्ता भूता ' न च तत् भोजनं क्षीयते । यैश्च बोधिसत्त्वैः श्रावकैश्च शक्रब्रह्मलोकपालैस्तदन्यैश्च सत्त्वैस्तद्भोजनं भुक्तं तेषां ता-

---

1) གནོད་སེམས་ (166. a. 4) 'desire to injure', elsewhere in Buddh. Skt, as in Pāli.

2) 'trust'. Kern, Jātak.-m. xxxiii. 5, prints° स्र°; श्र° B^2. For *ghātikā* cf. *prekshikā* 52.18, 267.15.

3) *anadhyavasita* 'unattached', Mhv. III. 201.5 in a similar context.

4) This sentence and the three extracts from the Vimalakīrtinirdeça are omitted in the Tib.

5) Cf. use of *saha* 178.3. A marginal note adds: *dhīmatā tathaiva pariṇāmādinā çodhitvāt gṛhasya.* The house of Vimalak. in Vaiçālī was long celebrated for its sanctity (Takakusu, I-tsing, p. xxxiii, n. 2; S. Beal, Life of Hiuen-Ts., p. 100).

6) The first of the eight miracles was (as Mr. Watters informs me from the Chinese version of the sūtra quoted) the miraculous filling of the house with 'brilliant golden light'.

दृशं सुखं काये ऽवक्रान्तं यादृशं सर्व[118a]सुखमण्डितायां लोकधातौ बोधिसत्त्वानां सुखं । सर्वरोमकूपेभ्यश्च तेषां तादृशो गन्धः प्रवाति । तद्यथापि नाम तस्यामेव सर्वगन्धसुगन्धायां लोकधातौ वृक्षाणां गन्धः ॥

पुनश्चोक्तं[1] । यैश्च भदन्तानन्द भिक्षुभिरनवक्रान्तनियामैरेतद्भोजनं भुक्तं तेषामेवावक्रान्तनियामानां परिणंस्यति । पे । यैरनुत्पादितबोधिचित्तैः सत्त्वैः परिभुक्तं तेषामुत्पादितबोधिचित्तानां परिणंस्यति । यैरुत्पादितबोधिचित्तैर्भुक्तं तेषां नाप्रतिलब्धक्षान्तिकानां परिणंस्यतीति विस्तरः ॥

[2]शून्यताकरुणा गर्भचेष्टितात्पुण्यशोधनम् ॥

उक्तं ह्यार्यगगनगञ्जसूत्रे । यदुताहंकारविशुद्धं तद्दानं ददाति । ममकारविशुद्धं तद्दानं ददाति । हेतुविशुद्धं तद्दानं ददाति । दृष्टिविशुद्धं तद्दानं ददाति । निमित्तविशुद्धं तद्दानं ददाति । नानात्वविशुद्धं तद्दानं ददाति । विपाकप्रतिकाङ्क्षणाविशुद्धं तद्दानं ददाति । यथा गगनं[ ] समविशुद्धं तद्दानं ददाति ॥ पे । यथा गगनमपर्यन्तमेवमपर्यन्तीकृतेन चित्तेन तद्दानं ददाति । यथा गगनं विस्तीर्णमनावरणमेवं बोधिपरिणामितं तद्दानं ददाति । यथा गगनमरूपि एवं सर्वरूपानिश्रितं तद्दानं ददाति । यथा गगनमवेदयितृ एवं सर्ववेदितप्रतिप्रस्रब्धं दानं ददाति । एवमसंज्ञि असंस्कृतमविज्ञप्तिलक्षणमेवमप्रतिष्ठानं तद्दानं ददाति । यथा गगनं सर्वबुद्धक्षेत्रस्फरणमेवं सर्वसत्त्वमैत्रीस्फरणं तद्दानं ददाति । पे । यथा गगनं सदाप्रकाशमेवं चित्तप्रकृतिविशुद्धं तद्दानं ददाति । यथा गगनं सर्वसत्त्वावकाशं एवं सर्वसत्त्वोपजीव्यं तद्दानं ददाति । यावद्यथा निर्मितो निर्मिताय ददाति निर्विकल्पो ऽनाभोगः । चित्तमनोविज्ञानविगतः सर्वधर्मनिःप्रतिकाङ्क्षी । एवं रूप[3]विगमतया मायात्वल-

1) This (as Mr. Watters informs me) is taken from a later chapter of the nirdeça and forms part of Vimalakīrti's answer to Ānanda's question as to how long was required for the fragrant food to digest.

2) At this point the Tib. version is resumed (166. b. 3). *çūny.* has apparently the meaning suggested p. 272, n. 4 below.

3) The Tib. seems to have read *vijñānavigamatayā* (167 a. 3).

णास्वभावविशुद्धं बोधिसत्वस्तद्दानं ददाति। यस्येदृशो दानपरित्यागः प्रज्ञाज्ञानेन च सर्वसर्व[118b]क्लेशपरित्यागः ' उपायज्ञानेन च सत्वापरित्यागः। एवं त्यागचित्तः कुलपुत्र बोधिसत्वो गगनसमदानो भवति ॥

आर्याक्षयमतिसूत्रेऽप्युक्तं। नास्ति सत्वोत्पीडनादानम्। यावन्नास्ति यथोक्ते ऊनदानं। यावन्नास्ति सर्वसत्वेषु दक्षिणीयावमन्यनादानं। पे। नास्ति निष्क्रन्ददानं यावन्नास्ति याचनकेषूपतप्तदानं नास्त्युच्च(1)घनोल्लापनदानं नास्ति पराङ्मुखदानं नास्त्यपविद्धदानं नास्त्यस्वहस्तदानं। पे। नास्त्यकल्पिकदानं। नास्त्यकालदानं नास्ति विषशस्त्रदानं नास्ति सत्वविहेठनादानमिति ॥

यत्तदुग्रपरिपृच्छायामुक्तं। दानपारमिताकालोऽयं यस्य येनार्थस्तस्य तत्प्रदानकालः। अपि तु तथाहं करिष्यामि ' मद्यपेभ्य एव मद्यपानं दास्यामि ' तांस्तान् स्मृतिसंप्रजन्ये समादापयिष्यामीति ॥

मद्यपानादपि नैराश्य(2)कृते बोधिसत्वे प्रतिघो गरीयान्। सत्वसंग्रहहानिश्चातो ' ऽन्यप्रसादनोपायासंभवे मद्यं देयमित्यभिप्रायः। शस्त्रादिष्वपि यद्यनुबन्धगुरुलाघवविचाराद्दानमापद्येत ' नैवापत्तिरित्यत एव गम्यते। सूत्रेषु तु सामान्येन प्रतिषेध ' इत्युक्ता दानविशुद्धिर्दिक् ॥

शीलविशुद्धिरार्यगगनगञ्जसूत्र एवाभिहिता। अविरहितबोधिचित्तता चित्तविशुद्ध्यै अपगतश्रावकप्रत्येकबुद्धचित्तता प्रामाणिकविशुद्ध्यै इत्यादि ॥

---

1) The Tib. here renders this བསྐྱེད་པ་ 'scolding' (but see pp. 45 n. 3, 185. 1); *ullāpana* བྲེར་ 'wheedling, coaxing'. The transition of meaning from 'raising the voice' (cf. *samullap* in Skt, and for Pāli, Morris in JPTS 87, pp. 141—2) to the above sense is hinted at by Dhammapāla on Therī-g. st. 357: *ullapanā ti aho sukham aho sukham ti uddhaṃ uddhaṃ lapāpaneti* (ed. PTS p. 248). The whole compound is illustrated by Saṃghād. III. i. 1. (=Vinayap. III. p. 128. 1) *itthiyo .. dhuttikā .. ullapanti pi ujjhagganti pi* (Pali *jaggh, jhagg* = जघ्).

2) °*sya* MS.

पुनरपरा शीलविशुद्धिः। शुद्धं गगनं शुद्धं तच्छीलं। विमलं गगनं विमलं तच्छीलम्। शान्तं गगनं शान्तं तच्छीलं। अनुन्नतं गगनमनुन्नतं तच्छीलं। अनुनीतं गगनमनुनीतं तच्छीलम्। यावदछेद्याभेद्यं गगनमछेद्याभेद्यं तच्छीलमित्यादि॥ अप्रतिहतं गगनं सर्वसत्त्वाप्रतिघचित्तस्य क्षान्तिपरिशुद्धिः। समप्रयोगं गगनं सर्वसत्त्वसमचित्तस्य क्षान्तिपरिशुद्धिरित्यादि॥ तद्यथापि स्यान्महाशालवनं। तस्मि[119a]न् कश्चिदेवागत्य शालं छिन्द्यात्। तत्र तेषामवशिष्टानां नैवं भवति। एष छिन्नो वयमछिन्ना इति। न तेषामनुनयो न प्रतिघः। न कल्पो न विकल्पो न परिकल्पः॥ यैवं क्षान्तिरियं बोधिसत्त्वस्य परमा गगनसमा क्षान्तिर्। [इति][(1)]॥

आर्यरत्नचूडसूत्रे विस्तरमुक्त्वा आह। इदमुच्यते वीर्यं। तस्य कायपरिशुद्धिः।[(2)] यत्कायस्य [(3)]प्रतिभासप्रतिबिम्बज्ञानं वाचोऽनभिलाप्यज्ञानं। चित्तस्यात्यन्तोपशमज्ञानं। तथा मैत्रीसंनाहसंनद्धो महाकरुणाधिष्ठानप्रतिष्ठितः। सर्वाकारवरोपेतं शून्यताकाराभिनिर्हृतं[(4)] ध्यानं ध्यायति। तत्र कतमा सर्वाकारवरोपेता शून्यता।[(5)] या न दानविकला। यावन्नोपायविकला। न महामैत्रीमुदितोपेक्षाविकला। न सत्यज्ञानावतारविकला। न बोधिचित्तसत्त्वापेक्षाविकला। नाशयाध्याशयप्रयोगविकला। न दानप्रियवद्यतार्थक्रियासमानार्थताविकला। न स्मृतिसंप्रजन्यविकला। न [(5)]स्मृत्युपस्थानसम्यक्प्रहाणर्द्धिपादेन्द्रियबलबोध्यङ्गाष्टाङ्गमार्ग[(5)]विकला न शमथविपश्यना[(6)]विकला। पे। उपशान्ता च स्वभावेन।

---

1) supplied from the Tib. (168. a. 3) in which the end of the quotation is duly marked. The Skt. MS. runs on °*kshāntir ārya*° without break of *sandhi*.

2) The Tib. apparently read this clause: *kā pariçuddhir iti*.

3) Cf. 204. 15,16. *pratibh.* 'illusion' B. & R. on authority of M. Vyutp.; Tib. མིག་ཡོར 'mirage'.

4) For *çūnyatā* in connexion with *dhyāna* cf. Dh.-sṇi § 344 (and C. F. Davids ad loc.), also ibid. 121; together with *nirvāṇa* explained by Buddhaghosa (Atthasl. § 472) as freedom from *rāga-dosa-moha*.

5) . . . 5) Dh.-sgr. §§ 44—50; M. Vyutp. §§ 38—44.

6) Dh.-sgr. § 117 note (p. 64) and Pugg.-p. p. 61 § 26.

अनुपशान्ता च कर्मक्लेशेषु ' उपेक्षिका च सर्वधर्माणां ' अवेक्षिका च बुद्धधर्माणां । जहा[1] च स्वलक्षणेन । विक्रान्ता चाधिष्ठान[2]कार्यतया । अव्यापृता च स्वरसेन । सदा व्यापृता च बुद्धकार्येषु । शीतीभूता चोपशमेन । सदोज्ज्वलिता च सत्त्वपरिपाके ' इयमुच्यते सर्वाकारवरोपेता शून्यता ॥ यावदियं कुलपुत्र ध्यानपारमिता चर्यापरिशुद्धिरिति ॥

एतेन प्रज्ञापरिशुद्धिर्वेदितव्या । एवं सर्वपुण्येष्विति ॥

तथार्यविमलकीर्तिनिर्देशेऽप्युक्तं । सद्धर्मचक्रप्रवर्तनमहापरिनिर्वाणसंदर्शनगोचरश्च बोधिसत्त्वचर्याऽत्यजनगोचरश्चायमपि बोधिसत्त्वस्य गोचर ' इति ॥

भोगपुण्यशुद्धिः पञ्चदशः परिच्छेदः ॥ १५ ॥

XVI.

भद्रचर्याविधिः षोडशः परिच्छेदः ॥

इदानीं त्रयाणामपि वृद्धिर्वा[119b]च्या ॥

किमर्थं ।

ग्रहीतारः सुबहवः स्वल्पं चेदमनेन किं ।
न चातितृप्तिजनकं वर्धनीयमिदं ततः ॥

अ[ति][3]तृप्ति बुद्धत्वं ' तन्न श्रावकसाधारणेन शुद्धिमात्रेण सत्त्वानां जन्यत इत्यर्थः ।

आत्मभावस्य का वृद्धिर्बलानालस्य वर्धनं ॥

---

1) Only found in M.-Vyutp. § 20.31 and there at end of cpd.

2) ‘blessing’ Tib.; cf. Divy. Ind. s. v. *adhitishṭhati.*

3) I have added these letters because the Tib. has alike in both clauses ཤིན་ཏུ་ངོམས་པ་ (168. b. 6).

तत्रार्यरत्नमेघे बलमुक्तं। न स सत्त्वः सत्त्वनिकाये संविद्यते यो बोधिसत्त्वस्य बलेन बलं मर्दयेदित्यादि ॥

तस्य कथं वर्धनम्। यदुक्तमार्यतथागतगुह्यसूत्रे[1] आर्यवज्रपाणे[र्]बलदर्शनविस्मिताजातशत्रुपृष्टेन भगवता। दशभिर्महाराज धर्मैः समन्वागतो बोधिसत्त्व एवंरूपां बलवत्तां प्रतिलभते। कतमैर्दशभिः। इह महाराज बोधिसत्त्वः कायं जीवितं च परित्यजति, न च पुनः सद्धर्मं परित्यजति। सर्वसत्त्वानां चावनमति न च पुनर्मानं बृंहयति। दुर्बलानां च सत्त्वानां क्षमते, न प्रतिघं करोति। जिघत्सितानां[2] च सत्त्वानामग्रं वरभोजनं ददाति। भीतानां च सत्त्वानामभयं ददाति। ग्लानानां च सत्त्वानां भूतचिकित्सायै उत्सुको भवति। दरिद्रांश्च सत्त्वान् भोगैः संतर्पयति। तथागतचैत्ये च सुधापिण्डलेपनं[3] करोति। आनन्दवचनं सत्त्वानां श्रावयति[4]। दरिद्रदुःखितानां च सत्त्वानां भोगसंविभागं करोति। श्रान्तक्लान्तानां च सत्त्वानां भारं वहति। एभिर्महाराज दशभिरिति ॥

---

1) On this work Mr. Watters kindly gives the following information supplementary to p. 7 n. 5 above: «The Chinese book, Nanj. 23 (3) and 1043, is evidently the Tathāgataguhyasūtra of the Çikshāsamuccaya and the Tathāgatācintyaguhyanirdeça of your note [p. 7, n. 5]. The latter is the title of the work in № 1043, except that, instead of °*nirdeça*, there is °*mahāyānasūtra*. The Chinese treatise is totally different in matter and character from the Nepalese [Sanskrit] work described by Rāj. Mitra [Skt. Buddh. Lit. Nepal, p. 261]. It is not, in either form, in 18 chapters.» The very harsh construction of the opening phrase seems from the Tib. (169. a. 1) to be genuine. The following account by Mr. Watters from Ch. 6, 7 of the Chinese version makes the situation clear. «Ajātaçatru is with Buddha on the Gṛdhrakūṭa mountain at Rājagṛha. Vajrapāṇi Bodhisatva is there also. The King expresses curiosity as to the weight of Vajrapāṇi's mace. The mace is put on the ground, and the King, Indra, and Maudgalyāyana in succession try in vain to lift it. Ajātaçatru expresses surprise to Buddha at Vajrapāṇi's lifting the mace with ease, and asks how such infinite strength or power as that of Vajrapāṇi could be obtained. Buddha replies that there are 10 great means (*dharma*).»

2) Buddh.-Sk. (cf. Pali) for *jighatsatāṃ*.

3) རྡོ་ཐལ་ 'plaster'.

4) The quotation ends at this point in the Tib. (169 a. 6).

अनालस्यवर्धनं कतमत् । यद्वीर्यवर्धनं । यथोक्तं सागरमतिसूत्रे[1] । आरब्धवीर्येण सागरमते बोधिसत्वेन भवितव्यं सदा दृढपराक्रमेण । तीव्रच्छन्देन बोधिसत्वेन भवितव्यमनिक्षिप्तधुरेण[2] । आरब्धवीर्याणां हि सागरमते बोधिसत्वानां न दुर्लभा भवत्यनुत्तरा सम्यक्संबोधिः । तत्कस्य हेतोः । यत्र सागरमते वीर्यं तत्र बोधिः । कुसीदानां पुनः सुदूरविदूरे बोधिः । नास्ति कुसीदस्य दानं यावन्नास्ति प्रज्ञा [120a] नास्ति कुसीदस्य परार्थ इति ॥

चन्द्रप्रदीपसूत्रेऽप्याह ।

उत्पलं वारिमध्ये वा सोऽनुपूर्वेण वर्धत ' इत्यादि ॥

इयं संक्षेपादात्मभाववृद्धिः ॥

शून्यता करुणागर्भाद्दानाद्भोगस्य वर्धनं ॥

यथोक्तं वज्रच्छेदिकायां[3] ।

यो बोधिसत्वो ऽप्रतिष्ठितो दानं ददाति । तस्य पुण्यस्कन्धस्य न सुकरं प्रमाणमुद्ग्रहीतुमिति ॥

महत्यामपि प्रज्ञापारमितायामुक्तं । पुनरपरं[4] शारिपुत्र बोधिसत्वेन महासत्वेनाल्पमपि दानं ददता सर्वसत्वेषु सर्वाकारज्ञतायामुपायकौशल्यपरिणामनतायामप्रमेयमसंख्येयं कर्तुकामेन प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यम् । तथा सर्वसत्वानां मनोरथान्परिपूरयितुकामेन ' यावद्भक्तवस्त्रपानयानगन्धमाल्यविलेपनोपाश्रयशयनासनपरिष्कारैरुपकरणैः प्रज्ञापारमितायां शिक्षितव्यमिति ॥

---

1) Tib. (169. a. 6) °ཞུས་པའི་མདོ *°paripṛcchā-sūtra*, cf. KF 253 (XII.1).

2) Cf. *dhuradhīra* Mhv. I. 90. 13.

3) § 4, p. 21. 11 of the edition.

4) As to this extract compare 243 n. 6.

विना च करुणया न बोधिसत्वानां किंचिच्चेष्टितमिति वक्ष्यामः। इति संक्षेपाद्योग·वृद्धिः(1) ॥

पुण्यवृद्धिः सर्ववृद्धीनां मूलमिति तदर्थं परिकरबन्ध उच्यते ॥

कृत्वादावेव यत्नेन व्यवसायाशयौ दृढौ।
करुणां च पुरस्कृत्य यतेत शुभवृद्धये ॥

चित्तशुद्धिकालभावितानां व्यवसायादीनां प्रयोगारम्भे पुनरामुखीकरणेन दृढताऽपा·दनार्थः श्लोकः। कृत्वेत्यादिपूर्वक एव ॥ आसन्नयुद्धकालानां शस्त्रकौशलादरवत्प्रयोगसम·कालं दृढीकरिष्यामीति शैथिल्यनिवारणार्थमादिग्रहणम्। तत्र कथं व्यवसायं दृढीक·रोति ॥

यथार्यसुधन(2) [आर्यमैत्रेयमुपसंक्रान्तः] सम्यक्चर्यानिःसमर्थः। पूर्वान्तकोटीगतका·यप्रणामः कायसमन्वाहारेण कायबलं दृढीकुर्वाणः। पूर्वान्तकोटीगतकाय चित्तपरिशुद्धि·निष्कारणसांसारिकचित्तप्रचारसमन्वाहारेण चित्तमनसिकारं निगृह्णन्। पूर्वान्तकोट्यस·

---

1) At this point the Tib. adds (169 b. 6): བམ་པོ་བཅུ་གཉིས་པའོ། || «Here ends section the twelfth». This must refer to a division of the book into sections (*bam-po*) independent of that into chapters (*le-u*).

2) The text before the Tib. translator must have been different here, as his version reads: ཇི་ལྟར་འཕགས་པ་ནོར་བཟང་(*Sudhana*)བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའི(*bodhisatvasya*)སྤྱོད་པ་ཇི་སྐད་བསྟན་པ་དེ་ནི་ཇི་སྐད་རྣམ་པར་སེམས། It is not easy to decide whether the words *Ārya-Maitr*° *up*° are really in their place here. It will be noticed that there is no trace of them in the Tib. here, though they are reproduced at the end of the extract (= 278.3). A gives them in margin before *aparāntak*° (277.13). Possibly they were added here to make the construction and sense clearer. The long string of participles etc. all qualifying *Sudhanaḥ* is in any case sufficiently harsh. What is most curious of all is, that no hint is given of the origin of the whole succeeding passage, which however I found with considerable difficulty in the Gaṇḍavyūha, R.A.S. MS. Hodgs. 2 ('H'), ff. 245 b 5—246 a. fin. It is thus introduced: *atha khalu Sudhanaḥ çreshṭhidārakaḥ . . . yena samudrasthaḥ janapadaḥ tenopasaṃkrāntaḥ tām eva bodhisatvacaryānuçāsanīm* [cf. 36. n. 3] *anuvicintayan samyak-caryāniḥ-samarthapūrvānta*°.

त्कर्मलौकिककार्यप्रयुक्तनिष्प्रयोजनपरिस्यन्दसमन्वाहारेण प्रत्युत्पन्नप्रयोजनमहासामर्थ्यं विचिन्तयन् ' पूर्वान्तभूतपरिकल्पसमुत्थितवितथसंकल्पसंदर्शितम[120 b]नसिकारसमन्वाहारेण सर्वबोधिसत्त्वचर्यासम्यक्संकल्पाभिसंस्कारबलं समुत्थापयन् ' अतीतात्मभावार्थप्रयोगारम्भविषमतासमन्वाहारेण सर्वसत्त्वारम्भवैशेषिकतया ऽध्याशयबलं दृढीकुर्वाणः ' अतीतकाय[1]समुदाचारनिरास्वादतासमन्वाहारेण ' सर्वबुद्धधर्मप्रति[2]लाभप्रयोगमहाश्वासप्रति[2]लाभेन्द्रियवेगान्विवर्धयमानोऽतीताद्यविपर्यासप्रयुक्तमिथ्या[3]शयप्रयोगसमन्वाहारेण ' प्रत्युत्पन्नाद्यसम्यग्दर्शनाविपर्याससंप्रयुक्तेन बोधिसत्त्वप्रणिधा[4]नसमादानेन संततिं परिशोधयन् ' पूर्वान्तगता[5]योगवीर्यारम्भकार्यापरिनिष्पन्न[6]र्यसमादानसमन्वाहारेण ' प्रत्युत्पन्नबुद्धधर्मसमुदागमप्रत्युपस्थानेन महावीर्यारम्भविक्रमेण कायचित्तसंप्रग्रहं[7] संजन[8]यमानः । पूर्वान्तकोटीपश्चगत्यपायनितिसात्मपरनिरूपकरणा[9]ख्यनिरूपजीव्यसमुच्छ्रयपरिग्रह[10]समन्वाहारेण ' सर्वबुद्धधर्मोत्थापकसर्वजगदुपजीव्यसर्वकल्याणमित्रा[11]रागणासमर्थात्मभावपरिग्रहणतया विपुलप्रीतिप्रामोद्यवेगान्विवर्धयमानः प्रत्युत्पन्नजन्माभिनिर्वृत्तजराव्याधिमरणशोकाकरभूतं संयोगवियोगनिधानभूतं समुच्छ्रयं ' अपरान्तकल्पकोटीगतबोधिसत्त्वचर्याचरणप्रयुक्तस्य सत्त्वपरिपाचनबुद्धधर्मपरिग्रहप्रयुक्तस्य तथागतसंदर्शनसर्व-

---

1) *kāyaparyeshtisamudd*° H.

2) . . 2) ***pratilambha . . . pratilambhenendri***° H.

3) °***thyāmayeyogaprayoga*** H.

4) °***dhānena saṃtatiṃ*** H.

5) °***gatāvīryā***° H.

6) °*pannasamanvāhāreṇa* H.

7) 'exaltation', new to Skt.; Tib. གཟེངས་མཐོ་བ, with which Buddhaghosa's explanation of the Pali *sampaggāha* agrees: *ukkhipanaṭṭhena cittam sampaggaṇhātīti sampaggāho* (Atthasāl. p. 372).

8) °*haṃ janayaṃ* [*sic*] H.

9) ***nirupaṇakhyanirupajī*** H.

10) °***grahaprayuktasya samanvā***° H.

11) °***mitrārāgaṇa*** om. H.

बुद्धत्वेत्रानुचरणासर्वधर्मभाणकोपस्थानसर्वतथागतशासनसमन्वाहरणाप्रयुक्तस्य सर्वधर्मपर्येष्टिसहायभूतस्य सर्वकल्याणमित्रदर्शनसर्वबुद्धधर्मसमुदानयनप्रयुक्तस्य बोधिसत्त्वप्रणिधिज्ञानशरीरस्य हेतुप्रत्ययभूतमवलोक्याचिन्त्यकुशलमूलेन्द्रियवेगान्विवर्धयमान इति ॥

आर्याक्षयमतिनिर्देशे महायानसूत्रे ऽप्युक्तं। एको बोधिसत्त्वो ऽद्वितीयो ऽसहायो ऽनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ [121 a] संनाहं संनह्यति। स वीर्य(1)बलपरिगृहीतेनाध्याशयेनापरावकाशास्वयंकारी(2)। स्वबलबलोद्गतः। स एवं दृढसंनाहः संनद्धो ' यत्किंचित्सर्वसत्त्वानां परिप्रापयितव्यं भविष्यति तदहं परिप्रापयिष्यामि। यत्सर्वार्याः सर्वनवयानसंप्रस्थिता बोधिसत्त्वा न परिप्रापयिष्यन्ति तदहं परिप्रापयिष्यामि। न मम दानं सहायकं ' अहं पुनर्दानस्य सहायः। न मम शीलक्षान्तिवीर्यध्यानप्रज्ञाः सहायिकाः। अहं पुनः शीलक्षान्तिवीर्यध्यानप्रज्ञानां सहायो ' नाहं पारमिताभिरुपस्थातव्यो मया पुनः पारमिता उपस्थातव्याः। एवं संग्रहवस्तुषु सर्वकुशलमूलेषु चलेयम्। यावदेकाकिना मया ऽद्वितीयेनासहायेन वज्रमये महीमण्डले स्थितेन सबलं सवाहनं मारं धर्षयित्वा एक(3)[-चित्त]क्षणसमायुक्तया प्रज्ञया ऽनुत्तरा सम्यक्संबोधिरभिसंबोद्धव्येति ॥

आर्यवज्र(4)ध्वजसूत्रे ऽप्याह। तद्यथापि नाम सूर्यो देवपुत्र उदयमानो न तिष्ठति ' जा-

---

1) *vārya*° MS.; but Tib. བརྩོན་འགྲུས. The MS. has been corrected here.

2) °*kāçibhyayaṃ*° MS., which again shows marks of alteration. Tib.: ཕ་རོལ་གྱིས་སྐབས་མི་འབྱེད་པར་བདག་ཉིད་བྱེད་དོ། 'he acts of himself so as not to give an opportunity by [? to] another'. *asvayaṃkṛt* does occur, but possibly some *aksharas* are missing.

3) Supplied from Tib. (171 a. 6) སེམས་ཀྱི་སྐད་ཅིག་གཅིག་དང་ལྡན་ See the parallel passages at Mhv. I. 229. 10 (with Senart ad loc.) and Lal.-v. 447. 16.

4) *vajradhara*° MS. but Tib. as above 22 n. 2. Compare also Çāntideva's own words in Bodhic. VII. 46.: *Vajradhvajasya vidhinā ... mānam ... bhāvayet*; on wh. the Comm. observes: *Vajradhvajasūtra-pratipādita-vidhinā*°.

त्यन्धदोषेण । न तिष्ठति गन्धर्वनगरदोषेण । न तिष्ठति चतुर्द्वीपलोकधातुभूमिरजोदोषेण । न तिष्ठति राह्वसुरेन्द्रदोषेण(1) । न तिष्ठति धूममण्डलदोषेण । न तिष्ठति जम्बूद्वीपक्लेशदोषेण । न तिष्ठति नानाच्छायादोषेण । न तिष्ठति विषमपर्वतदोषेण । एवमेव बोधिसत्त्वो महासत्त्वः स्मृतिसंप्रजन्यविपुलगम्भीरचेता अदीनसत्त्वो गुणचर्याज्ञानचर्यावसानं(2) यावन्न विवर्तते सत्त्वद्रौहिल्यदोषैः(3) । न विप्रवसति(4) कुशलमूलपरिणामैः । सत्त्वदुष्टिकालुष्यदोषैर्न विवर्तते । सत्त्वलोभचेतोभिर्न दूरीभवति । सत्त्वविनष्टसंतत्या बोधिसंनाहं न विष्कम्भयति । सर्वजगत्परित्राणप्रणिधानस्य सत्त्वकलिकलुषैर्न संसनां(5) करोति यावद्बालज-

---

1) °*husur*° MS.; but Tib. correctly ལྷ་མ་ཡིན (171 b. 1).

2) °*nāṃ* MS.

3) Tib. འཁྲུ་བའི་ངང་ཚུལ་ཅན་ 'possessing the disposition to injure'. I leave what appears to be the reading of the MS., though one might read द्रौहिन्य and correct to द्रौहिण्य. At this point we find again the same word added in the margin that was noted above p. 149, n. 4. This is to be read in both places as *khaṭuṅka-* (not *khaṭṭaṅka-*) and here, in the abstract form, *khaṭuṅkatā*. This would seem to be a gloss on *drauhilya*; but the Tib. here adds a whole parallel clause: སེམས་ཅན་དམུ་རྒོད་ཀྱི་ཉེས་པས་མི་ལྡོག་གོ, which would imply an additional clause *na vivartate satvakhaṭuṅkatā*(?)-*doshaiḥ*. The meaning 'violent, wild' is not easy, however, to reconcile with the passage above cited, unless it be through a transition of meaning as in the Eng. 'grasping', 1) rapacious, 2) avaricious; cf. Morris JPTS. 1887, p. 161. In the text of 149. 18, I should now read *kuṭukuñcakāḥ*, comparing Divy. 8. 3, 302. 3, and regarding *khaṭuṅka* as a Prākritic form possibly allied to *kaṭu*. As to initial *kh* for *k* in Skt., cf. Jacobi, Ausgew. Erz. p. xxviii § 21.2, Pischel Gr. Pr. § 206. If this be correct, the present abstract is the equiv. of Pali *kaṭukañcukatā*: Pugg. p. 19 Dh.-sṅi § 1124 (cf. Buddhagh. ad loc. and cf. C. F. Davids, tr. p. 300), where it follows *kadariyam* 'grasping character'. In the Gaṇḍavyūha (MS. R.A.S. Hodgs. 2 f. 259 a. 4) *bodhicittam* is said to be *ājāneyāçvabhūtam* (cf. supra 26. n. 3, 119. n. 1) *sarva-khaṭuṃkatāyā vigatatayā*. Here *khaṭuṅkatā* = 'wildness, (equine) vice'. The Jain-Pkt. is *khaluṃka* (cf. Pischel, op. cit. § 226). The exact meaning of this, a combination of violence and grudgingness, is well shown by the parable of the restive bullocks in Uttarādhy. § 27 (tr. S. B. E. xlv. 149, 150 n. 4).

4) 'to be parted from' as in Pali.

5) 'relaxation', fem. form new. *çr*° MS.

नसमवधानेन[1] ' न निर्विद्यते परसत्वदोषेभ्य। तत्कस्य हेतोः। अनावरण[121b]मण्डलमेतद्रुद्यति ' यदुत सर्वजगद्विशुद्धिविनयाय। पे॥ यश्च तेषां सर्वसत्वानां दुःखस्कन्धो विविधं चावरणीयं कर्म समुत्थितं येन ते आवरणीयेन कर्मणा बुद्धान्न पश्यन्ति ' धर्मं न शृण्वन्ति ' संघं न जानन्ति। तदहं तेषां त्रिविधमावरणीयं कर्मोपचितं दुःखस्कन्धं स्वकेन शरीरेणोपाददामि तासु तासु नरकोपपत्तिष्वपायभूमिषु संत्रासेषु च। ते च सर्वसत्वास्ततश्च्यवन्तां ' अहं च दुःखोपादानमुपाददामि व्यवस्याम्युत्सहे[2] ' न निवर्ते न पलायामि नोत्त्रस्यामि न संत्रस्यामि न बिभेमि न प्रत्युदावर्ते[3] न विषीदामि। तत्कस्य हेतोः। [।] अवश्यं निर्वाहयितव्यो मया सर्वसत्वानां भारो ' नैष मम कामकारः ' सर्वसत्वोत्तारणप्रणिधानं मम। मया सर्वसत्वाः परिमोचयितव्या ' मया सर्वजगत्समुत्तारयितव्यं ' जातिकान्ताराज्जराकान्ताराद्व्याधिकान्ताराच्च्युत्युपपत्तिकान्तारात्सर्वापत्तिकान्तारात्सर्वापायकान्तारात्सर्वसंसारकान्तारात्सर्वदृष्टिगहनकान्तारात्कुशलधर्मप्रणाशकान्तारादज्ञानसमुत्थितकान्तारात्तदेते मया सर्वसत्वाः सर्वकान्तारेभ्यः परिमोचयितव्याः। तृष्णाजाल[4]सक्ता अविद्यानिवरणावृता भवतृष्णासंप्रयुक्ताः प्रणाशपर्यवसाना दुःखपञ्जरप्रक्षिप्ताश्चारकसंनिश्रिता ' अबुधाः प्रतिज्ञाविरुद्धाः संशयभूताः सदा विमतयोऽक्षेमदर्शिनः ' अनिःशरणकुशला भवार्णवे आवर्तमण्डलैकचरणाः। पे॥ सर्वसत्वानामनुत्तरज्ञानराज्यप्रतिष्ठापनार्थमहं चरामि। नाहं केवलमात्मपरिमोचनाभियुक्तः। सर्वसत्वा ह्येते मया सर्वज्ञताचित्तप्लवेन संसारदुर्गादुद्धर्तव्या ' महाप्रपातादभ्युत्क्षेप्तव्याः। सर्वोपद्रवेभ्यः परिमोचयितव्याः ' संसारस्रोतसः प्रतारयितव्या आत्मना मया सर्वसत्वदु[122a]ःखस्कन्धोऽध्यवसितः। यावदुत्सहेऽहं सर्वापायेषु सर्वलोकधातुपर्यापन्नेषु सर्वदुःखवासमनुभवितुम्। न च मया सर्वसत्वाः कुशल-

---

1) འགྲོགས་ 'association with.; cf. 154. 7.

2) *mutsa*° MS.

3) compound new.

4) *jāla* MS.; but Tib. ཟ་བ (172 a. 5).

मूलैर्वञ्चितव्याः । व्यवस्याम्यहमेकैकस्मिन्नपाये ऽपरान्तकोटीगतान्कल्पान्संवसयितुं ' यथा चैकापाये तथा सर्वापायनिरवशेषसर्वलोकधातुपर्यापन्नेषु सर्वसत्त्वपरिमोचननिदानं । तत्कस्य हेतोः । वरं खलु पुनरहमेको दुःखितः स्यां न चेमे सर्वसत्त्वाः अपायभूमिप्रपतिताः । मया तत्रात्मा बन्धको दातव्यः । सर्वजगच्च निःक्रेतव्यं नरकतिर्यग्योनियमलोककान्तारादहं च सर्वसत्त्वानामर्थाय सर्वदुःखवेदनास्कन्धमनेन स्वकेन शरीरेणानुभवेयम् । सर्वसत्त्वनिदानमहं च सर्वसत्त्वानां प्रातिभाव्यमुत्सहे सत्यवादी प्रत्ययितो ऽविसंवादकः । न च मया सर्वसत्त्वाः परित्यक्ताः । तत्कस्य हेतोः । सर्वसत्त्वारम्बणो मम सर्वज्ञताचित्तोत्पाद उत्पन्नो यदुत सर्वजगत्परिमोचनाय । न चाहं [1] रतिकामतयाऽनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ संप्रस्थितो नापि पञ्चकामगुणरत्यनुभवनाय नापि कामविषयनिषेवणाय । न चाहमन्योन्यकामधातुपर्यापन्नरतिव्यूहसमुदानयनाय चरामि बोधिसत्त्वचर्यां । तत्कस्य हेतोः । अरतयो ह्येषा सर्वलोकरतयः । मारविषय एष यदुत कामविषयनिषेवणं[2] । दुर्बुद्धिसेवितो ह्येष मार्गः ' सर्वबुद्धविवर्णितो ह्ययमुपदेशः यदुत कामनिषेवणं । अतश्चैष सर्वदुःखस्कन्धस्योत्पाद एव निषे[वणं] अत एव च नरकतिर्यग्योनियमलोकानामु[122b]त्पादः । कलहभण्डन[3]विवादलोभाश्च सत्त्वानामत एव प्रादुर्भवन्ति । एते च सत्त्वाः कामान्निषेवमाणाः बुद्धानां भगवतां संकाशाद्दूरीभवन्ति । स्वर्गोपपत्तेरप्येते कामा अन्तरायाय संवर्तन्ते ' किं पुनरनुत्तरस्य ज्ञानराज्यस्य सर्वसत्त्वयोगक्षेमस्य । सोऽहमेवमप्रमाणदोषान्कामानां पश्यन् परीत्ता[4]नादीप्तांस्तस्मादहमेतन्निदानमचरणतायां प्रतिपत्स्ये ॥ पे ॥ तथा तथैव मया कुशलमूलं परिणामयितव्यं यथा यथैव सर्वसत्त्वा अत्यन्तसुखमवेदितसुखं यावत्सर्वज्ञतासुखं प्रतिलभेरन् । मया सारथिना मया परिणायकेन मयोल्काधारिणा मया क्षेमगतिदर्शकेन

---

1) Doubtless a condemnatory allusion to the tāntrik forms of Buddhism; cf. Poussin Bouddhisme p. 134.

2) *niveshaṇaṃ* (here only) MS.

3) Not known to classical Skt., but occurring as a synonym of *kalaha* in Divy. 164. 25 (*bhāṇḍ°*) and in lexx., e. g. Deçīnāmamālā 101 (*bhaṇḍaṇa*). For Prakrit usage see Jacobi, Ausg. Erz. 13. 28.

4) The Tib. probably had a reading *paridīptān ādīptān*.

मया तथागतिप्रतिलब्धेन मयोपायज्ञेन मया ऽर्थविदुषा मया संसारसागरे सर्वज्ञज्ञानयानपात्रमहादेशस्थितेन मया परिणामनकुशलेन मया पारदर्शकेन ॥ पे ॥ न खलु पुनरस्मिंश्चातुर्महाद्वीपके लोकधातौ यावन्तः सत्त्वास्तावन्त एव सूर्या उदागच्छन्ति चातुर्द्वीपकलोकधात्ववभासनाय । अथ च पुनरेक एवैषां सूर्य उदागच्छति चतुर्द्वीपावभासनाय । न च तेषां सत्त्वानां चतु[123a]र्द्वीपोपपन्नानां स्वकस्वकैः शरीरैरवभासः प्रादुर्भवति ' येन ते दिवससंख्यां जानीयुः ' स्वकार्यं वा परिप्रापयेयुः ' सस्यानि वा परिपाचयेयुः ' [1]अहरहर्वा उद्याननगरेषु रतिक्रीडापरिभोगमनुभवेयुः ' दिशो वा पश्येयुः ' गमनागमनं वा ग्रामनगरनिगमराष्ट्रराजधानीषु कुर्युः ' व्यवहारकार्येषु प्रयुज्येरन् । पे । अथ च पुनः सूर्यस्य देवपुत्रस्योदयत[2] एकस्य सूर्यमण्डलस्याद्वितीयस्य चातुर्द्वीपके लोकधातौ सर्वसत्त्वानामवभासः प्रादुर्भवति । एवमेव बोधिसत्त्वस्य महासत्त्वस्य कुशलमूलान्युपार्पयमानस्य कुशलमूलं परिणामयमानस्यैवं चित्तमुत्पद्यते । नैतेषां सत्त्वानां तत्कुशलमूलं विद्यते येन ते आत्मानं परित्रायेरन् ' कः पुनर्वादः परम् । अहं पुनः सर्वसत्त्वानां कृतशः कुशलमूलानि समुदानयामि कुशलमूलं परिणामयामि ' यदुत सर्वसत्त्वमोचनाय ' सर्वसत्त्वानामवभासनाय सर्वसत्त्वानां ज्ञापनाय सर्वसत्त्वानामवतारणाय सर्वसत्त्वानां परिग्रहणाय सर्वसत्त्वानां परिनिष्पादनाय[3] सर्वसत्त्वानां प्रसादनाय सर्वसत्त्वा[123b]नां प्रह्लादनाय सर्वसत्त्वानां संशयच्छेदनाय आदित्यमण्डलकल्पैरस्माभिर्भवितव्यं । न परः प्रतिकाङ्क्षितव्यः । न परस्यावकाशमुत्पाद्य[4] सत्त्वेषु संनाहः उत्स्रष्टव्यः । न च सर्वसत्त्वानामन्तिकात्सर्वसत्त्वत्राणाध्यवशायो

---

1) The MS. seems to read *aharahor*.

2) Sic MS. The Pali *ento* implies a partic. *ayant*.

3) The final letters are not clear, nor does this form occur; but the Tib. ཡོངས་སུ་བསྒྲུབ་པ་ (174 a. 2) and the usage of *parinishpad* in Buddh.-Skt. leave no doubt of its genuineness.

4) The text has been corrected here. The MS. is also fractured. The actual reading is *na parasyā* ‒ ‒ ‒ ‒ *tpādya°*. Two *aksharas* have been deleted and two more broken away. In the margin is written *sakāçāt*. The above text is founded on this and on the Tib. གཞན་ལ་སྐབས་ཕྱེ་ཞིང་

निवर्तयितव्यः । न परिणामनायाः सर्वदुःखहृत्या[1] विनिवर्तितव्यं । न परीत्तानि कुशलमूलानि परिग्रहीतव्यानि । न परीत्तया परिणामनया तुष्टिर्मन्तव्या इत्यादि ॥

आर्याक्षयमतिसूत्रेऽप्याह । स न कल्पगण[न]या बोधिं पर्येषते । इयतः कल्पान् संनत्स्यामि[2] । इयतः कल्पान् संनत्स्यामीति[2] । अपि त्वचिन्त्यमेव संनाहं संनह्यति । यावती पूर्वाकोटिः संसारस्य [य]द्येतावदेकं रात्रिंदिवं भवेत् ' एवंरूपे रात्रिंदिवैः पञ्चदशदैवसिकेन पक्षेण त्रिंशद्दैवसिकेन मासेन द्वादशमासिकेन संवत्सरेण अनया वर्षगण[न]या यावद्वर्षशतसहस्रेणैकं बोधिचित्तमुत्पादयेयमेकं च तथागतमर्हन्तं सम्यक्संबुद्धं पश्येयं । अनेन प्रवेशेनानया गणनया गङ्गानदीवालुकासमैश्चित्तोत्पादैस्तथागतदर्शनैश्च एकैकस्या[124 a]पि सत्त्वस्य चित्तचरितं ज्ञानीयां । अनेनैव प्रवेशेनानया गणनया सर्वसत्त्वानां तावद्भिश्चित्तोत्पादैस्तथागतदर्शनै[ः]स्वचित्तचरितानि प्रज्ञानीयामित्यनवलीनः । संनाहोऽयं बोधिसत्त्वस्याक्षयः संनाहः । एवं दानादिषु बोधिपातिकमहापुरुषलक्षणेषु च नयः[4] ॥

आर्यरत्नमेघेऽप्युक्तं ॥ न बोधिसत्त्वः सत्त्वदुष्टुङ्कतां[5] सत्त्वदुर्दान्ततां ज्ञात्वा ' अलमेभिः सत्त्वैरेवं दुष्टुङ्कैरेवं दुर्दान्तैरिति ' ततो निदानं परिखिन्नः परापृष्ठीभूतः[6] । परिशुद्धायां लोकधातौ प्रणिधानं करोति ' यत्रेदृशानां सत्त्वानां नामापि न शृणुयात् । न च सत्त्वार्थविमुख्यस्य[7] बोधिसत्त्वपरिशुद्धायां लोकधातावुपपत्तिर्भवति । तत्र प्राज्ञो बोधिसत्त्व एवं चि-

---

1) The MS., which has been corrected, reads apparently ***harttyā***. The Tib. བསལ་ which suggests possibly ***hṛti*** rather than ***hati***.

2) . . . 2) The Tib. does not reproduce the repetition. In the second clause it would be easy to read ***kalpān na***.

3) °***likā*** MS.

4) ***nayaṃ*** MS. Tib. སྦྱར་རོ [174 b. 2].

5) See p. 279, n. s.

6) རྒྱབ་ཀྱིས་ཕྱོགས་པར་འགྱུར 'turning one's back', as Divy.-Index interprets the form.

7) ***vimukhya***° MS.

त्समुत्पादयति । तस्मात्सत्त्वघातोर्ये सत्त्वाः स्युः प्रत्यन्तरा घ[1] ण्डएडमूक[2]जातीयाः ' अपरिनिर्वाणधर्मकाः कृत्स्ना सत्त्वघाती न विकित्सिताः[3] सर्वबुद्धैः सर्वबोधिसत्त्वैश्च प्रत्याख्याताः । तेषां मदीये बुद्धक्षेत्रे संनिपातः स्यात् । तानहं सर्वान्बोधिमण्डे निषीद्यानुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबोधयेयं ॥ एवं हि बोधिसत्त्वस्य चित्तप[124 b]तच्चित्तोत्पादे चित्तोत्पादे सर्वमारभवनानि[4] प्रकम्पन्ते ' सर्वबुद्धाश्चास्य वर्णवादिनो भवन्तीति ॥

एवं तावत्पुण्यवृद्धिकामेन [आ]शयो दृढीकर्तव्यः । आशय[5]दृढीकरणार्थमधुनोच्यते । किं पुनरनेन दृढीकृतेनेति विमर्षनिरासाय धर्मसंगीतिसूत्रे गदितं । आशये सम्यग् भगवन् बुद्धधर्माणां मूलं । यस्य पुनराशयो नास्ति सर्वे बुद्धधर्मास्तस्य दूरे ॥ आशयसंपन्नस्य पुनर्भगवन्यदि बुद्धा न भवन्ति गगनतलाद्धर्मशब्दो निश्चरति कुड्यवृक्षेभ्यश्च[6] । आश[य]शुद्धस्य बोधिसत्त्वस्य स्वमनोजल्पादेव सर्वाववादानुशासन्यो निश्चरन्ति । तस्मात्तर्हि भगवन् बोधिसत्त्वेनाशयसंपन्नेन भवितव्यं ॥ तद्यथा भगवन् यस्य पादौ तस्य गमनं एवं भगवन्यस्याशयस्तस्य बुद्धधर्माः । तद्यथा भगवन् यस्योत्तमाङ्गं तस्य जीवितं एवमेव भगवन् यस्याशयस्तस्य बुद्धबोधिः । तद्यथा भगवन् यस्य जीवितं तस्य लाभः । एवमेव भगवन् यस्याशयस्तस्य बुद्धत्वलाभः । तद्यथा भगवन् सतीत्वेनाग्निर्ज्वलति[7] । असतीत्वेन न

---

1) There is an erasure here. The equivalent Tib. appears to be (though the print is not clear) བརྩོན་འགྲུས་ཆུང 'small in valour'.

2) Cf. **Thomas** (in J.R.A.S. '99. 491) on **Harṣa-c.** 14. 16.

3) MS. originally *ni cakitāḥ*, corrected to *na cikicchitāḥ*. Tib. འདྲིལས་བསྐྱིགས་པ (174 b. 5).

4) Cf. **Mhv.** II. 163. 12.

5) Tib. བསམ་པ also used as rendering of *saṃkalpa* which like *āçaya* is used for 'determination, resolve'.

6) I follow here, as in several passages above, the punctuation of the Tib. (175 a. 2). The MS. reads and punctuates: *niçcarati* | *kuḍm*° *ca āçaçuddhasya*.

7) Both MS. and Tib. are obscure. The former reads *satītvanenāgnir*°, the latter omits *āgni* and *jvalati* in both clauses.

ज्वलति। एवमेव भगवन्नाशये सति बोधिसत्त्वस्य सर्वबुद्धधर्मा ज्वलन्ति। असत्याशये न ज्व[125a]लन्ति। तद्यथा भगवन्सत्स्वभ्रमेघेषु वर्षं वर्षत्यसत्सु न वर्षति। एवमेव भगवन्नाशये सति बुद्धधर्माः प्रवर्तन्ते। तद्यथा भगवन् यस्य वृक्षस्य मूलं विपन्नं तस्य पुष्प-फलानि न भूयः प्ररोहन्ति। एवमेव भगवन्यस्याशयो विपन्नस्तस्य सर्वे कुशला धर्मा न भूयः संभवन्ति। तस्मात्तर्हि भगवन्बोधिसत्त्वेन बुद्धबोध्यर्थिकेन स्वाशयः सूद्गृहीतः[1] स्वारक्षितः सुशोधितः स्वधिष्ठितः कर्तव्य इति॥

कोऽयमाशयो नाम। आर्यातयमतिसूत्रे ऽभिहितः। स खलु पुनराशयो ऽकृत्रिमः अकृतकत्वात्' अकृतको निःसाध्यत्वात्' निःसाध्यः सुविदितत्वात्' सुविदितो निर्मायत्वात्' निर्मायः[2] शुद्धत्वात्' शुद्धः ऋजुकत्वात्' ऋजुकः अकुटिलत्वात्' अकुटिलः स्पष्टत्वात्' स्पष्टो अविषमत्वात्' अविषमः सारत्वात्। सारो अभेद्यत्वात्। अभेद्यो दृढत्वात्। दृढो ऽचलितत्वात्' अचलित अनिश्रितत्वादित्यादि। अयमेव चाधिकाधिकगुणाधिगमप्रवृत्तो ऽध्याशय इत्युच्यते॥

पश्चात्रैवोक्तं। उत्तरणाध्याशयो विशेषगमनतया इत्यादि॥

अपि चाध्याशय उच्यते। सौम्यता[3] भूतेषु' मैत्रता सत्त्वेषु' हितचित्तता आ[125b]र्येषु' कारुण्यमनार्येषु' गौरवं गुरुषु' त्राणता अत्राणेषु' शरणता अशरणेषु' द्वीपता ऽद्वी-पेषु[4]' परायणता अपरायणेषु। सहायता असहायेषु' ऋजुता कुटिलेषु। स्पष्टता शठेषु[5]।

---

1) སྙིང་དུ་བཟུང་བ 'well affected, quite captivated'.

2) སྒྱུ་མེད་པ 'guileless'.

3) This combination is not clearly legible. The equiv. Tib. appears to be ངེས་པ

4) Cf. Karaṇḍa-vyūha 45. 18, a similar context.

5) Cf. 279, n. a. Tib. (176 a. 1) དམུ་རྗོད་རྣམས་ལ་གསལ་བའི meaning perhaps clearness, purity of character amongst the vicious.

अशठता शठेषु । अमाया आगह्वनचरितेषु[1] । कृतज्ञता अकृतज्ञेषु । कृतवेदिता[2] द्रोहिषु । उपकारिता अनुपकारिषु । सत्यता अभूतगतेषु[3] । निर्मानता अस्तब्धेषु[4] । अनिन्दिता सु-†अनिन्दना[5]† कृतेषु । अनारोचनता परस्खलितेषु । आरक्षणता विप्रतिपन्नेषु । अदोषदर्शनता सर्वापायकौशल्यचर्यासु । शुश्रूषणता सर्वदक्षिणीयेषु । प्रदक्षिणग्राहिता[6]ऽनुशासनीष्वित्यादि ॥

तदेवं व्यवसायाश्रयौ दृढीकृत्य कारुण्यं पुरस्कृत्य यते शुभवृद्धये ॥

यथोक्तमार्यधर्मसंगीतिसूत्रे । अथ खल्ववलोकितेश्वरो बोधिसत्वो महासत्वो भगवन्तमेतदवोचत् । न भगवन्बोधिसत्वेनातिबहुषु धर्मेषु शिक्षितव्यं । एको धर्मो भगवन् बोधिसत्वेन स्वाराधितः सुप्रतिविद्धः कर्तव्यः । तस्य सर्वबुद्धधर्माः करतलगता भवन्ति । कतम एकधर्मो । यदुत महाकरुणा । महाकरुणया भग[126 a]वन्बोधिसत्वानां सर्वबुद्धधर्माः करतलगता भवन्ति । तद्यथा भगवन् येन राज्ञश्चक्रवर्तिनश्चक्ररत्नं गच्छति । तेन सर्वो बलकायो गच्छति । एवमेव भगवन् येन बोधिसत्वस्य महाकरुणा गच्छति । तेन सर्वे बुद्धधर्मा गच्छन्ति । तद्यथा भगवन्नादित्ये उदिते सत्वाः कर्मक्रियासु प्रचुरा भवन्ति । एवमेव भगवन् महाकरुणा यत्रोदिता भवति तत्रान्यबोधिकरा धर्माः क्रियासु प्रचुरा भव-

---

1) The Tib. renders simply: 'guileless amongst the wily' སྒྱུ་ཅན་རྣམས་ལ། But the MS. reads *vigatāgahac°* with a mark of deletion over the syllable *ga* only. As to *gahana* see 172 n. 4. An over-reaching character seems to be meant.

2) The Tib. equiv. འཚོར connects this with *vedanā*, thus reminding one of the Shaksperian «more in sorrow than in anger».

3) ལོག་པར་ཞུགས་པ་ 'such as have walked in error'.

4) ཡོ་སྒྲེག་ཅན་ Tib. (167. a. 2). The reading is not clear. B² observes of √*grabh*: 'simplex nicht belegt'. *stabdh°* transcr., perhaps rightly.

5) MS. corrected and the form °*danā* added in the margin at this point.

6) མཐུན་པར་འཛིན་པ apparently 'disposition to take in good part, to receive with respect': cf. M. Vyutp. § 126. 16.

न्ति । तद्यथा भगवन् सर्वेषामिन्द्रियाणां मनसाऽधिष्ठितानां स्वस्वविषये ग्रहणप्राचुर्यं भवति ' एवमेव भगवन् महाकरुणाधिष्ठितानामन्येषां बोधिकराणां धर्माणां स्वस्मिन् स्वस्मिन् करणीये प्राचुर्यं भवति । तद्यथा भगवन् जीवितेन्द्रिये सत्यन्येषामिन्द्रियाणां प्रवृत्तिर्भवति ' एवमेव भगवन्महाकरुणायां सत्यामन्येषां बोधिकराणां धर्माणां प्रवृत्तिर्भवतीति ॥

आर्याक्षयमतिसूत्रेऽप्याह ॥ तद्यथापि नाम भदन्त शारद्वतीपुत्र पुरुषस्य जीवितेन्द्रियस्याश्वासाः प्रश्वासाः पूर्वंगमाः ' एवमेव भदन्त शारद्वतीपुत्र बोधिसत्त्वस्य महायानसमुदागतस्य महाकरुणा पूर्वंगमा ॥ पे ॥ स्याद्यथापि नाम श्रेष्ठि[126b]नो वा गृहपतेर्वा एकपुत्रके गुणवति मज्जागतं[1] प्रेम ' एवमेव महाकरुणाप्रतिलब्धस्य बोधिसत्त्वस्य सर्वसत्त्वेषु मज्जागतं प्रेमेति ॥

कथमेषा भावयितव्या । स्वकमनेकविधं पूर्वानुभूतमनुभूयमानं वा दुःखं भयं च स्वात्मन्यत्यन्तमनिष्टं भावयित्वा ' प्रियादिषु मै[2]त्री मैत्रीवता भावयितव्या[3] प्रत्युत्पन्नदुःखव्याधिषु महादुःखसागरानवधिदीर्घसंसारव्यसनानुनीतेषु[4] वा ॥

यथोक्तमार्यदशभूमकसूत्रे[5] । तस्यैवं भवत्याश्चर्यं यावदज्ञानसंमूढा बतेमे बालपृथग्जनाः ' येषामसंख्येया आत्मभावा निरुद्धा[6] निरुध्यन्ते निरोत्स्यन्ते च । एवं च क्षीयमाणा काये न निर्वेदमुत्पादयन्ति । भूयस्या मात्रया दुःखयन्त्रं[7] विवर्धयन्ति । संसारस्रोतसश्च महाभयान्न

---

1) Cf. usage of Latin *medulla*.

2) *vat (maitrīvat bhāvayitavyā) karuṇā* marg.

3) °*vyāḥ* MS.

4) *priyādishu anunayam gateshu mohāt* marg.

5) The text corresponds with Ch. V. f. 56 b of the Daçabhūmīçvara, Paris MS. cited from a transcript lent to me by Prof. de la Vallée-Poussin. Principal variants cited as 'P'. I have also collated it with my photograph (I. b. 4. l. 2) of the ancient MS. 'K' described at f. 128 b note, below.

6) om. P.

7) *skandhaṃ* P.; but Tib. འཁྲུལ

निवर्तन्ते । स्कन्धालयं च नोत्सृजन्ति । [1]धातूरगेभ्यश्च न निर्विद्यन्ते । नन्दी[2]रागान्धाश्च नावबुध्यन्ते । षडायतनशून्यग्रामं च न व्यवलोकयन्ति । अहंकारममकाराभिनिवेशानुशयं च न प्रजहन्ति[3] । मानदृष्टि[4]शल्यं च नोद्धरन्ति । रागद्वेषमोह[5]ज्वालं च न प्रशमयन्ति । अविद्यामोहान्धकारं च न विधमयन्ति । तृष्णार्ण[127 a]वं च नोच्छोषयन्ति । दशबलसार्थवाहं च न पर्येषन्ते । माराशयगहनानु[6]गताश्च संसारसागरे विविधाकुशलवितर्कग्राहाकुले परिप्लवन्ते[7] । अप्रतिशरणाः तथा संवेगमापद्यन्ते बहूनि दुःखानि प्रत्यनुभवन्तः । यदिदं जातिजराव्याधिमरणशोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासान्[7] । हन्ताहमेषां सत्त्वानां दुःखार्तानामनाथानामत्राणानामशरणानामलयनानामपरायणानामन्धानामविद्याण्ड[8]कोषपटलपर्यवनद्धानां तमोऽभिभूतानामर्थायैकोऽद्वितीयो भूत्वा तथारूपपुण्यज्ञानसंभारोपचयं बिभर्मि । यथारूपेण पुण्यज्ञानसंभारोपचयेन संभृतेन इमे सर्वसत्त्वा अत्यन्तविशुद्धिमनुप्राप्नुयुरिति ॥

तथात्रै[9]वाह । संसाराटवीकान्तारमार्गप्रपन्ना बतेमे सत्त्वा[10] निरयतिर्यग्योनियमलोकप्र-

---

1) The MS. (A.) read originally *valūragebhyaç ca* and this has been corrected to the reading of the text, which is confirmed by K., and by P. not only in the parallel passage of prose, but also in the verses at the end of the chapter. Here (f. 62b) the line *skandhālayā ura*[ga]*dhātu kudṛshṭiçalyam* occurs. The Tib. (177. a. 8) has: 'phantoms (སྤྲུལ་པ) of elements'. *Uraga* is not quoted in this sense; but snakes have sometimes (e. g. Jāt. № 154) the power of metamorphosis.

2) Cf. Divy. 37. 25; M. Vyutp. 244. 121 and Ch. s. v. *nandī*. *rāgāntaçcāratāṃ na cāvab°*. K; *rāgataççārakaç ca* P.; but Tib. with our text.

3) *hānti* P.

4) For the metaphor compare 231. 2.

5) *jālaṃ* A; *jvalanaṃ* P.; Tib. མེ་ལྕེ་འབབ་(?)ཞི་བར་མི་བྱེད (177 a. 4).

6) The Tib. construes this compound with the previous clause, and takes *gahana* in the sense of 'gloom' ཐིབས

7) . . 7) omitted in Tib. *°çaraṇa na ca saṃ°* P. Below P. omits *atrāṇ°* and *andh°* and inserts *advīpānām* before *aparāy°*.

8) Cf. 6. 12.

9) The readings in this extract correspond generally not with the text of the Daçabhūmīçvara (Ch. 2) as given in MS. C, which is much abbreviated (fol. 29 b. 7); but with those of the old fragment (K.). See note to 128. b.

10) Here K. inserts *ayogakhemiṇenāsvāmiprāptā* (*°mitven°?*) *mahaprapātaprapatitā*.

पाताभिमुखाः कुदृष्टिविषमजालानुप्राप्ताः[1] मोहगहनसंछन्ना मिथ्यामार्गवितथप्रयाता ' अन्धीभूताः परिणायकविकलाः ॥ पे ॥ संसारस्रोतानुवाहिनः तृष्णानदीप्रपन्नाः ' महावेगग्रस्ता ' अवलोकनाऽ[2]समर्थाः कामव्यापादविचिकित्साविहिंसावि[127b]तर्कप्रपातानुचरिताः[3] । स्वकायदृष्ट्युदकराक्षसगृहीताः[4] ' कामगहनावर्त्तानुप्रविष्टाः[5] नन्दीरागमध्यसंसक्ताः ' अस्मिमानस्थलोच्छन्नाः[6] ' अपरायणाः[7] ' आयतनग्रामानुच्चलिताः[8] ' कुशलसंभारकविरहिताः[9] ' ते ऽस्माभिर्महाकुशलमूलबलेनोद्धृत्य निरुपद्रवे अरजसि शिवसर्वज्ञतारत्नद्वीपे प्रतिष्ठापयितव्या । रुद्धा वतेमे सत्वा बहुदुःखदौर्मनस्योपायासबहुलअनुनयप्रतिघप्रियाप्रियविनिबन्धने सशोकपरिदेवानुचरिते तृष्णानिगडबन्धने मायाशाठ्याविद्यागहनसंछन्ने त्रैधातुकचारके ' ते अस्माभिः सर्वत्रैधातुकविवेके अभयपुरे सर्वदुःखोपशमे अनावरणनिर्वाणे प्रतिष्ठापयितव्या इत्यादि ॥

एवमेभिः परस्परदृढीकृत्यैर्व्यवसायाशयकारुण्यैः पुण्यवृद्धिमारभेत् । तत्र तावद्
भद्राचार्याविधिः कार्या वन्दनादिः[10] सदादरात् ॥

---

1) °*nuparyavanaddhā* K.

2) *avilokanasam°* K. C.

3) ना is added in margin; perhaps for *nānā* Tib. (177 b. 4) མང་པོ. *prabhānānuc°* K., °*bhānuc°* C.

4) *satk°* K. C. Cf. Ch. s. v. *sakkāya°*; M.-Vyutp. § 208. Tib. འཇིག་ཚོགས་ལ(?)་ལྟ་བ

5) So K. C.; *kayagahaganānupr°* A. འདོད་པ་ཐིབས་པོ་ཀློང་དུ་ཞུགས་པ Tib.; correct Jā. p. 9 col., 1 accordingly.

6) '*asmi'-mānenamoksha-sthalam ucchannaṃ yeshāṃ* A (marg.) *asminmā* A (text). °*asminmānasthalotsannāḥ* K. Tib. ཐང་ལ་འཁྱམ་པ. 'disappearing, wandering in the desert . . of egoism'.

7) *paribhūtāḥ* K.

8) *shaḍāyatanagrāmabhayatīroccal°* K.

9) Corrected to *sandhāra* a sec. man. སྐྱེལ་བས་མཁས་པ 'one skilled in fostering'.

10) The margin gives the reading °*ādibhiḥ*. If this be correct we cannot of course take this clause as a versus memorialis.

आर्योग्रदत्तपरिपृच्छायां हि त्रिरात्रे त्रिर्दिवसस्य च शुचेः शुचिवस्त्रप्रावृतस्य च त्रिस्कन्धक[1]प्रवर्तनमुक्तं ॥ तत्र त्रयः स्कन्धाः पापदेशनापुण्यानुमोदनाबुद्धाध्येषणा[128a]ख्याः पुण्यराशित्वात् । तत्र वन्दना पापदेशनायामन्तर्भवति । बुद्धान्नमस्कृत्योपालिपरिपृच्छायां देशनेति कृत्वा ' याचनमध्येषणायां एकार्थत्वात् । पूजा तु विभवाभावादनित्येति नोक्ता । मानसी वाचसी[2] च सूत्रान्तरप्रसिद्धत्वान्नोक्ताः । त्रयाणां तु वचनात्प्राधान्यं गम्यते । तत्र वन्दना ' सर्वबुद्धान्नमस्यामीति ॥

[3]आर्याक्षयमतिसूत्रे त्वात्मपरपापदेशना पुण्यसंभारे[3] पठ्यते ॥

गाथाचतुष्टयेन च यथागीतैश्च स्तोत्रैः ' आर्यभद्र[4]चर्यादिगाथाभिर्वा पूजना च ॥

आर्यरत्नमेघे यथोक्तं । इह बोधिसत्त्वो यानीमानि भवन्ति पुष्पजातानि वा फलजातानि वा अममान्यपरिग्रहाणि ' तानि त्रिष्कृत्वा रात्रौ त्रिष्कृत्वा दिवसे बुद्धबोधिसत्त्वेभ्यो निर्यातयति ॥ पे[5] ॥ सयथीमे धूपवृक्षा वा गन्धवृक्षा वा रत्नवृक्षा वा कल्पवृक्षा वा अममा अपरिग्रहास्तानपि त्रिष्कृत्वा रात्रौ त्रिष्कृत्वा दिवसे बुद्धबोधिसत्त्वेभ्यो निर्यातयतीति ॥

आर्यत्रिसमयराजेऽपि स्थलजा[6] रत्नपर्वताः । जलजा रत्नपर्वता स्थलजलजानि रत्नानि दशदिगवस्थितानि । अममान्यपरिग्रहाणि देयानीत्युक्तं ॥ अनया च दिशा सर्वभैषज्या-

---

1) The Tib. (178 a. 2) understands this expression as the reading (བཀླག་པ) of the **Triskandhaka**. See M. Vyutp. § 65. 59, K. F. 274, Bṭ ad V. 98, 99.

2) This adjectival form appears not to occur elsewhere and the *sūtra* referred to is accordingly not extant.

3) . . 3) This clause is not rendered in the Tib. See below 291. 8.

4) See below 297. 2.

5) This is added *a sec. manu*. The omission in fact is not **Çāntideva's**, but the scribe's, as we find in the Tib. དགེ་བའི་རྩ་ (*kuçalamūlam*) བདེ་ཡང་བླ་ན་མེད་པ་ཡང་དག་པར་རྫོགས་པའི་བྱང་ཆུབ་ཏུ་ཡོངས་སུ་བསྔོའོ་

6) Quoted also in **Bodhic-ṭ.** ad II. 25 (ed. Bibl. Indica, pp. 57.12—58.5). The quotation includes the extract from the **Ratnamegha**, showing that **Prajñākaramati** stole **Çāntideva's** extracts, instead of reading the sūtras for himself.

नि सर्वरसायनानि सर्वसलिलानि अ[128b]नवद्यानि अप्मण्डलानि[1] ' सर्वकाञ्चनमण्डलानि । विवृत्तेषु वा लोकधातुषु ये परमरसस्पर्शसंपन्ना भूपर्पटकाः[2] ' अमृतलता ' अकृष्टोप्ता वा[3] शालयः । सर्वोत्तरकुरुद्वीपेषु[4] । परिशुद्धेषु च लोकधातुषु ये रमणीयतराः परिभोगाः ॥

यथा चार्यरत्नमेघ एवाह । स यानीमानि सूत्रान्तेषूदारोदाराणि तथागतपूजोपस्थानानि शृणोति ' तान्याशयतस्तीव्रेणाध्याशयेन बुद्धबोधिसत्त्वेभ्यः परिणामयतीति ।

तथा ' स विविधानि पूजोपस्थानानि अनुविचिन्तयतीति ॥

देशना पूर्वोक्तैव । आर्यालयमतिसूत्रे त्वात्मपरपापदेशना पुण्यसंभारे पठ्यते । अनुमोदना[5] भद्रचर्यागाथया ' चन्द्रप्रदीपानुमोदनापरिवर्तेन वा । अध्येषणा[5] भद्रचर्ययैव । परिणामना तु सकलसमाप्तार्यभद्रचर्ययैव । वज्रध्वजपरिणामनां[6] वा पश्येत् ॥

अथवा दशभूमकोक्तानि[7] महाप्रणिधानानि । यथाह ' यदुताशेषनिःशेषानवशेषसर्वबुद्धपूजोपस्थापनाय ' सर्वाकारवरोपेतमुदाराधिमुक्तिविशुद्धं धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्पसंख्याबुद्धोत्पादसंख्या[प्रति]प्रस्रब्धं ' महापूजोपस्था-

---

1) I preserve the form given in the MS. Bṭ. has the falsa lect. *āmaṇḍalāni*: but Tib. ཆུའི་དཀྱིལ.

2) Cf. Mhv. I. 340.12 sqq., and Senart *ad loc.* Our MSS. seem to read *paryaṭakāḥ*. Tib. ས་ཞག 'earth-fat' (178 b. 4). The 'bada-látá' (sic) of Sp. Hardy (p. 67.20) who is cited by Senart, is possibly a corruption of *amatalatā*.

3) Om. Bṭ.

4) *ca*, before *pariç*° in Bṭ.

5) Cf. Bodhic. III. 1—5. *deçanā p*° refers to 169.6; cf. et. Bodhic. Ch. II.

6) Supra 213.3—216.5. See also 'Additional Notes'.

7) The readings in the following extract have been collated with the corresponding passage in the text of the sūtra, a considerable portion of which was discovered by me in the Mahārāja's library at Kathmandu. The fragment ('K') dates from about the VIth cent. A plate showing part of this passage from that MS. has been prepared for the present work. The passage also occurs in the Daçabhūmīçvara, Ch. I. For the points of difficulty in the extract I have collated a Cambridge MS. ('C') of that sūtra (Add. 867, ff. 13 b. sqq.) neglecting modern barbarisms, the MS. being copied by an ignorant scribe from a good original.

नाय [129a]। प्रथमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति ॥ यदुत सर्वतथागतभाषितधर्मनेत्रीसंधारणाय (1)सर्वबुद्धबोधिसत्त्वपरिग्रहाय । सर्वसम्यक्संबुद्धशासनपरिरक्षणाय । धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं । सर्वसंकल्पसंख्याबुद्धोत्पादसंख्याप्रतिप्रस्रब्धं । सद्धर्मपरिग्रहाय । द्वितीयं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति ॥ यदुत सर्वबुद्धोत्पादनिरवशेषसर्वलोकधातुप्रसरेषु । तुषितभवनवास(2)मादिं कृत्वा च्यवना(3)चङ्क्रमणगर्भस्थितिजन्मकुमारक्रीडान्तःपुरवासाभिनिष्क्रमणदुष्करचर्या(4)बोधिमण्डोपसंक्रमण(4)मारधर्षणाभिसंबोध्यध्येषणामहाधर्मचक्रप्रवर्तन(5)महापरिनिर्वाणोपसंक्रम(6)णाय । पूजाधर्मसंग्रहप्रयोगपूर्वंगमं (7)कृत्वा सर्वत्रैककालविवर्तनाय । धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्पसंख्याबुद्धोत्पादसंख्याप्रतिप्रस्रब्धं(8) यावन्महापरिनिर्वाणोपसंक्रमणाय । तृतीयं महाप्रणि(9)धानमभिनिर्हरति ॥ यदुत सर्वबोधिसत्त्वचर्याविपुलमहद्गताप्रमाणासंभिन्नसर्वपारमिता(10)सुसंगृहीतः । सर्वभूमिपरिशोधनं (11)साङ्गोपाङ्गनिर्हारं (12)यावत्सल[129b]क्षणाविलक्षणासंवर्तविवर्त(13)सर्वबोधिसत्त्वचर्याभूतयथावद्भूमिपथोपदेशपारमितापरिकर्मावावादानुशासन्यनुप्रदानोपस्त-

---

1) *sarvasamyaksambuddhaparigr°* *sarvabaddhaçās°* K. The Tib. seems to have read *sarvabuddhabodhi samyakparigr°* and the rest as A. As to *dharmanetri* see E. Hardy, Nettipp., Introd. p. vii., n. 1.

2) Cf. Senart, Mhv. i. 489 *ādikamkṛ°* C.

3) *garbhasya* marg. *ācakr°* K. *āvakr°* C. འཕོ་བ་དང་གཤེགས་པ་དང་ Tib. 179 a. 6.

The reference is to the varied movements of the embryo.

4) . . 4) *bodhim°* . . . *ṇa* om. K. C.

5) *°nasama°* A.

6) *kramāṇāk*

7) om. *kṛtvā* K.

8) A. here inserts the words *cittotpādābhinirhārāya*, not in K. C. or Tib.

9) *praṇidhim* A.

10) *°tāsaṃ* K. C. (and Tib.).

11) *°nasā* A.

12) *°hārasalaksh°* K.

13) om. *vivarta* K. Tib. (179. b. 4) རྒྱས་པ་དང་བཅས་པའི་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔ *sarvathāpi bodhi°* A. *nihārakshaṇavivarttasaṃvarttasarvvabodhis°* C.

म्भचित्तोत्पादाभिनिर्हाराय। धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्पसंख्याचर्यासंख्याप्रतिप्रस्रब्धं चित्तोत्पादाभिनिर्हाराय। चतुर्थं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति॥ यदुत निरवशेषसर्वसत्वधातुरूप्यरूपिसंज्ञासंज्ञि नैव संज्ञि नासंज्ञ्यण्डजजरायुजसंस्वेदजौपपादुकत्रैधातुकपर्यापन्नषड्गतिसमवसृतसर्वोपपत्तिपर्यापन्ननामरूपसंगृहीताशेषसर्वसत्वधातुपरिपाचनाय[1]। सर्वबुद्धधर्मावताराणाय। सर्वगतिसंख्याव्यवच्छेदनाय। सर्वज्ञज्ञानप्रतिष्ठापनाय ' धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्पसंख्यासत्वधातुसंख्याप्रतिप्रस्रब्धं। सर्वसत्वधातु[2]परिपाचनाय। पञ्चमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति॥ यदुत निरवशेषसर्वलोकधातुविपुलसंक्षिप्तमहद्गताप्रमाणसूक्ष्मौदारिकव्यत्य[3]स्तावमूर्धसमतलप्रवेशसमवसरणानुगतेन्द्र[4]जालविभागदशदिगशेषवैमात्र्य[4]प्रवेशविभागज्ञानानुगमप्रत्यक्षतायै। धर्मधातु[130a]विपुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं सर्वकल्पसंख्यालोकधातुसंख्याप्रतिप्रस्रब्धं लोकधातुवैमात्र्या[5]वताराणाय। षष्ठं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति॥ यदुत सर्वक्षेत्रैकक्षेत्र [6]एकक्षेत्र सर्वक्षेत्रसमवशरणपरिशोधनं ' अप्रमाणबुद्धक्षेत्र [7]प्रभाव्यूहालंकारप्रतिमण्डितं ' सर्वक्लेशापनयनपरिशुद्धि[8]पथोपेतं ' अप्रमाणज्ञानाकरसत्वपरिपूर्णमुदार[9]बुद्धविषयसमवसरणं ' यथाशयसर्वसत्वसंदर्शन[10]संतोषणाय। धर्मधातुवि-

---

1) So KC; and Tib. ཡང་སྤུ་སྨྲ་ན་པེར; *caraṇāya* A.

2) *bdhaṃ ' satvaparip°* K. *sarvasatvap°* C. Tib. supports our reading.

3) 'confused'; *°bhyasta°* A. C. *dārikaṃ bhāvatūrthasama°* (!).

4) *°tamindra°* A.

5) With this form, not quoted from other texts, compare *vaimātratā* in Mhv. ('diversité') and Pali *vemattatā*. *vimātratāvibh°* C at first; *vaimatrya* below.

6) om. K. C., contra Tib. In the margin of A. occurs the following gloss: *eko bhāva ityādivat sarvakshetrāṇām ekakshetrasvabhāvānatikrameṇāvaçaraṇāt prativedhāt çodhanam | evam anyathā.*

7) In the margin of A. the form *sphānita* (for *sphārita*?) is added between *kshetra°* and *pr°*.

8) *°ddha* A. C.

9) *udārasarva* A.

10) Tib. སྨན་ཅེང

पुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं ' सर्वकल्पसंख्याबुद्धक्षेत्रसंख्याप्रतिप्रस्रब्धं ' [1]सर्वबुद्धक्षेत्रपरिशोधनाय । सप्तमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति ॥ यदुत सर्व[2]बोधिसत्त्वैकाशयप्रयोगतायै । निः[3]सपत्नकुशलमूलोपचयाय ' एकारम्बणसर्वबोधिसत्त्वसमतायै ' अविरहितसततसमितबुद्धबोधिसत्त्वसमवधानाय ' यथेष्टबुद्धोत्पादसंदर्शनाय । [4]स्वचित्तोत्पादतथागतप्रभावज्ञानानुगमाय ' अच्युतानुगामिन्यभिज्ञाप्रतिलम्भाय । सर्वलोकधात्वनुविच[5]रणाय सर्व[6]पर्षन्मण्डलप्रतिभासप्राप्तये । सर्वोपपत्तिस्वशरीरानुगमाय । अचिन्त्यमहायानो[7]पेततायै । [180 b] बोधिसत्त्वचर्याचरणाव्यवच्छेदाय[8] । धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं ' सर्वकल्पसंख्याचर्यासंख्याप्रतिप्रस्रब्धं । महायानावतारणाय ' अष्टमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति ॥ यदुताविवर्त्यचक्रसमारूढबोधिसत्त्वचर्याचरणाय ' अमोघकायवाङ्मनस्कर्मणे । सह[9]दर्शननियतसर्वबुद्ध[10]धर्मप्रतिलम्भाय[11] । सहघोषोदाहर[12]ज्ञाना-

---

1) *sarva* om. K.

2) *sarvabuddhabodhis*° C, and A in marg. a sec. m.

3) °*gāya* ' *niḥsapannak*° K.; *nishpannak*° A.; *nissipanna* C. The Tib. འགྲན་ཟླ་མེད་པ (180 b. 2) gives the key to the reading.

4) °*rçanasambhāshaṇāya* K (°*saṃtosh*° C); *sahaci*° A.

5) °*vicāraṇ*° K. The noun-form is new to Skt. For the meaning, cf. Dh.-sṇi § 8 where *anuvicāra* occurs and is explained by Buddhaghosa (Atthas. § 345) *anugantvā vicāraṇakavasena*; so that something like 'research' is meant. At Dīgha-n. xiii § 3 perhaps some kind of peripatetic meditation is connoted by the verb *anuvicar*.

6) °*va-buddha-p.*° C. K.; but not so Tib.

7) so K. C. with Tib.; °*hājñān*° A.

8) *caraṇāya* (om. *vyavacch*°) K.

9) *satvānāṃ* A. marg.

10) °*ddhatvāya* | K. *buddhadharmatvāya* C.

11) So K. C. throughout. A. hesitates between °*lābh*° and °*lambh*°.

12) *satvānāṃ* added in marg. as above.

नुगमाय । सहप्रसादक्लेशविवर्[1]तनाय । महा[2]भैषज्यराजोपमाश्रयप्रतिलम्भाय । चिन्तामणिवत्कायप्रतिलम्भाय । सर्वबोधिसत्त्वचर्याचरणाय । धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं । सर्वकल्पसंख्याचर्यासंख्याप्रतिप्रस्रब्धं । अमोघघोषतायै[3] । नवमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरति ॥ यदुत सर्वलोकधातुष्वनुत्तरसम्यक्संबोध्यभिसंबोधनाय । एकवाल[4]पथाव्यतिवृत्तसर्वबालपृथग्जनजन्मोपपत्त्यभिनिष्क्रमणविकुर्वणबोधिमण्डधर्मचक्रप्रवर्तनमहापरिनिर्वाणोप[5]दर्शनाय । महाबुद्धविषयप्रभावज्ञानानुगमाय । सर्वसत्त्वधातुयथाशयबुद्धोत्पादक्षणक्षणावबो[6]धप्रशमप्रापणासंदर्शनाय । ए[131a]काभिसंबोधिसर्वधर्मधा[7]तुनिर्माणस्फरणाय । एकघोषोदाहारसर्वसत्त्वचित्ताशयसंतोषणाय । महापरिनिर्वाणोपदर्शनचर्या[8]बलाव्युपच्छेदाय । महाज्ञानभूमिसर्वधर्मव्यु[9]त्थापनसंदर्शनाय । धर्मज्ञान[10]र्द्धिमायाभिज्ञासर्वलोकधातुस्फरणाय । धर्मधातुविपुलमाकाशधातुपर्यवसानमपरान्तकोटीनिष्ठं । सर्वकल्पसंख्यास्वभिसंबोधिसंख्याप्रतिप्रस्रब्धं । महायानाभिनिर्हाराय । दशमं महाप्रणिधानमभिनिर्हरतीति ॥

---

1) *sahadarçanasatvakleçavinivart°* A., where *darçana* appears to be due to erroneous repetition and *satva* to a gloss; *sahaprasādavivart°* K. I. accordingly restored the text from the Tib. which has (180 b—181) དང་པར་འགྱུར་ (cf. 250, n. 3) པ་ཐག་ཏུ (*saha*) ཉོན་མོངས (*kleça*) བཟློག་པར (used in the equiv. of *avivartya* supra) བྱ་བ, and subsequently found substantial confirmation in C, which reads: *sahapraçādakleçavinirvarttanāya.*

2) Buddha is in Pali *anuttaro bhisakko* Mil.-P. p. 215 med. and other passages in note to Davids' tr.; and Rāṣṭrapālap. 52. 2 cit. infra.

3) *amoghasarvaceshṭatāyai* K. *°ghareshutāyai* C (corrupted from a similar reading).

4) *ekavālamātram api svamārgād abhrashṭaḥ san bālavaj-janmādi* margin, apparently to explain the curious juxtaposition of *vāla* and *bāla.*

5) *ṇadarç* K (hic et infra).

6) *°ṇavibodhanapra°* K. *ṇavibhāgavibodhapr.* C.

7) So K. *°satvadhātu°* A.; *°dharmanirm°* C. The Tib. implies a reading *°dharmadhātunirvāṇa°.*

8) Here A adds in marg. the gloss: *vikurvaṇasaṃdarçanopasaṃkramaṇa.*

9) *°māvyu°* A. *mavyavasth* K. C.

10) *°na-ṛddhi°* A.

एतच्च भावयन् सर्वत्र परिणामयामीति योज्यं ॥

आर्यावलोकितेश्वरविमोक्षे च यदुक्तं तदप्येवं योज्यं । एतत्कुशलमूलं सर्वसत्वप्रपातभयविगमाय परिणामयामि । सर्वसत्वान् सात्तानिक[1]भयप्रशमनाय' सर्वसत्वसंमोहभयविनिवर्तनाय परिणामयामि । सर्वसत्वबन्धनभयसमुच्छेदाय' सर्वसत्वजीवितोपरोधोपक्रमभयव्यावर्तनाय' सर्वसत्वोपकरणवैकल्यभयापनयनाय' सर्वसत्वाजीविकाभयव्युपशमनाय । सर्वसत्वाश्लोक[2]भयसमतिक्रमणाय परिणामयामि । सर्वसत्वसांसारिकभयोपशमनाय' सर्वसत्वपर्षच्छारद्य[3]भयविगमाय' सर्वसत्वमरण[131 b]भयव्यतिक्रमाय' सर्वसत्वदुर्गतिभयविनिवर्तनाय । सर्वसत्वतमोऽन्धकारविषमगत्यप्रत्युदावर्तना[4]वभासकरणाय परिणामयामि । सर्वसत्वानां विसभागसमवधान[5]भयाभ्यस्तविगमाय । सर्वसत्वप्रियविप्रयोगभयनिरोधाय' सर्वसत्वाप्रियसंवासभयापनयनाय । सर्वसत्वकायपरिपीडाभयविसंयोगाय' सर्वसत्वचित्तपरिपीडनभयनिर्मोक्षणाय । सर्वसत्वदुःखदौर्मनस्योपायाससमतिक्रमणाय परिणामयामीति ॥

---

1) Meaning uncertain. Cf. *saṃtāna* 23. n. 4 (and 'Additional Notes') also 126. 9. Tib.: རྒྱུན་ལས་བྱུང་བའི་འཇིགས (181. b. 3).

2) The fear of being without a *çloka* to use as a *praṇidhi* or as a charm (?). The Tib. translates literally.

3) བག་ཚ་བ 'timidity'. Noun-form new in this sense; *çārada* 'timid' in lexx. only. Pāli *sārajjam*. M. Poussin informs me that the present phrase really occurs in Madhy. vṛ., Ch. I. (misprinted in Calcutta text, p. 11. 25).

4) The meaning of the text as it stands would be: 'I aspire to causing illumination [tending to] not turning back from the rugged path [caused by] the blindness of all creatures'. The Tib. had apparently a somewhat different text, as it has: སེམས་ཅན་ཐམས་ཅད་ཡང་བའིའགྲོ་བ་མན་པ་མུན་ནག་ཅན་བཟློག་པ་ལ་སྣང་ etc. A gloss has: *avidyākṛta-kugatiṁ prati vyāvartanaṃ mārgāt*. Cf. *paccudāvattati* and Ch. s. v.

5) 'Fear as to association with (supr. 154. 7) different persons'; *visabhāga* 'keinen Antheil habend' B^2, Nachtr.; Tib. རིས་མི་མཐུན་པ (181. b. fin) and Ch. s. v. On forms of *bhaya*, cf. supra 198. 7-11 and Aṅgutt. Bhaya-vagga (II. §§ 119—122).

संक्षेपतः पुनरियमनुत्तरा परिणामना येयमार्यभद्रचर्यागाथायां[1] ।

मञ्जुशिरी यथ जानति शूरः सो च समन्तत भद्र तथैव ।
तेषु[2] अहं अनुशिक्षयमाणो नामयमी कुशलं इमु सर्वं ॥ [५५]
सर्वत्रियध्व[3] गतेभि जिनेभिर्या परिणामन वर्णित[4] अग्रा ।
ताय अहं कुशलं इमु सर्वं[5] नामयमी वरभद्रचरीये ' इति ॥

॥ इति शिक्षासमुच्चये भद्रचर्याविधिः षोडशमः परिच्छेदः समाप्तः ॥

XVII.

वन्दनानुशंसाः सप्तदशः परिच्छेदः ॥

उक्तो वन्दनादिविधिः । तेन पुण्यवृद्धिर्भवतीति कुतो गम्यते ॥
आर्यावलोकनसूत्रात्[6] । एवं हि तत्रोक्तं ।

---

1) The present extract forms stanzas 55—56 of the **Bhadracarī-praṇidhāna-rāja**, as the work is usually styled in MSS. The text has been collated with two Cambridge MSS. (C.) Add. 1680. 1 fol. 5. b. 5 (C_1) [sæc. xi] and Add. 1471, f. 9. a. 4 (C_2). Metre: Dodhaka. Anusvāra gives length by position in these gāthās, in contrast to the elision of Vedic and of Latin prosody.

2) *tesha* A.

3) *tripatha* contra metrum A. The phrase *sarvatriyadhva*° occurs several times in the Bhadrac.

4) *ṇina* C_1; °*ṇitu agrāh* C_2.

5) *rve* C_2.

6) See 89. n. 3 (*avalokanā*°). The present extract corresponds with the passage II. 363, sqq. of Senart's text. His hypothesis (II. xxvi. n. 8) that the sūtra is an interpolation in the Mahāvastu is rendered probable by Çāntideva's citations from it as a separate work, and by the independance of the Tib. version. The present extract is made from a different and more Sanskritic recension of the sūtra. It is of course not easy to say whether the omissions, which occur also in the Tib., are due to Çāntideva, or to the recension. Only the variants most important for our text are noted below, the corresponding passages in the Mhv. being denoted by 'M'.

वर्जयत्यक्षणान्यष्टौ(1) य इमे देशिता मया ।
क्षणं चारागयत्येकं(2) बुद्धोत्पादं सुशोभनं ॥ [132a]
वर्णवान् रूपसंपन्नो लक्षणैः समलंकृतः ।
स्थाम्ना बलेन चोपेतो नासौ कौसीद्यमृच्छति(3) ॥
आढ्यो महाधनश्चासौ अघृष्यः पुण्यवानपि ।
आराग्य लोकप्रद्योतं सत्करोति(4) पुनः पुनः(5) ॥
श्रेष्ठीकुलेषु स्फीतेषु स आढ्येषूपपद्यते ।
भवेद्दानपतिः शूरो मुक्तत्यागो ह्यमत्सरी(6) ॥
राजा भवेद्धार्मिको ऽसौ चतुर्द्वीपेश्वरः प्रभुः ।
(7)प्रशासयेन्महीं कृत्स्नां समुद्रगिरिकुण्डलाम् ॥
महर्द्धिकश्चक्रवर्ती सप्तरत्नसमन्वितः ।
राज्ये प्रतिष्ठितो बुद्धान् सत्करोति पुनः पुनः ॥
(8)च्युतश्चास्माद्गतः स्वर्गं प्रसन्नो जिनशासने ।
शक्रो भवति देवेन्द्रः ईश्वरो मेरुमूर्द्धनि(9) ॥
न शक्यं भाषता वर्णं क्षपयितुं(10) कल्पकोटिभिः ।
य स्तूपं लोकनाथस्य नरः कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ॥

---

1) *varjeti akshaṇaṃ* M.

2) *ārāgeti kshaṇaṃ* M.

3) Formerly referred to √*ās*; but see Pischel Gr. Pr. § 480, and compare Manu II. 93 *dosham ṛcchāti*.

4) *buddhān* marg.

5) At this point an extra stanza in M.

6) Here three stanzas in M.

7) *praçvās*° A; but Tib. བརྗེད, agreeing with M.

8) So the MS.

9) Two stanzas omitted.

10) 'He cannot bring to an end, exhaust, the praise of Buddha by telling it'. Scan as if *kshapetum*. The scansion of Mhv. II. 364. 8 is more difficult.

न जातु सो ऽन्धः खञ्जो वा कल्पानामपि कोटिभिः ।
उत्पाद्य बोधिचित्तं यः शास्तु स्तूपं हि वन्दते ॥ (1)
दृढवीर्यो दृढस्थामो वीरश्च दृढविक्रमः ।
कौशल्यं गच्छति क्षिप्रं कृत्वा स्तूपप्रदक्षिणम् ॥
यो (2) बुद्धकोटिनियुतशतसहस्रान् कल्पान् कोटी च तुलिय सत्कारया ।
पश्चेह कल्पे चरमक घोरकाले वन्देय स्तूपं बहुतर तस्य पुण्यम् ॥ [132 b]
(3) अयो हि बुद्धो (4) अतुलिय दक्षिणीयो (5) अयां चरित्वा चरियविशेष प्राप्तः ।
तस्येह पूजां करिय नररिषभस्य विपाक श्रेष्ठो भवति अतुल्यरूपः ॥
(6) इतश्च्युत्वा मनुष्येभ्यस्त्रायस्त्रिंशेषु गच्छति ।
विमानं लभते तत्र विचित्रं रत्नामयम् ॥
कूटागारं स्वयं दत्वा अप्सरोगणसेवितः ।
मालां स्तूपे संप्रदाय त्रायस्त्रिंशेषु जायते ॥
अष्टाङ्गजलसंपूर्णां सुवर्णसिकताऽस्तृताम् (6) ।
वैडूर्यस्फटिकैश्चैव दिव्यां पुष्करिणीं लभेत् ॥
भुक्त्वा च तां रतिं दिव्यां आयुः संपूर्य पण्डितः ।
च्युत्वा च देवलोकात्स मनुष्यो (7) भवति भोगवान् ॥

---

1) Two stanzas omitted.

2) I have found no exact parallel for this line in the Mhv. Its metre could be brought to the Trishṭubh-pattern by correcting to *kalpāna* and *satkareya*. The metrical scheme of the next three lines is as follows: ⏓–⏑––⏑⏑⏑⏑⏓⏑–– See below. The recension of this sūtra preserved in Mhv. II in the passage (326. 14 sqq.) noted by Senart ad loc. as metrically irregular presents many isolated pādas of this pattern; cf. esp. l. c. 329 ad fin. and 330; at the same time it shows that the metre is a development of Trishṭubh.

3) ? cf. Mhv. II. 379. 16—19.

4) *'tul°* . . . *'grām* MS.

5) Mhv. II. 365. 8 sqq.

6) Cf. the readings of Senart's MSS. B and C, p. 365. 7 note. The *avagraha* probably represents the *upasarga ā-*.

7) Scan, or read with M., *bhoti*.

ज्ञातिकोटिसहस्राणि[1] शतानि नियुतानि च ।
सत्कृतः स्याच्च सर्वत्र चैत्ये मालां प्रदाय च ॥
चक्रवर्ती च राजासौ शक्रश्च भवतीश्वरः ।
ब्रह्मा च ब्रह्मलोकस्मिन्[2] चैत्ये मालां प्रदाय च ॥
पट्टप्रदान दत्वा तु लोकनाथस्य तायिनः[3] ।
सर्वेऽस्यार्थाः समृध्यन्ति ये दिव्या ये च मानुषाः ॥
[त्यजेद्धीनानकुशलान् न स तत्रोपपद्यते[4] ।]
मालाविहारं[5] कृत्वा च लोकनाथस्य धातुषु ।
[6]अभेद्यपरिवारेण राज्ञा भूयान्महर्द्धिकः ॥
प्रियः सदयितश्चासौ सत्कृतश्च प्रशंसितः[7] ।
देवानामथ नागानां ये लोकेस्मिंश्च[8] पण्डिताः ॥
[9]यत्रा[133 a]सौ जायते वीरः पुण्यतेजःसुदीपितः ।
ते कुलाः सत्कृता भोन्ति राष्ट्राणि नगराणि च ॥

---

1) Mhv. II. 365. 17 sq.

2) So M. A, with Senart's MS. C, *ke smin*; cf. Senart, pref. I. xvii.

3) Cf. 31. n. 1 and Senart, Mhv. II. 543.

4) *pāpakule* marg. This half-stanza (Mhv. II. 366. 2) is not reproduced in the Tib. (133. a. 4).

5) ཕྲེང་བའི་ཁང apparently some kind of booth of garlands; Mhv. II. 367. 3.

6) Cf. ibid. 367. 4 *bhūyād* is a (so-called) precative, in its orig. function of aor. opt.

7) °*saṃç*° A, like Senart's MS. B.

8) Read probably (cf. M) *kasmiṃçca,* as above. The Tib. འཇིག་རྟེན་དག་ན implies a loc. *plural*, real or supposed; anyhow it precludes the reading °*ke 'smin*. Cf. supra, n. 2.

9) Ibid. 367. 11 (. . . *rāshṭreṇa*); but the plural *rāshṭrāṇi* is attested by the Tib.

[1] यः सर्षपात् सूक्ष्मतरं गृहीत्वा धूपेय धूपं भगवति चैत्यकेषु ।
तस्यानुशंसान् शृणुत प्रभाषतो मे प्रसन्नचित्ता ब्रह्मिय खिलां मलांश्च ॥
स पुण्यवांश्चरति [2] दिशः समन्तादारोग्यप्राप्तो दृढमतिरप्रमत्तः ।
विनेति [3] शोकं विचरति [3] चारिकायां प्रियो मनापो भवति महाजनस्य ॥
राज्यं च लब्ध्वा जिन वरु सत्करोतो महानुभावो विदु चक्रवर्ती ।
सुवर्णवर्णो विचित्रलक्षणैः [4] स मनोज्ञगन्धान् लभि [5] सर्वलोके ॥
† [6] जातमात्रो लभते श्रेष्ठवस्त्रान् दिव्यविशिष्टसुरुचिरकौशिकांश्च [7] ।
भोती सुखसुकायैः [8] संवेष्टयस्तूपं नाथस्य चीवरैः ।
यश्चीवरेण चैत्येषु कुर्यात्पूजामतुलां [9] नायकानां । [6] †
तस्येह भोती श्रमदमु आत्मभावो द्वात्रिंशतीभिः कवचित [10] लक्षणेभिः ।

---

1) Ibid. 373. 16 sqq. metre ut supra, 299. 6–9. The first half line is metrically deficient. *sarshapeṇa* (M.) is hardly better. Possibly the line may be completed by supposing a form in *-eṇo*. Cf. 194, note 2. *bhagavatŏ* (with M.) is perh. preferable.

2) °*vanto* M., which is metrically preferable.

3) °*netu* . . °*ratu* A; cf. Tib. & Mhv., MSS. B. C.

4) *sphoṭo lakshaṇehi* M. For *ăksh*° cf. 3. 1, 8 et al.

5) The reading of A. (which has been corrected) appears to be *pratilebhi*. M. has °*dhām labhate sarvakālam*, which is metrically difficult.

6) . . 6) The reading and metre of these lines, for which I have found no parallel in the Mhv., is doubtful.

7) 'silken clothes', usually neuter. Tib. དར་གོས་. Cf. Mhv. II. 298. 17. MS. *kāçikāṃçca*.

8) The Tib. equivalent of this half-line is (183. b. 3) བཙོས་མ་ཐག་ཏུ་དེ་ལུས་སྐྱེན་ཏུ་བདེ, as if जातमात्र were repeated.

9) Tib. འདྲེན་པ་མཚུངས་མེད་རྣམས་ལ so that *atulāṃ* must be corrected to agreement with *nāyakānāṃ*.

10) Cf. Mhv. II. 295. 5 (a prose passage).

(1) पाणीतलेषू सुरुचिरु मुक्तहाराः प्रादुर्भवन्ती विविध अनन्तकल्पाः ।
सिं(2)हलताः सुरुचिरवर्णसूत्रा वेठि(3)त्व स्तूपं भगवत चीवरेभिः ॥
(4) दत्वा पताकां भगवत चेतिकेषू छन्दं जनित्वा तथ सि(5)य बुद्धलोके ।
स पूजनीयो भवति महाजनस्य [(6)चरन्तु श्रेष्ठो जिनचारिकाये ॥]
(7) सुवर्णवर्णो भवति सि(8) आत्मभावो लाभी स भोती सुरुचिरचीव[133 b]राणां ।
कर्पासिकानां सुसंहित कम्बलानां दुकूलकानां तथ वरकोशका(9)नां ॥
(10) घनं ददित्वा हतरजि सत्वसारे धनं प्रभूतं प्रतिलभि(11) न चिरेण ।
प्रभूतकोषो भवति अनन्तप्रज्ञो परि(12)वारु तस्य भवत्यहीनचित्तः ।
न चित्तशूलं (13)जनयति सो परस्य प्रसादचित्तः सद अप्रमत्तः ।
न तस्य अग्निः क्रमति विषमशस्त्रं उद्धोतणीयो भवति महाजनस्य ॥

---

1) Some of the expressions in this stanza occur at Mhv. II. 317. 3—8.

2) Cf. Senart on Mhv. II. 311. 13. *Ibid.* 317. 8 the same metrical difficulty occurs as here, and S. corrects to *siṃhil°* — «un pis-aller, qui ne me satisfait guère».

3) *veti°* MS. A similar corruption of √*veṭh*, the Pali equivalent of √*veshṭ* (Pkt. *veḍh*) occurs in MSS. of the Mhv.

4) See Mhv. II. 375. 9—13.

5) *syām*; cf. 115, n. 1.

6) Our text really has a lacuna here, though not indicated in the MS. This is shown by the corresponding pāda of the Tib., which reads བྱང་ཆུབ་སྤྱོད་མཆོག་དམ་པ་ཞི་བ་སྤྱོད (133. b 5). This of course is not the precise equivalent of the Mhv.-text, which I have inserted to complete the general sense. It presupposes *bodhicarya*, not *jinac°*.

7) Mhv. 375. 17—20. The Tib. does not render the stanza.

8) Cf. Pischel, Gr. Pk. § 423.

9) So MS., altered to *kauçaik°*. Cf. M., loc. cit. (varr. lectt.)

10) Mhv. II. 377. 6—9.

11) *°lebhi* MS. a sec. m.

12) *°vāra* M.

13) *janayati so* (Tib. དེ་ནི) *pareshu . . . sadā apr°* M. (378. 5). A (contra metrum) *janeyet parasya . . Sadā 'pr°*.

[1]अर्घो उपादाय च विभवासु यावत् जाम्बूनदे तेन भवति बुद्धक्षेत्रं ।
शक्यं [2]क्षयेतुं आयुष्मिय एवरूपा न बुद्धस्तूपे धरयत एक दीपम् ॥
न तस्य कायो भवति अवर्णिताङ्गो [3]दृढासु भोती परिघभुजो अछम्भी ।
आलोकप्राप्तो विचरति सर्वलोके ददित्व दीपं भगवत चेतिकेषु ॥
यदि बुद्धक्षेत्रा नियुतशत[।] सहस्रा भवेयु पूर्णा [4]शिखागतसर्षपेभिः ।
शक्यं गणेतुं तुलयितु भाषितुं वा न तथागतेषू धरयितु एकदीपम् ॥
[5]अलङ्करित्वा सुरुचिरदर्शनीयं यो देति छत्रं भगवत चेतिकेषु ।
तस्येह भोत्यसदृश आत्मभावो द्वात्रिंशतीभिः कवचित लक्षणेभिः ॥
येभिर्जिनस्य प्रतपत आत्मभावो रूपं विशिष्टं [6]यथरिव काञ्चनस्य ।
जाम्बूनदो वा सुरुचिरदर्श[134a]नीया अभिकीर्णा ˘˘ कुसुमित लक्षणेभिः ॥
अभिज्ञप्राप्तो भवति महायशाख्यः [7]चरति श्रेष्ठावरचारिकायां ।
न भोगहानिर्भवति कदाचिदस्य देवान भोति गुरुकृत पूजितश्च ॥

---

1) M. 378. 21 sqq. *jāmbunadena bhavati viçuddhakshetraṃ* A; *jāmbunadasya imaṃ buddhakshetraṃ* (metre?) M. I have tried to restore sense and metre from the Tib. which has: འདི་ནས . . . སངས་རྒྱས་ཞིང་དེ་འཛམ་གླིང་གསེར་གྱིས་གང་། (183 b. 7).

2) i. e. *na çakyaṃ kshayayitum*; cf. 298.15 (*kshapa°*) and infra l. 6. *āyu* is not represented in Tib. or in M. If *āyu* is genuine, we must scan ⏑–⏑⏑⏑ for –⏑⏑⏑⏑.

3) Perhaps «of firm health», though the Tib. which here has གཟུགས་མཆོག་སྲ་ཞིང་ seems to represent a different reading. *parighabh°* (confirmed by the Tib.) is of course the origin of the 'phalikam bhuja' which puzzled M. Senart. For *achambhī* (not rendered in Tib.) cf. Mhv. II. 269.20. To Childers s. v., *chambhitattam*, add a ref. to Dh.-saṇi § 965.

4) °*khāg*° MS.

5) Cf. Mhv. II. 381. 23 sqq.

6) See Ch. s. v. and Mhv. Index.

7) This pāda is metrically confused and deficient. A word like *çama* (Tib. ཞི་བ 184. a. 4) has been lost.

न कामभोगे रमति कदाचि धीरो विशुद्धशीलः सकुशलब्रह्मचर्यः।
समादपित्वा वनुपवने उषित्वा ऽभियुक्तिं[1] ध्यानो भवति विशेषप्राप्तः॥
न ज्ञानहानिर्भवति कदाचिदस्य न बोधिचित्तं विजहति सो कथंचित्।
मैत्रीविहारी भवति ग्रदीनचित्तो दत्वेह छत्रं भगवतचेतिकेषु॥
वाद्येन पूजां नरवृषभस्य कृत्वा[2] न शोक शल्यवश जातु भोति।
मनोज्ञघोषो भवति मनुष्यलोके स्वराङ्ग तस्याविकल [वि][3]शुद्ध भोति॥
विशुद्धचक्षुर्भवति स[4] संप्रजन्या विशुद्धश्रोत्रो भवति उदग्रचित्तः।
घ्राणेन्द्रियं परम उत्तम भोति वादित्व वाद्यं भगवत चेतिकेषु॥
जिह्वास्य भोति सुरुचिर दर्शनीया सुसूक्ष्म मृद्वी रुचिर मनोज्ञ घोषा।
रक्ता प्रवाला यथरिव देवतानां स्वराङ्ग कोटीवर सृजते ऽप्रमेयां॥
न जातु भोती उरगु अजिह्मको वा न खञ्जकुब्जो नापि च नामिताङ्गः।
विशिष्ट भोती सुरुचिर आत्मभावो [134 b] वादित्व वाद्यं भगवत चेतिकेषु॥
न जातु कश्चिज्जनये[5] प्रसादं देवो च नागो मनुज महोरगो वा।
आश्वासप्राप्तो विचरति सर्वलोके वादित्व वाद्यं भगवत चेतिकेषु॥
[6]कल्पान कोटीनियुत[शता][7]सहस्रं विशिष्टकायो भवति अनिन्दिताङ्गः।
प्रासादिको ऽसौ कवचित लक्षणेभिः संशोध्य स्तूपं भगवत निर्वृतस्य॥

---

1) *ariktadhy°* M. The reading implied by the Tib. is *abhijñāprāpto* ut supra.

2) The pāda is again defective. Beyond the two first words the reading implied by the Tib. is different མྱ་ངན་མེད་ཅིང་དབང་ལྡན་རྒྱལ་པོར་འདོད; *na çokaçalyā prasahanti* M.

3) Supplied from M. (382. 24).

4) *susam°* M. and perhaps Tib.

5) *d* (sic for *t*) added a sec. m.

6) M. 386. 8.

7) Added for metre from Tib. བརྒྱ་སྟོང. *bharaty anind°* MS.

विमानश्रेष्ठं लभति मनोज्ञगन्धं दिव्यं विशिष्टं [।] सुरुचिरचन्दनस्य ।
न जातु तृष्णां जनयति सो कदाचित् संशोध्य स्तूपं भगवत निर्वृतस्य ॥
(1)प्रलोपकाले जिनवरशासनस्मिन् न जातु भोती उपगत जम्बु(2)द्वीपे ।
स्वर्गे स भोति प्रति(3)ष्ठित तस्मि काले गन्धानुलेपं ददिय जिनस्य स्तूपे ॥
दुर्गन्धिकामानशुचिजुगुप्सनीयान् वर्जेति नित्यं प्रति(3)ष्ठित शीलस्कन्धे ।
चरी स नित्य(4)मिमु वर ब्रह्मचर्यं गन्धानुलेपं करिय जिनस्य स्तूपे ॥
इतश्च्युतो ऽसौ महपति स्वर्गलोके (5)अर्थं सहस्रा तुलयति नो चिरेण ।
करोति चार्थं सुविपुलदेवतानां गन्धानुलेपं करिय जिनस्य स्तूपे ॥
वि(6)शिष्टवाक्यो भवति मनोज्ञघोषः प्रियो मनापो बहुजनसत्कृतश्च । [135 a]
मुखं च त(7)स्य भवति सदा प्रसन्नं गन्धानुलेपं करिय जिनस्य स्तूपे ॥
(8)अपायभूमि〰विजहात्यशेषां आसन्नको भवति तथागतानां ।
प्रसादलब्धः सद सुखि प्रेमणीयो गन्धानुलेपं करिय जिनस्य स्तूपे ॥

---

1) M. 388. 1. *çāsanesmin* MS.; cf. p. 300 n. 2.

2) The line is understood by the Tib. to mean that he is not re-born in J. then.

3) . . 3) *pratisht*, as in Rāṣṭrap. 53. 4.

4) To correct the faulty metre is not easy. If we read *nityam caranto* (cf. M. 388. 7), we lose *sa*, which in the Tib. is expressly contrasted (དེ་ཉི) with *imu* (འདི).

5) *arthaḥ* MS. The Tib. seems to understand the phrase: «he counts his wealth by (as) thousands» (སྟོང་རྣམས་ལ་ 184 b. 6).

6) M. 388. 21.

7) Sic MS., contra metrum.

8) Cf. M. 388. 17—20.

सो (1) ऽक्षणां वै विवर्जाति सर्वं अष्ट क्षणाश्चास्य विशिष्ट भोन्ति ।
बुद्धान (2) पूजामतुलिय सो करोति छोरित्व जालं भगवत चेतिकेषु ॥
(3) शूरश्च भोति दृढमतिरप्रमत्तो न कामभोगे ऽभिरतिं जनेति ।
नैष्क्रम्य(4)प्राप्तो च अदीनचित्तः छोरित्व जालं भगवत चेतिकेषु ॥
(5) न बोधिचित्तं प्रमुष्यति तस्य जातु अखण्डशीलो ऽस्ति सुसंवृतश्च ।
धर्मं विरागं लभते विशुद्धं उप(6)नीय जालं भगवत चेतिकेषु ॥
दुर्वाचतां विवर्जति सर्वकालं प्रज्ञाग्रभावं च जहात्यशेषम् ।
विशालप्रज्ञो विहरति (7)चारिकायां उपनीय जालं भगवत चेतिकेषु ॥
लाभी च भोती शुचिभोजनानां वस्त्रान् विशिष्टान् लभते सुवर्णान् ।
स्पर्शाभ्युपेतान् रुचिदर्शनीयानु(8)पनीय जालं जिनचेतिकेभ्यः ॥
अभ्युत्क्षि(9)पित्वा जिनचेतिकेभ्यः निर्माल्यशुष्कं प्रमुदितवेगजातः ।
त्यजेत कामान् दुःखदवैरघोरान् आरागयेद्दशबलसार्थवाहान् ॥

---

1) *so 'ksh° . . . bhoti* MS. With the stanza cf. M. 392. 5—8; as to *choritva* cf. **Senart** ad 391. 22, and Hindi छोड़ना.

2) *°ānu* apparently MS.

3) M. 392. 1—4. For metre cf. 305. 10 supra; yet *bhotī* in similar metrical position l. 9. below.

4) Cf. **Senart** Mhv. I. 443. In spite of **Davids & Oldenberg** (Vin. Texts I. 104. n. 1), who seem to misunderstand **Itivutt.** § 72, *nekkhamma* seems to be connected with √*kram* not √*kām*.

5) M. 392. 9 sqq.

6) MS. *apanīya*, here and below, perhaps by confusion with *apaneti* below. I read *upan°* (cf. **Mhv.** 391. 8 where **Senart**'s MS. C actually reads *apanaye*) in order to alter as little as possible, though the refrain in the Tib. °བསལ་བྱས་ན is unchanged, suggesting *choritva* ut supra.

7) *°hareta cārikām* MS. contra metrum; but Tib. སྤྱོད་ལ་གནས

8) MS. *apanīya* as before.

9) Tib. (185. a. 5) reads: དད་པའི་ (*çraddhā*) ཕྱུགས་བསྐྱེད་བཅོམ་ལྡན་མཆོད་རྟེན་ལ། The form *abhyutksh°* occurs in the **Mhv.**-redaction of the present (Avalokanā-) sūtra, at II. 329. 2. *°tkshapi°* MS.

प्रासादिको भोति विशुद्धकायः उद्वीक्षणी[135 b]यो बहुजनपूजनीयः ।
न तस्य राज्ञापि प्रदुष्टचित्तः यो जीर्णपुष्पानपनेय चैत्ये ॥
कुमार्ग सर्वे पिथित[1] अपायभूमिः स शीलस्कन्धे स्थित बोधिसत्वः ।
अवतारयित्वा जिनचैतिकेभ्यः पुष्पं च प्रागन्यनरैः प्रदत्तं ॥
शोकांश्च दोषान्विजहात्यमत्तो रोगानशेषान्विजहात्यनेकान् ।
आश्वासप्राप्तश्च अनन्तकल्पान् यो जीर्णपुष्पानपनेति चैत्ये ॥
बुद्धश्च भोत्यसदृशदक्षिणीयो अतुल्यप्राप्तो नरमरुपूजनीयः ।
अलंकृतो भवति विशुद्धकायः यो जीर्णपुष्पानपनेति चैत्ये ॥
दृष्ट्वाश्च यः सुरुचिरदिव्य पुष्पं मान्दारवानप्यथ पाटलं वा ।
निर्माल्यकं[2] यो ऽपनयेत चैत्ये विपाक श्रेष्ठो ऽस्य भवेदतुल्यः ॥
[3]यः प्राञ्जलिः [4]प्रणामति नाथस्तूपं छन्दं जनित्वा च सबुद्धलोके ।
सो भोति लोके गुरुकृतु सत्कृतश्च प्रासादिको भवति सुदर्शनीयः ॥
तस्येह राज्यं निपतति सर्वलोको देवासुरा नागमनुष्यकाश्च ।
सर्वाः सकृत्स्नाः कुसुमित लोकधातुः प्रशास्ति राज्ञो वश ईश्वरांश्च ॥
ये [5]तस्य राज्ये स्थित भोन्ति सत्वाः स्थापेय सर्वानकलुषबुद्धज्ञाने ।
अपायभूम्यस्त्यक्ता भवन्ति करोति चैषां परमसुश्रेष्ठमर्थम् ॥

---

1) If genuine, for *prathita* (cf. Mhv. III. 122. 5), and thus: 'made clear [with a view to avoidance]'; Tib. གཅོད 'avoid'. The parallel passage in M. (393. 6) has *pihitā*, which does not yield very good sense.

2) This pāda would seem to indicate the origin of the unmetrical *nirmālyāṃ* at M. 393. 19.

3) Cf. M. 394. 11 sqq.

4) °*lir nam*° MS.; but cf. 308. 6 below.

5) There seems to be no counterpart to this verse in the Mhv. In the third pāda -⏑⏑- replaced by --- is of course quite exceptional.

[1]परिचारो[186 a] ऽस्य भवति मनोज्ञघोषः पुण्यैरुपेतः स्मृतिमतिपूजनीयः।
आश्वासप्राप्तो विचरति जीवलोके सदाभिप्रायं जनयति श्रेष्ठप्रीतिं॥
परिचार भोत्यस्य स्वराङ्ग शुद्धः शायेत सर्वैर्मधुरप्रशान्तवाक्यो।
न तस्य कश्चिज्जनयति चेश्वरत्वं विलोकनीयो भवति महाजनस्य।
दानप्रमोदं प्रियतार्थचर्यां [2]समानार्थतां जनयति महाजनस्य।
आक्रुष्टः सन्नाजनयेत रोषं यः प्राञ्जलिः प्रणमति बुद्धस्तूपं॥
देवेन्द्र भोत्युपगतस्वर्गलोके [3]मनुष्यको भवति नरस्य राजा।
न पारि[4]हाणिर्भवति कदाचिदस्य यो [5]अञ्जलीभिर्नमतीह स्तूपं॥
नासावपाये प्रपतेत जातु हीनांश्च वर्जेत स [6]काम लोके।
आढ्यो धनी भोति प्रभूतकोशो यो [5]ऽञ्जलीभिर्नमति बुद्धस्तूपम्॥
[7]मूत्रान्तचर्या न कदाचिदस्य नास्थानकोपं कुरुते नृलोके।
सर्वाश्च तृप्ता मुदितास्य भोन्ति यः संप्रमुखी गुणवति एकवाचं[8]॥

---

1) Cf. M. 394. 21 sqq. In the fourth pāda the Tib. implies the reading *yathābhiprāyaṃ* found in M.

2) I leave the unmetrical reading of the MS. M. has: *samānārthatā ca bahujanasya* (395. 9; cf. 119. 4) which is equally difficult for metre. *bahujanasya* is probably correct, as the Tib. (185. b. 7) has དོན་མཐུན་པ་དག་སྐྱེ་བོ་མང་ལ་བྱེད།

3) M. (395. 17) has the clearer reading *manushyabhūto pi ca bhoti rājā*.

4) *pārih°* MS. The form, which I adopt from the Mhv. text, seems sufficiently authenticated (see the Index to that work).

5) . . 5) As both these refrains are unmetrical, one might repeat from the preceding refrain *praṇamati*, since the Tib. has the same equivalent for all three. *vandati* in the refrain of M. 395. 15, 19 of course gives correct metre.

6) i. e. *hīnān kāmān*. The Tib. implies a reading such as *nityaṃ* (adv.) *kāma* (186. a. 2).

7) If I rightly understand the Tib. which is indistinct here, the reference is to the use of *dhāraṇī-sūtras* or charms, though Çāntideva himself as we have seen above does not discountenance these. Cf. also Bodhic. V. 90 (de la V.-P.).

8) At this point the citation from the Avalokanā ends in the Tib.

यः पुष्पमुष्टिं गृह्णीत्वोदग्रचित्तः[1] प्रसादतो ऽवकिरति लोकनाथे ।
स पुण्यवान्भवति मनुष्यलोके रात्रे च स्थित्वा जिन सत्करोति ॥
शोका न दोषाः खिलमल नास्य भोन्ति अतुल्यतायाश्च सुसंस्थिताङ्गः ।
आलोकनीयश्च महाजनस्य जहेत कामान भयकारवैरघोरान् ' इति ॥

आर्यमहाकरुणा[पुण्डरीक][2]सूत्रेऽप्युक्तं । तिष्ठतु तावदानन्द यो मां संमुखं सत्कुर्यात् । तिष्ठतु मे शरीरस्य पूजा सर्षपफलमात्रे[136b]षु धातुषु । तिष्ठतु मामुद्दिश्य कृतेषु स्तूपेषु सत्कारः । ये केचिदानन्द बुद्धमालम्ब्यान्तश एकपुष्पमप्याकाशे क्षेप्स्यन्ति ' तस्य पुण्यस्कन्धस्य यो विपाकः सचेद्यावाननादिः संसारो यस्य पूर्वा कोटिर्न प्रज्ञायते ' तावतः कल्पान्संसरतां तेषां शक्रत्वं ब्रह्मत्वं चक्रवर्तित्वं । न शक्यस्तत्पर्यन्तोऽधिगन्तुम् । तिष्ठतु बुद्धालम्बनताऽन्तश आकाशेऽप्येकपुष्पनिक्षेपः । सचेदन्तशः स्वप्नान्तरगता अपि सत्त्वा बुद्धमालम्ब्याकाशे एकपुष्पमपि क्षेप्स्यन्ति तदप्यहं कुशलमूलं निर्वाणपर्यवसानं वदामीति ॥

उक्तं चार्यबृहत्सागरनागराज[3]परिपृच्छायां । अष्टाभिर्भुजगाधिपते धर्मैः समन्वागता बोधिसत्त्वाः सततसमितं बुद्धसमवधानं प्रतिलभन्ते । कतमैरष्टाभिः । बुद्धबिम्बदर्शनसत्त्वसमादापनतया ' तथागतस्योपस्थानकरणतया ' तथागतस्याभीक्ष्णं वर्णभाषणतया ' तथागतप्रतिमाकरणतया ' तथागतदर्शनसर्वसत्त्वसमादापनतया । यत्र च बुद्धक्षेत्रे तथागतश्रवं शृण्वन्ति तत्र प्रणिधानमुत्पादयन्ति ' न चावलीनसंततयो भवन्ति ' उदारसंततिकाश्च बुद्धज्ञानमभिलषन्त इति ॥

[137a]किं पुनः पुण्यवृद्ध्यर्थिनो बुद्धसमवधानेन प्रयोजनभूतं ' यस्य गुणपर्यन्तमसर्वज्ञो नाधिगच्छेत् ॥

---

1) For the metre we must probably replace the 'gāthā'-form *grăhiyă* (*ŭdāgră*).

2) The Tib. here (186. a. 3) adds the equivalent of this word (K. F. 239) which was wanting in the title above (94. 14 = Tib. 63 a).

3) This is doubtless the work described at K. F. 253 № 2; Nos 3 and 4, being, as I find from the Kanjur itself, much smaller works.

यथार्यगण्डव्यूहे संवर्णितं ।

सुदुर्लभो बुद्धशब्दः कल्पकोटिशतैरपि ।
किं पुनर्दर्शनं सर्वकाङ्क्षाच्छेदनमुत्तमम् ॥
सुदृष्टो लोकप्रद्योतः सर्वधर्मगतिं गतः ।
पुण्यतीर्थं त्रैलोक्यस्य सर्वसत्त्वविशोधनम् ॥
महत्पुण्यमयं नेत्रं मुदितं ज्ञानमण्डलं ।
भासयत्यमितं लोकं पुण्यस्कन्धविवर्द्धनम् ॥
छेदनो दुःखजालस्य ज्ञानस्कन्धविशोधनः ।
न दुर्गतिभयं तेषां यैरिहारागितो जिनः ॥
विपुलं जायते चित्तं पश्यतां द्विपदोत्तमं ।
प्रज्ञाबलमसंख्येयं जायते च प्रभास्वरं ॥

पुनरत्रैवाह ।

अर्थाय सर्वसत्त्वानामुत्पद्यन्ते तथागताः ।
महाकारुणिका वीरा धर्मचक्रप्रवर्तकाः ॥
प्रतिकर्तुं कथं शक्यं बुद्धानां सर्वदेहिभिः ।
सत्त्वार्थेष्वभियुक्तानां कल्पकोटिशतैरपि ॥
कल्पकोटि[ं] वरं पक्तुं ह्यपाये भृशदारुणे ।
न त्वेवादर्शनं शास्तुः सर्वसङ्गनिवर्तिनः ॥
यावन्तः[1] सर्वलोकस्मिन्नपायगतयः पृथक् ।
वरं तत्र चिरं वासो बुद्धानामश्रुतिर्न च ॥
किं कारणमपायेषु निवासश्चिरमिष्यते ।
यत्कारणं जिनेन्द्रस्य दर्शनं ज्ञानवर्धनम् ॥

---

1) Probably an error for °*vatyaḥ*; as there seems to be no analogy for *gati* as masc.

क्षिप्यते सर्वदुःखाणि दृष्ट्वा लोकेश्वरं जिनं ।
संभवत्यवतारश्च ज्ञाने संबुद्धगोचरे ॥
क्षपयत्यावृती[1]ः सर्वा दृष्ट्वा बुद्धं नरोत्तमम् ।
वर्धयत्यमितं पुण्यं येन बोधिरवाप्यत ' इति ॥

[137b]तदेवमस्ति पुण्यवृद्धौ बुद्धसमवधा[2]नेन प्रयोजनं। अपि च प्रतिमामात्रदर्शनमपि तावदपरिमितफलं तथागतानां ' किं पुनः स्वरूपेण ॥

उक्तं ह्यार्यश्रद्धाबलाधानावतारमुद्रा[3]सूत्रे । यः कश्चिन्मञ्जुश्रीः कुलपुत्रः कुलदुहिता वा सर्वलोकधातुरजोपमानां प्रत्येकबुद्धानां दिने दिने शतरसमाहारं दद्यात् दिव्यानि च वस्त्राणि ' एवं ददद्गङ्गानदीवालुकोपमान् कल्पान्दद्यात् । यश्चान्यो मञ्जुश्रीः कुलपुत्रः कुलदुहिता वा चित्रकर्मलिखितं वा पुस्तक[4]कर्मकृतं वा बुद्धं पश्येद् ' अयं ततो ऽसंख्येयतरं पुण्यं प्रसवति ' कः पुनर्वादो यो ऽञ्जलिप्रग्रहं वा कुर्यात् पुष्पं वा दद्यात् धूपं वा गन्धं वा दीपं वा दद्याद् ' अयमेव ततोऽसंख्येयतरं पुण्यं प्रसवतीति ॥

आर्यबोधिस[5]त्त्वपिटके ऽपि पुण्यवृद्ध्युपाय उक्तः । यस्तथागतचैत्यं शोधयति स चतस्रो ऽग्र्याः प्रणिधानविशुद्धीरनुप्राप्नोति । कतमाश्चतस्रः । अग्र्यां रूपप्रणिधानविशुद्धिं ' अग्र्यां दृढसमा[6]दानप्रणिधानविशुद्धिं ' अग्र्यां तथागतदर्शनप्रणिधानविशुद्धिं ' अग्र्यां लक्षणसंपत्प्रणिधानविशुद्धिमिति ॥

पुनरत्रैवाख्यातं । तथागतचैत्येषु पुष्पावरो[138a]पणं गन्धानुलेपनं कृत्वा ऽष्टावविकलता अनुप्राप्नोति । कतमा अष्टौ । न रूपविकलो भवति ' न भोगविकलः ' न परिवा-

---

1) = *āvaraṇa* (90. n. 2), a new usage. Tib. སྒྲིབ་པ

2) On seeing Buddha compare the authorities quoted by Minaev Recherches p. 218, n. 2.

3) The quotations from this sūtra supra 86, 87 are closely parallel.

4) Not rendered in the Tib. Illuminated MSS. are doubtless referred to.

5) Cf. 190 n. 2 and add ref. to 'Life of Hiuen Tsiang', tr. Beal, p. 101. 8.

6) The phrase occurs at Lal.-v. 362. 9 and 559. 8.

रविकलः ' न शीलविकलः ' न समाधिविकलः ' न श्रुतविकलो न प्रज्ञाविकलो न प्रणिधानविकल इति ॥

उक्तं चार्यरत्नराशिसूत्रे । ये त्रिभव(1)पर्यापन्नाः सत्त्वास्ते सर्वे प्रत्येकं तथागतस्तूपान् कारयेयुरेवंरूपानुच्चैस्त्वेन(2) ' तद्यथा सुमेरुः पर्वतराजः । तांश्च गङ्गानदीवालिकासमान् कल्पान् प्रत्येकं सर्वसत्कारैः सत्कुर्युः । यश्च बोधिसत्त्वो ऽविरहितसर्वज्ञताचित्तेनैकपुष्पमप्यारोपयेत् ' अयं तस्मात्पूर्वकात्पुण्यस्कन्धाद्बहुतरं पुण्यं प्रसवेत् ॥

अत्रैवोक्तं । ये खलु पुनस्त्रिसाहस्रमहासाहस्रे लोकधातौ सत्त्वास्ते सर्वे महायानसंप्रस्थिता भवेयुः ' सर्वे च चक्रवर्तिराज्यसमन्वागता भवेयुरेकैकश्च राजा चक्रवर्ती महासमुद्रप्रमाणदीपस्थालीं कृत्वा ' सुमेरुमात्रां वर्तीमादीप्य प्रत्येकमेवंरूपां दीपपूजां तथागतचैत्येषु प्रवर्तयेत् । यश्चाभिनिष्क्रान्तगृहावासो बोधिसत्त्वस्तैलप्रक्षिप्तां वर्तीं कृत्वा ऽदीप्य तथागतचैत्ये धारयेत् । अस्यास्तैलप्रक्षिप्ताया वर्तेरेतत्पूर्वकं प्रदीपदानं शततमीमपि कलां नोपैति । यावदुपनिषदमपि न क्षमत इति । पेयालं ॥ ये च(3) खलु पुनस्ते राजानश्चक्रवर्तिनो बुद्धप्रमुखं भिक्षुसं[138b]घं सर्वसुखोपधानैः सत्कुर्युः यश्चाभिनिष्क्रान्तगृहावासो बोधिसत्त्वः पिण्डपात्रं चरित्वा पात्रपर्यापन्नं परेषां संविभज्य परिभुञ्जीत ' इदं ततो बहुतरं च महार्घतरं च । यश्च ते राजानश्चक्रवर्तिनः सुमेरुमात्रं चीवरराशिं बुद्धप्रमुखाय भिक्षुसंघाय दद्युः ' यश्चाभिनिष्क्रान्तगृहावासो बोधिसत्त्वस्त्रिचीवरं[.](4) बहिर्धा महायानसंप्रस्थिताय बुद्धप्रमुखाय भिक्षुसंघाय वा तथागतचैत्ये वा दद्याद् । इदं भिक्षोश्चीवरदानमेतत्पूर्वकचीवरराशिमभिभवति । यश्च ते राजानः प्रत्येकं सर्वं जम्बूद्वीपं पुष्पसंस्तृतं कृत्वा तथागतचैत्ये निर्यातयेत् ' यश्चाभिनिष्क्रान्तगृहावासो बोधिसत्त्वः अन्तश एकपुष्पमपि तथागतचैत्ये आरोपयेत् । अस्य दानस्यैतत् पूर्वकं दानं शततमीमपि कलां नोपैति । यावदुपनिषदमपि नोपैतीति ॥

---

1) Cf. 102. 8 supra. 2) °च्चत्वेन MS. 3) *yaç ca* MS.

4) *cīvarabahirddhā* (*or* °*rdvā*) MS. Prof. Poussin refers me to Bodhic. V. 85., which (si vera lect.) suggests a reading °*rabahir vā*.